

ORVOSI KÖNYVTÁRAK MEDICAL LIBRARIES

*A Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetségének hivatalos lapja
Official Journal of Hungarian Medical Library Association*

2018. 15. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

KÖSZÖNTŐ / EDITORIALS	3
HÍREK / NEWS	4
<i>Beke Gabriella nyugdíjba vonult</i>	4
<i>Marton János és Pap Kornélia könyve Szent-Györgyi Albertről</i>	4
<i>Emléktábla avató Dr. Rúzsás Lajosné tiszteletére</i>	4
MOKSZ / HMLA	5
<i>Beszámoló egy meghitt adventi nyugdíjas találkozóóról</i>	5
<i>Dr. Palotai Mária: Éves jelentés a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége 2017. évi munkájáról</i>	7
REFERÁTUM / REVIEW	11
<i>Vizvári Dóra: Mi az a Sci-Hub? És miért érdekes a tudományos könyvtárak számára? – Interjú</i>	11
EREDETI KÖZLEMÉNYEK / ORIGINAL ARTICLES	14
<i>Hajnal Ward Judit: Vétkesek közt: parazita folyóiratok, kiadók és konferenciák = Liars' club: predatory journals, publishers, and conferences</i>	14
<i>Dr. Füzesi Zsuzsanna: Mi a keresnivalója a mindfulnessnek egy közintézményben? Kinek van erre szüksége? = What can mindfulness do in a public institute? Who needs it?</i>	22
<i>Dr. Beke Szilvia: A hazai egészségügyenlőtlenségek területi vizsgálatának története - mit nyújt az egészségföldrajz az egészségtudományi képzés számára? = A history of regional examination of health inequalities in Hungary - What does health geography offer to health science education?</i>	27
ÖSSZEFOGLALÓ KÖZLEMÉNYEK / REVIEW ARTICLES	33
<i>Dr. Dési Illés: Pillanatok a higiéné évszázadaiból</i>	33
<i>Pogány György: Erdélyi szerzők magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészettörténeti munkái 1945-2015 között</i>	43
<i>Sipos Anna Magdolna, Nagy Miklós Mihály, Bikádi Katalin: Tudománymetriai tendenciák a 21. században = Scientometric tendencies in the 21st century</i>	45
INNEN-ONNAN / FROM HERE AND THERE	80
<i>Dr. Béres Judit: Irodalomterápia Litvániában – egy birštonasi konferencia margójára</i>	80
NÉVJEGY / CARDS	86
<i>Szemenyeiné Rideg Ágnes</i>	86
NEKROLÓG / NECROLOGY	87
<i>In memoriam Balogh Margit (1950-2017)</i>	87
SZERZŐI ÚTMUTATÓ / INSTRUCTION FOR AUTHORS	88

Kedves Kolléga! Kedves Olvasó!

Az idei 1. számunkból a mindennapi életünket, könyvtári munkánkat segítő cikkekre szeretném felhívni a figyelmet. Sipos Anna Magdolnának és munkatársainak tudományometriával foglalkozó tanulmánya adja ennek a folyóiratszámnak a törzsanyagát.

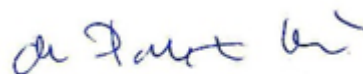
Ez a terület a kommunikációs csatornák bővülése, változása miatt is sokat fejlődött. A hagyományos szolgáltatásokat korszerűsítő és az alternatív metrikák új eljárásait, eredményeit veszi számba ez a cikk.

Hajnal Ward Judit a parazita folyóiratok felismeréséhez nyújt segítséget az általa ismertetett kutatási segédlet bemutatásával.

“Állandó stressz az életünk”, szoktuk mondani. Füzesi Zsuzsanna egy olyan módszert szemléltet, a mindfulness, vagy magyarul éber jelenlétet, amivel ez a stressz csökkenthető.

Beke Gabriella a MOKSZ egyik alapítója, a vezetőségünk egyik alelnöke és a leghosszabb ideig vezetőségi tagja nyugdíjba vonul. Itt is szeretnék neki köszönetet mondani a szakma iránti elkötelezettségéért, a mindig magas színvonalú munkájáért. Jó pihenést kívánok neki!

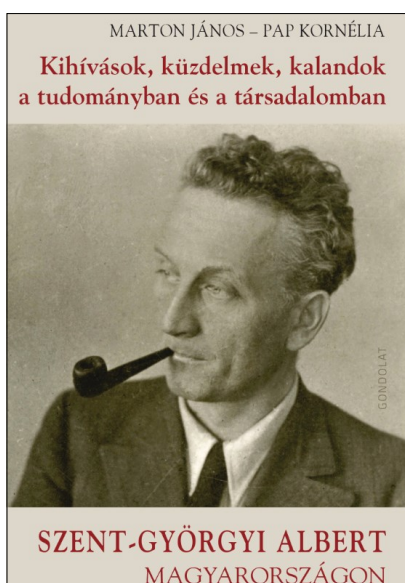
Éppen, hogy elkezdődött a 2018-as esztendő, de már készülünk a tavaszi rendezvényünkre, mely idén két napos lesz. Május 24-25-én tartjuk az Egészség–Információ–Könyvtár 4. konferenciánkat a MOKSZ, a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára és az ÁEEK Országos Egészségtudományi Szakkönyvtár közös szervezésében. Az 1. nap az adatvédelemmel és a digitalizálással foglalkozunk. A 2. napon az orvosi, azon belül a kórházi könyvtárak helyzetét vesszük górcső alá. Ekkor tartjuk a közgyűlésünket. Szeretettel várok mindenkit! Kérem, hogy minden MOKSZ tagkönyvtár képviseltesse magát ezen a fontos eseményen!

Dr. Palotai Mária
MOKSZ elnök

Beke Gabriella a Zala Megyei Szent Rafael Kórház – Egészségügyi Szakkönyvtár vezetője nyugdíjba vonulása miatt lemondott a MOKSZ vezetőségi megbízásáról. Beke Gabriella helyére a MOKSZ vezetősége egyhangúlag Szemenyeiné Rideg Ágnes, a Fejér Megyei Szent György Egyetemi Oktató Kórház – Orvosi Könyvtár vezetőjét kooptálta, aki elfogadta a felkérést.

A Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg Marton János–Pap Kornélia: *Kihívások, küzdelmek, kalandok a tudományban és a társadalomban* : Szent-Györgyi Albert Magyarországon című könyve. „Briliáns gondolkodás, széles látókör, mélységes humanizmus, elvi szilárdság, minden körülmények közötti helytállás, közösségteremtő erő, kedves közvetlenség, legendás humorérzék, a teljes élet iránt fogékony, szerteágazó érdeklődés tulajdonságai tették kivételes emberré Szent-Györgyi Albertet. A Nobel-díjhoz vezető kutatásainak (C-vitamin, sejtlegzés) érdekesítő, de jórészt ismeretlen elemei mellett rá kívántunk világítani kevésbé ismert társadalmi aktivitására, a diktatúrák elleni önfeláldozó, az életveszedelmet is vállaló harcaira, de az egyetemi vezető, emberi kapcsolatait és a sportszerető világfi-

hazafit is bemutatjuk. Aki mindenkor, de főleg mai, értékválságos korunkban példakép lehet. A szerzők a Szegedi Tudományegyetem munkatársai. Dr. Marton János ny. könyvtárigazgató a biológiai (informatika) tudomány kandidátusa. Pap Kornélia a Klebelsberg Könyvtár könyvtárosa, a Szent-Györgyi gyűjtemény gondozója.”

Forrás: https://publiobox.com/hu_HU/kihivasok-kuzdelmek-kalandok-a-tudomanyban-es-a-tarsadalomban-szent-gyorgyi-a

Dr. Ruzsás Lajosné Dr. Faluhelyi Veronika – a Pécsi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának megszervezője és első igazgatója – születésének 100. évfordulója alkalmából avattak emléktáblát. A 2018. február 16-án 12 h-kor rendezett ünnepségre – a jogutód intézményben – a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtárban került sor. Az ünnepségről az Orvosi Könyvtárak következő számában részletesen beszámolunk.

Beszámoló egy meghitt adventi nyugdíjas találkozóról

A Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége 2017. december 7-i rendezvénye

Hagyományos adventi ünnepséget szervezett ismét a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége és a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára a nyugdíjas könyvtárosok részére 2017. december 7-én a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára Szentágotthai Termében. Nekem először adódott lehetőségem részt venni ezen a programon. Az ünnepvárás a hit, a remény, az öröm, a szeretet jegyében telt az idei évben is. Feldíszített környezetben, ünnepélyes, barátságos hangulatban vártak bennünket. Számomra örömteli esemény volt az egykori kollégákkal való találkozás, a múltidéző emlékezések, a beszélgetések, a közös éneklés és fotózás. A részt vevő kollégákkal való több éves, évtizedes közös munka, a közös cél összetartott, összekovácsolt bennünket. Nekem sokat jelentett a jól ismert, de ritkán látott arcokat látni, amikor mosolyra válasz volt egy mosoly, egy pillantás. Akkor felderengett a múltból egy-egy kellemes, vidám esemény, siker, öröm, megható, szép pillanat, amiért érdemes élni. A szervezők kedves, szívet melengető meglepetésekkel tették szebbé, meghitté a találkozót. Forró tea, karácsonyi sütemények, különféle finomságok, zeneszó, kedves, baráti mosoly, jelképes ajándék ünnepélyes hangulatot árasztott. Ez a néhány óra – véleményem szerint – mindnyájunk számára feleltette a hétköznapi problémákat, a gondokat, a fáradtságot, örömteli perceket szerezve.

Köszönet a szervezőknek a figyelmes, szeretetteljes vendéglátásért, a családias, baráti, ünnepélyes hangulatért. Jó volt együtt lenni!

További szép napokat, boldogságot kívánok szeretettel. Jövőre találkozzunk ugyanitt!

*Kövészkiné Muntyán Alexandra
informatikus könyvtáros
SE I.sz. Sebészeti Klinika*

Nagy örömmel vártuk a minden évben megrendezésre kerülő nyugdíjas találkozót. Mi nyugdíjasok így vagyunk vele. El is érkezett december 7-e, amikor is szép számmal összejöttünk. Volt csodálkozás, öröm, mosoly az arcokon. A Semmelweis Egyetem Központi Könyvtár igazgatója, Szluka Péter, valamint Dr. Palotai Mária, a MOKSZ elnöke

köszöntött minket. Utána Brátán Vera énekelt nekünk, sőt együtt énekeltünk karácsonyi dalokat! Ezeknek az összejöveteleknek elengedhetetlen kelléke a mákos, diós kalács, üdítő és kávé. Most is örömmel fogyasztottunk minden jót. Nevettünk és mi kell a nyugdíjasoknak: unokák képeinek mutogatása. Már most várjuk a következő találkozót. Addig is egészséget, örömet és minden jót kívánok Társaimnak!

Hován Lászlóné, Andrea - OKITI

Tempora mutantur..., változnak az idők és mi is változunk velük. Ennek a gondolatnak jegyében indultam el a Mikszáth térre, ahova már nem munkafeladatok megbeszélésére, hanem adventi találkozóra készültem szakmabeli kollégáimmal. A személyre szóló kedves invitálásra az idén először volt alkalmam a MOKSZ és a SE Központi Könyvtár hagyományos rendezvényén részt venni. Örömmel láttam a sok ismerős arcot, bár néhány kollégát azért még hiányoltam. Jó ötletnek tartottam, hogy mindenki bemutatkozott és röviden ismertette pályafutását, beszélt jelenéről, tevékenységeiről. Így azok is közelebb kerülhettek egymáshoz, megismerhették egymást, akik időben vagy a távolság miatt nem dolgoztak együtt, egyszerre. A személyes beszélgetések alig akartak véget érni a ritkábban, vagy csak itt találkozó kollégák között. A hangulatot meghittebbé tették az alkalomhoz illő dalok és a vendéglátók által gazdagon terített ünnepi asztal.

*Jehoda Imola,
SE Egészségtudományi Kar volt könyvtárvezetője*

Két év kihagyás után vettem részt a Nyugdíjas Könyvtárosok Találkozóján. Nagyon jól esett, hogy meghívtatok, hogy gondoltatok rám is. Nagyon jól éreztem magam. Jó volt ismét találkozni a Régiekkel. Nagyon tetszett, hogy karácsonyi hangulatot varázsoltatok a találkozón! Nekem ez újdonság volt! Remélem, hogy 2018-ban is találkozunk!

Még egyszer köszönöm a szép délutánt!

*Üdvözlettel Bökönyi Miklósné, Böki
SE ÁOK Orvosi Biokémiai Intézet Könyvtára*

A közölt fotókat az SE munkatársai készítették!

Éves jelentés a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége 2017. évi munkájáról

Összeállította Dr. Palotai Mária, a MOKSZ elnöke

A MOKSZ 2017. évben történt eseményeiről, rendezvényeiről, céljairól, illetve a szervezet tagjainak munkájáról az alábbiakban számolok be.

A szervezet alakulása

2017-ban a MOKSZ 56 tagot tartott számon. Három új tag jelentkezett a Szövetségbe a Toldy Ferenc Kórház (Cegléd), az MTA Szegedi Biológiai Kutatóközpont és a Szent Borbála Kórház (Tatabánya) Könyvtára. Intézményi összevonás miatt viszont két könyvtár – az Egészségügyi Nyilvántartási és Képzési Központ Egészségtudományi Szakkönyvtár és a Békéscsabai Kórház Könyvtára – tagsága megszűnt.

Kiemelkedő fontosságúnak tartom, hogy a bevezetett bérpótlékot – a szervezetünk fellépésének is köszönhetően – a legtöbb könyvtáros kollega kapja.

A nyilvános könyvtárak minőségi kritériumait meghatározó jogszabályt előkészítő koncepció-alkotásban a MOKSZ képviselőjében a 2 alelnök (Beke Gabriella és dr. Virágos Márta) vett részt.

Kapcsolattartás társszakmai szervezetekkel

Szokásunkhoz híven jó kapcsolatot tartottunk a társ szakmai szervezetekkel. Rendszeresen részt vettünk a Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) és az Informatikai és Könyvtári Szövetség rendezvényein. Az MKE 49. Vándorgyűlésére Miskolcon került sor július 5-7. között. Szervezetünket többek között az Állami Egészségügyi Ellátó Központ - Országos Egészségtudományi Szakkönyvtár, a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára, a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ (MH EK) Tudományos Könyvtára valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Kórházak Könyvtárának munkatársai képviselték.

Egészség–Információ–Könyvtár konferencia

2017-ben a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára munkatársaival közösen rendeztük meg az Egészség–InformációKönyvtár 3. konferenciánkat, amin több, mint 130 fő vett részt és nagyon jó visszhangja volt. Az előadások fő témája a prevenció, a megelőzés volt, szekcióülésein az egészségműveltséggel (health literacy) foglalkoztunk. Két workshopot szerveztünk, egy magyar nyelvűt az open access-ről és egyet angol nyelven a Web of Science-ről. Lehetőséget biztosítottunk az aulában és az egyik szeminárium teremben, hogy a tehetséges könyvtáros kollégák bemutathassák alkotásaikat. Láthattunk többek között olaj és diófaág festményeket, intarziaképeket, kerámiákat, fotókat, ikebanát,

nemezelt alkotásokat, mandalákat, ólomüveg képet és vert csipkéket. Volt, aki gitárral-énekekkel, és volt, aki saját versét előadva mutatta be tehetségét. Az előadások többsége elérhető a MOKSZ honlapján (<http://www.moksz.org/>), egy pedig cikk formájában is megjelent az Orvosi Könyvtárak folyóiratban.

Országos értekezéslet

Az Egészség-Információ-Könyvtár konferencia keretén belül 2017. május 18-án került sor a közgyűlésre. Az elnök beszámolt a MOKSZ 2016. évi eseményeiről, majd Bede Józsefné tájékoztatta a jelenlévőket az Ellenőrző Bizottság munkájáról.

Szokásunkhoz híven emléklappal és ajándékkal köszöntöttük azt a 29 évfordulós kollégát, akik ebben az évben jubiláltak a könyvtárosi pályán eltöltött éveikkel:

5 éve:

Kopányiné Gulyás Orsolya (SE Élettani Intézet), Majlinger Kinga (SE Klinikai Pszichológia Tanszék), Mészáros György (SE Pulmonológiai Klinika), Ruttkay Szilvia (SE Központi Könyvtár),

10 éve:

Dr. Hosztafi Sándor (SE Gyógyszerészi Kémiai Intézet) és Dr. Najbauerné Bacsics Zsuzsanna (PTE Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár)

15 éve:

Deák Ágnes (PTE Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár), Gyergyák Edina (MH EK Tudományos Könyvtár), Hamza-Vecsei Tímea (DEENK Kenézy Élettudományi Könyvtár), Petro Leonard (DEENK Kenézy Élettudományi Könyvtár) és Szabó-Kulcsár Kornélia (DEENK Kenézy Élettudományi Könyvtár).

20 éve:

Horváth Csaba (DEENK Kenézy Élettudományi Könyvtár), Horváth Edina (Egyetemi Könyvtár, Szeged), Tóthné Németi Tünde (Egyetemi Könyvtár, Szeged, Igazságügy).

25 éve:

Áncsán Gizella (SE Egészségtudományi Kar Könyvtár), Dr. Csehné Kiss Judit (SE Egészségtudományi Kar Könyvtár), Baczkó Gabriella (Wenner Gabriella) (Egyetemi Könyvtár, Szeged, Farmakológia), Herpainé Farkas Mária (Egyetemi Könyvtár, Szeged), Jobbáné Szabó Enikő (Egyetemi Könyvtár, Szeged, Szemészet), Németh Sándor (Bethesda Gyermekkorház), Papp Józsefné (DEENK Kenézy Élettudományi Könyvtár), Triebel Brigitta (SE Központi Könyvtár), Váginé Csűrös Éva (ÁEEK)

30 éve:

Fazekas Andrea (Richter Gedeon Nyrt. Műszaki könyvtár)

35 éve:

Buksáné Kalacsi Zsuzsanna (Szent János Kórháza és Észak-budai Egyesített Kórházak), Dr. Gracza Tünde (PTE Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár)

40 éve:

Bérczy Ildikó (Jahn Ferenc Dél-Pesti Kórház és Rendelőintézet Könyvtára), Gyurkóné Nádor Judit (PTE Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár)

45 éve:

Dr. Kapronczay Katalin (Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár).

Akik a rendezvényen nem voltak ott, és személyesen nem tudták átvenni az ajándékot és az emléklapot, azoknak eljuttattuk.

Elnökségi ülések

Szokás szerint telefonon és elektronikus levelezéssel történt az év során a kapcsolattartás, a feladatok folyamatos megbeszélése. Két alkalommal tartottunk elnökségi ülést, ahol személyesen is találkoztunk. Március 30-án a szokásos témák mellett a kulturális bérpótlékról és a Magyar Kórházszövetséggel való kapcsolatfelvételtől is szót ejtettünk. A november 30-ai megbeszélésen a gazdasági helyzetről, a nyugdíjas találkozó szervezéséről, a honlapról, az Orvosi Könyvtárak folyóiratáról, a 2018-as tervekről tárgyaltunk. Beke Gabriella nyugdíjazása miatt lemondott a vezetőségben betöltött alelnöki funkciójáról. Az elnökség nevében köszönetet mondtunk neki az általa elvégzett magas színvonalú munkáért.

Szakmai napok, továbbképzések

Két alkalommal kerestük fel a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárat június 8-án és október 19-én (15-15 fő). A MOKSZ és a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtárával közösen megrendezett szakmai továbbképzésére 2017. október 18-án került sor, ahol a bibliometriáról és az open accessről hangzottak el előadások. (29 fő).

Nyugdíjas találkozó

December 7-én a SE Központi Könyvtárával közösen rendeztük meg az adventi nyugdíjas találkozót. Brátán Vera adott egy rövid műsort, melyen karácsonyi dalokat énekelt, néhány dal kottáját a résztvevők is megkapták, így közösen is énekeltünk. A jó hangulatú találkozón több mint harmincan vettünk részt.

Megjelenésünk a szaksajtóban

Orvosi Könyvtárak

A szerkesztőségi munkákba Pogányné Dr. Rózsa Gabriella is bekapcsolódott. A megjelent folyóiratszámokkal kapcsolatban csak pozitív visszajelzéseket kaptunk.

Továbbra is minden folyóiratszám rendelkezik DOI számmal és feltöltésre kerül a REAL-J-be: <http://real-j.mtak.hu/6325/>.

Az OSZK-val együttműködési szerződést kötöttünk, így elérhetővé vált az EPÁ-ban (<http://epa.oszk.hu/>) az Orvosi Könyvtárak.

A konferenciánkról több beszámoló is megjelent:

- Bolvári Kiss Annamária és Regele Tímea beszámolója az MKE Műszaki Könyvtáros Szekció honlapján érhető el <http://mke.info.hu/muszaki/2017/06/06/beszamolo-a-moksz-3-egeszseg-informacio-konyvtar-konferenciarol/>
- Beke Gabriella - Palotai Mária: 3. Egészség–Információ–Könyvtár konferencia. In: Könyvtár-világ. 2017. 5. évf. 3. sz.

Prezentáció

A Magyar Kórházzövetség 2017. évi kongresszusán, április 27-én a „Betegfókuszú ellátás” szekció keretében, hangzott el a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége (MOKSZ) előadása a kórházi könyvtárak helyzetéről (Beke Gabriella, Dr. Palotai Mária: Kérdésemre hol a válasz? Marad-e válaszadó? Felmérés a kórházi könyvtárak helyzetéről.)

Az elhangzott előadás, majd az ebből készült szakcikk értelmében a Magyar Kórházzövetséggel felvettük a kapcsolatot.

Új kommunikációs csatornák

Működik az e-mail címünk: moksz.orvosikonyvtarak@gmail.com. A facebookon is folyamatosan jelentkezünk. A levelezőlistánk is működik.

A MOKSZ önálló honlapja www.moksz.org. jól működik, rendszeresen frissül. A tartalomért a MOKSZ részéről Beke Gabriella felelt, az informatikai megvalósításban Vízvári Dóra segítette a munkáját.

2018. évi terveinkből

- MTMT képzés szervezése, nagy rá az igény, de meg kell várni, míg működőképes lesz az új változat.
- Egészség-Információ-Könyvtár 4. konferencia megrendezése.
- Sziklakórház meglátogatásának megszervezése.
- A 2019. évi vezetőségi választás előkészítése.

Budapest, 2018. január 31.

Mi az a Sci-Hub? És miért érdekes a tudományos könyvtárak számára? – Interjú

Közreadja: Vizvári Dóra

Állami Egészségügyi Ellátó Központ Országos Egészségtudományi Szakkönyvtára
E-mail: vizvari.dora@aek.hu

Cook EI, Levine-Clark M, Katz P. Sci-Hub: What Is It, and Why Does It Matter to Academic Libraries? An Interview with Michael Levine-Clark and Peter Katz. The Serials Librarian. 2017. augusztus 18.;73(2):79–83.

A Sci-Hub tudományos közlemények hatalmas gyűjteménye (több, mint 68 millió cikk), amelyet Alexandra Elbakyan, egy kazahsztáni kutató irányítása alatt gyűjtöttek össze. Az elérhető anyagok zöme copyright alatt álló dokumentum, amelyek egyébként csak előfizetés során volnának elérhetőek. A tanulmányok összegyűjtéséhez egyetemek IP autentikációját használták, illetve a Sci-Hub-ot támogató felhasználók azonosítóik, jelszavaik átadásával tették lehetővé a hozzáféréseket.

Eleanor I. Cook, riporter 5 kérdést tett fel egy könyvtáros (Michael Levine-Clark, University of Denver) és egy kiadó képviselője (Peter Katz, Elsevier) számára.

1. Mutassák be személyes érintettségüket a Sci-Hub és hasonló termékek kapcsán.

Könyvtáros: Saját kutatást végeztünk, amely során azt találtuk, hogy 300, találmányra kiválasztott cikkből 260 elérhető teljes szöveggel a Sci-Hub-ban (87%). A Google és Google Scholar 122 (41 %), a ResearchGate pedig 91 (30%) full-text cikket adott találatként a keresett 300 közleményből.

Kiadó részéről: A (megkérdezett képviselő) feladata, hogy azonosítsa, blokkolja a gyanús felhasználói aktivitásokat. Sok esetben az ilyen gyanús tevékenységek célja a lopás, mely során ingyen elérhetővé teszik a fizetős tartalmakat, vagy akár tovább árusítják azokat alacsonyabb áron. Ez utóbbi tevékenységek Kína térségére koncentrálnak. A Sci-Hub aktivitása mérséklődött.

2. Tapasztalataik alapján hogyan vélekednek a kutatók a Sci-Hub és hasonló „zsvány” adatbázisokkal kapcsolatban?

Kiadó részéről: Nem volt közvetlen beszélgetésem kutatókkal erről, de post-okat olvastam. Azokból kiderült, hogy a kutatók nem tartják morálisan rossznak a Sci-Hub használatát. Szerintük „nem morális kérdés tartalmat lopni, vagy olyan cikket használni, amelyről tudni, hogy lopott”.

Könyvtáros: Megerősítem, úgy tudom, a kutatók 88%-a nem tartja rossznak a Sci-Hub használatát, még támogatja is azt. Meg kell különböztetni a „zsvány” portálokat (pl. Research-Gate, Academia.edu.), ahol a legitim tartalmak mellett olyanok is vannak, amelyek-

nél nem igazolt a legitimitás. A Sci-Hub, viszont már a „kalóz” kategória. A könyvtárosoknak tanítaniuk kell a felhasználóikat: hogyan döntsék el, hogy a cikkeiket hova tölthetik fel legálisan, hogyan működnek a zshivány és a kalóz oldalak, illetve hogyan találhatnak szabályos módon tartalmakat a neten. A kutatók azért használják a Sci-Hub-ot, mert egyrészt anonimitást ad számukra, másrészt be kell látni, hogy a könyvtárosok, kiadók sokfajta adatbázist készítenek, ezek bonyolultak és összezavaróak. A Sci-Hub egyszerű.

3. A bíróság jogi lépéseket tett az Elsevier keresetére. Milyen más módszerekkel tudják a kiadók megvédeni a tartalmaikat?

Kiadó: Erősebb biztonsági intézkedéseket igyekszünk bevezetni, hogy könnyebben észrevehető legyen a gyanús használat. Egyes kiadók vízjelekkel látják el a pdf-eket, így követhetővé válik, hogy egy cikket mikor és hol töltöttek le. Vagy az autentikáció új módjait vezetjük be. Ilyen projekt például az ra21.org (RA21 = Research Access for the 21st Century).

Könyvtáros: A University of Denver csatlakozott a RA21 projekthez. Ennek egyik előnye, hogy segíti a védelmet, másrészt további haszon, hogy a könyvtár hozzáférései vonzóbbak lesznek a felhasználók számára.

4. Hogyan fogja befolyásolni a sok illegálisan letöltött tartalom a kiadók Open Access modelljét?

Kiadó: Nem kötném össze a lopást az Open Accesssel. De ettől függetlenül, igen, már most is nagy lépéseket tettek az Open Access felé. Továbbá a kiadók mindig igyekeznek új szolgáltatásokat adni a felhasználóknak, amellyel egy Sci-Hub nem fogja tudni felvenni a versenyt.

Könyvtáros: Szerintem attól függ, mennyire tudják megvédeni a tartalmaikat. Ha a Sci-Hub tartalma tovább nő, a kiadóknak át kell gondolniuk az üzletpolitikájukat. De ez csak egyik a sok egyéb tényező közül.

5. A könyvtárak lemondhatnák az előfizetéseiket, és csak a Sci-Hub-ra támaszkodhatnak. Miért nem kellene a könyvtáraknak így tenniük, hogy csökkentsék a kiadásait?

Kiadó: A Sci-Hub tartalmi lopott tartalmak, emellett ez bíróságilag elítélt tevékenység. Nem morális kérdés, hogy használjunk-e tartalmakat, amelyekről tudjuk, hogy lopott.

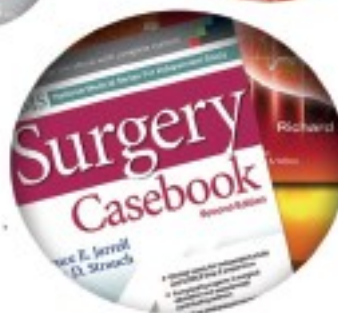
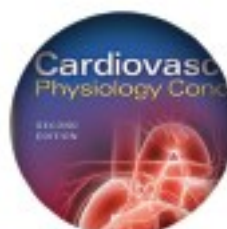
Könyvtáros: A könyvtárosoknak tudatában kell lenniük az információ etikus felhasználásának, attól függetlenül, hogy mit gondolnak a Sci-Hub tevékenységéről. Felelősen kell tanítaniuk a felhasználókat, rá kell világítaniuk, hogy az azonosítók, jelszavak átadása milyen veszélyeket rejt a kutató személyes adataira nézve. Támogatniuk kell az OA-t.

Riporter zárszava: Ha a trendek nem változnak, nem alakul ki valami ellensúly a tartalmak elérésében, akkor a könyvtári és információs ipar új korszakba kell, hogy lépjen.

www.prospeto.hu

- ✓ A **legnagyobb választékú szakkönyvárúház** és a vezető külföldi könyves könyvtárellátó Magyarországon.
- ✓ Gyakorlatilag az **összes angol és német nyelvű szakkönyv** megtalálható webes áruházában.
- ✓ **Gyors beszerzés, remek árak, kedves ügyfélszolgálat.** Ingyenes a szállítás* irodánkig.

**Angol, amerikai, német és francia könyvek esetében.*

Külföldi
könyvek
kívánságra

WWW.PROSPERO.HU

Vétkesek közt: parazita folyóiratok, kiadók és konferenciák

Liars' club: predatory journals, publishers, and conferences

Hajnal Ward Judit

Rutgers Egyetemi Könyvtár, USA

E-mail: judit.ward@rutgers.edu

Absztrakt

A “parazita” folyóirat-kiadás mint kifejezés Jeffrey Beall denveri egyetemi könyvtárostól származik. Beall listája 2017 januárjáig segített eligazodni a gyors pénzszerzés céljából létrejött, csábító ajánlatokban és trükkökben gazdag kiadók között. A könyvtárosok számára nem idegen az Open Access tudományos folyóiratok népszerűsítése. Ide tartozik a potenciálisan parazita nyílt hozzáférésű kiadók megítélése. Munkájukhoz kíván segítséget nyújtani a cikk által ismertetett kutatási segédlet angol nyelven Predatory Publishing címmel.

Tárgyszavak: *parazita kiadók; Open Access; kutatási segédlet; egyetemi könyvtár*

Abstract

The term predatory publishing was coined by Jeffrey Beall, an academic librarian at the University of Denver. Until it was shut down in January 2017, his list used to provide guidance among profit-oriented publishers infamous for their persuasive emails and deceptive practices. Librarians routinely promote Open Access publishing, including the assessment of potential, possible, or probable predatory scholarly open access publishers. This paper presents a research guide entitled Predatory Publishing, which was recently compiled to assist their work.

Keywords: *predatory publishing; Open Access; research guide; academic libraries*

Bevezetés: Mi is az a “parazita” folyóirat-kiadás?

A “parazita” folyóirat-kiadás mint kifejezés Jeffrey Beall denveri egyetemi könyvtárostól származik. A *Beall's List*, vagyis Jeffrey Beall listája, a *Potential, possible, or probable predatory scholarly open access publishers* (Potenciális, lehetséges és valószínűleg parazita tudományos nyílt hozzáférésű kiadók) hosszú éveken keresztül segített a tudományos publikálás követelményeinek megfelelni kívánó szerzőknek az eligazodásban.[1] A gyakran megkérdőjelezhető háttérrel rendelkező kiadók növekvő kínálatában nem kis feladat annak eldöntése, hogy melyik folyóirat legitim, értékes és marad fenn hosszú távon. A lista 2017 januárjában szűnt meg, ellentmondásos körülmények között.[2,3] Jóllehet Jeffrey Beall azóta nem frissíti oldalait, a tartalom archivált változatban azonban több helyen és formában is hozzáférhető.

Parazita lap szakértők a könyvtárban

A könyvtárosok tudományometriai, publikációs és hivatkozási tanácsadással, valamint az adott tudományterületre és egyénre szabott szolgáltatásaikkal állnak a kutatók és szerzők rendelkezésére. Ide tartozik az Open Access (OA) folyóiratok minősítése az esetleges parazita jellemzők értékelésével egyetemben. A parazita folyóiratok és konferenciák közötti eligazodásban segíti a könyvtáros kollégákat és publikálni szándékozó tudósokat a közelmúltban összeállított kutatási segédlet angol nyelven *Predatory Publishing* címmel.[4]

Az angol eredetiben *predatory* (vagyis ragadozó, predátor) kifejezésre a magyar nyelv egy sokkal találóbb, a fogalomhoz jobban illő jelzőt talált. Az elsősorban anyagi érdekek köré szerveződő, kétes hírnévvel rendelkező kiadók és konferencia-szervezők ugyanis hosszú távra rendezkedtek be, és folyamatosan élőködnek a tudományos élet résztvevőin bármiféle erkölcsi kétely nélkül. A felkérésben szereplő hangzatos ígérek ellenére ezek a cégek egyrészt etikátlanul kihasználják a publikálási kényszer terhe alatt álló védtelen szerzőket, másrészt teret nyújtanak egy össznépi csalásnak, ami fölött a tudományos élet bizonyos elemei is szemet hunynak. A közvélemény ideig-óráig hajlandó volt a tájékozatlanságot indokként elfogadni és jóhiszeműséget feltételezni a parazita lapokban publikáló szerzőkről. Mostanára azonban egyre inkább az az álláspont van terjedőben, hogy egyes szerzők a minőséggel és saját hírnevükkel nem törődve önként, dalolva fizetik meg a publikációs díjat, amennyiben a végeredmény egy újabb tétel a publikációs listán.

Demográfiai és földrajzi szempontból nézve a legjobban kiszolgáltatottak a pályakezdő és tapasztalatlan szerzők, a fejlődő országokban élő kutatók, és mindazok, akiknek az angol nem az anyanyelve. Öröndetes, hogy a hazai egyetemek közül többen is szolgálnak útmutatással parazita kiadókkal kapcsolatos kérdésekben (SE, Debreceni Egyetem).[5,6] Magyar nyelven tavaly jelent meg egy átfogó ismertetés a hazai kutatókat is jelentősen érintő tendenciáról a 3K-ban, a jelenség névadójával készült interjú kíséretében.[7,8] Angol nyelven számos segédanyag létezik, azonban Beall listájának 2017. januári felfüggesztése óta a parazita lapokat elkerülni kívánó szerzők kétségtelenül nehezebb helyzetbe kerültek. Nekik szánjuk a *Predatory Publishing* című segédletet a könyvtáros közvetítésével és segítségével.

Könyvtári segédanyag LibGuides platformon

A *Predatory Publishing* segédlet a LibGuides platformon készült. A szoftveralkalmazást a Springshare nevű cég jegyzi (www.springshare.com). Az egyik legelső magyar nyelvű ismertetés óta[9] már több, mint félmillió LibGuide áll a könyvtárhasználók, diákok, oktatók és egyéb érdeklődők rendelkezésére. A szakemberek által szerkesztett és fenntartott LibGuide portál általában első kiindulópontként szolgál egy-egy téma feldolgozásához. A javasolt források között egyaránt található nyílt hozzáférésű és jelszóval védett, az ismeretések és magyarázatok hossza egy-két mondatról az egy-két bekezdésig terjed, a szöveges részeket beágyazott videoklipek és infografikák teszik élvezetesebbé. Egyes segédletek letölthetőek, nyomtathatók, az olvasó kezébe adhatók, sőt, tantermi oktatásra vagy gyorstal-

paló tájékoztatásra is alkalmasak. A leggyakoribb ismeretterjesztési forma azonban a hyperlink, amely megfelelő magyarázat kíséretében további forrásokhoz vezet. A LibGuide legnagyobb előnye, hogy általában könyvtáros készíti, kollégák árgus szemei közepette, gyakran egy kisebb-nagyobb, válogatott szakemberekből álló csoport jóváhagyásával. Alig létezik olyan szakterület, amiről ne készült volna jól megtervezett, átgondolt LibGuide. El- lentmondásos témákról azonban nehéz segédanyagot összeállítani, az érvek és ellenérvek kellő egyensúlyozása mellett is.

A *Predatory Publishing* kutatási segédlet a LibGuides jó gyakorlatait és tapasztalatait ki- aknázva hét fő elem köré szervezi a többéves munkával összegyűjtött és naprakészen tar- tott anyagot. A nyitó oldalon a fül egy figyelemfelkeltő szócikk: *Getting Start(l)ed*, ami az első parazita kiadótól kapott email olvasása utáni elképedésre utal. A megdöbönt szerző agyában minden bizonnyal ott motoszkál, hogy ez bizony túl szép ahhoz, hogy igaz legyen. Majd következnek a további kérdések. Publikáljak ebben a lapban? Fizessek a közlésért, mert Open Access a lap? Esetleg, ha befutott tudósról van szó, akit különszám szerkeszté- sére vagy szerkesztőségi bizottságba invitálnak, esetleg díszelőadónak egy konferenciára: éljek-e ezzel a kiválónak tűnő lehetőséggel?

A *Predatory Publishing* segédanyag

Azonnali kiábrándításként mindjárt az első oldalon szerepelnek Jeffrey Beall adatai a pa- razita kiadók drámai növekedéséről 2011 és 2016 között. A *Scholarly Articles*, vagyis a té- mához illő, válogatott tudományos közlemények bibliográfiáját tartalmazó *Tudományos közlemények* fül egy sokkal szemléletesebb infografikában ismétli meg ezeket az adatokat, a növekvő veszélyre rámutatva. Hangsúlyozandó, hogy az öt év alatt 18-ról 923-ra emelke- dett szám kiadókra vonatkozik, amelyek mindegyike óriási mennyiségű lapot produkál. Van olyan kiadó, amelyik egymagában több mint 700 lapot ad ki. A kiadótól független fo- lyóiratok és konferencia-szervező cégek ezekkel párhuzamosan tevékenykednek, vagyis az összlétszámot tovább növelik.

A nyitó oldalon a parazita lapok szöveges meghatározásán kívül egy rövid, szemléletes vi- deóklip is található. A közvetítési módok változtatásával és az ismétlődő, de unalmassá nem váló tartalmakkal a LibGuide, mint műfaj kiválóan alkalmas különféle tanulási mó- dok és információszerzési stratégiák kielégítésére. A parazita lapok gyakorlatai alapján összegyűjtött és rendszerezett figyelmeztető jeleket egy tematikusan csoportosított lista sorolja fel az oldal közepén. Kitér az email meghívás behízelt tartalmaira, a folyóirat cí- mének becsapós trükkjeire, a honlap hiányosságaira, a bibliometriai mutatókra, a kiadási és lektorálási folyamatokra és végezetül a negatív reputációra. Akik nem kívánják magu- kat mindezen átrágni, azok számára ott a rövidebb lista, amely mindössze néhány pontba szedi a parazita felkérések és meghívások jellemzőit, mint például a fura nyelvezet, hamis információ, hízelgő stílus, hencegő és túldramatizált passzusok a túl udvarias, de ügyetle- nül megfogalmazott, az olvasót meggyőzni kívánó, halaszthatatlanul sürgős, de fantaszti- kus ígéretekkel tele e-mailben. Akit pedig ennek konkrét megnyilvánulásai is érdekelnek,

az csemegézhet a tíz év alatt intézetünk tudósaihoz érkezett meghívásokból válogatott gyöngyszemek között.

Az első megdöbbenésen túljutott leendő szerzőt érdemes hamar az értékelési eszközök irányába terelni, amelyeket a segédlet következő eleme tartalmazza. Sajnos a parazita lapkiadás jelenségének összetett természete miatt nem állíthatjuk egyetlen módszerről sem, hogy száz százalékosan eldönthetné a helyzetet, akár egyik, akár másik irányba. Az oldalon található két videoklip és egy infografika azonban kezdetnek jó tájékoztatást nyújt.

A *Think.Check.Submit* honlapja azt javasolja, hogy gondolkozzunk és ellenőrizzünk egy pár dolgot, mielőtt beküldenénk a cikkünket. Fenntartói egy listát is készítettek, amelynek alapján könnyűszerrel megállapítható a kiadó vagy folyóirat értéke. A letölthető infografika *Hamis vagy valódi* címmel pedig szóróanyagként használható, a szerző, a University of West Indies megjelölésével.

Az oldalon található egyéb linkek a további tájékozódást és ismeretterjesztést szolgálják azzal a céllal, hogy minél többen ismerjék meg a szerkesztőségi jó gyakorlatokat, vagy legalább többen tudjanak arról, hogy pontosan hogyan is működik a tudományos folyóiratkiadás (beleértve a bibliometriát, az átláthatóságot és egyéb etikai megfontolásokat) és a konferenciák szervezése. Ezek ismeretében könnyebbé válik a feladat, hogy a tudós képes legyen kiválasztani a megfelelő folyóiratot, amelyben közölni kíván. Apró célzás: komoly szaklapok ritkán verbuválnak szerzőket az utcáról, és a tudományos konferenciák sem meghívásos alapon működnek.

A következő rész inkább könyvtárosoknak szól, bár a tudományos művek leendő szerzői is joggal és sikeresen böngészhetnek a különféle adatbázisokban, ingyenesen (Directory of Open Access Publishers, JANE, JournalGuide) vagy előfizetés alapján (Journal Citation Report, MEDLINE, WorldCat). A MEDLINE link a National Library of Medicine adatbázisában keresi az adatbázisban szereplő lapokat a "currently indexed" kulcsszó segítségével. A Directory of Open Access Publishers (DOAJ) alatt szerepel a magukat hamisan a DOAJ-ben feltüntető lapok, illetve az eltávolított lapok listáihoz vezető linkek is.

Egy még mindig jól használható forrás, a Beall egykori listáján archivált oldalak gyűjteménye külön részt kapott. A 2011-ben indított lista a mai napig érvényes kritériumaival[10] több forrásból is elérhető, a 2017. januári lezárást követően is (erről bővebben a *Háttér* részben olvashatunk).

- P**Primary goal: to make money – az elsődleges cél a pénzszerzés
- R**eputation: questionable – kétséges hírnév
- E**mails: flattering, persuasive, and repetitive –hízelgő, győzködő és ismétlésekkel teli email
- D**atabases: none of them included the title – a folyóirat egy adatbázisban sem szerepel
- A**uthor is targeted by website, not the reader – a honlap a szerzőhöz szól, nem az olvasóhoz
- T**itle: suggests a vague or broad scope – a folyóirat címe homályos vagy széleskörű
- O**pen Access, but publisher retains copyright – a nyílt hozzáférés ellenére a szerző megtartja a jogokat
- R**evision: not required, instant publication guaranteed – javítás nem szükséges, garantált az azonnali közlés
- Y**es, it's predatory! – igen, parazita lappal állunk szemben!

Egy ilyen segédletben természetesen nem kerülhető el az Open Access folyóirat-kiadási modell áttekintése. A fő üzenet az, hogy nem minden OA lap parazita, és hogy nem az OA kiadási modell teszi a kiadókat predátorrá, hanem az erkölcstelen üzleti gyakorlat. A fenti bevezető után a SPARC meghatározását és áttekintését egy hosszabb videoklip és az OA szivárvány magyarázata egészíti ki. Az oldalon szerepel az egyik OA alapmű, Peter Suber könyve, amit a legnagyobb OA kiadók listája követ.[11]

A segédlet legfontosabb része a cselekvésre felszólító és készítő *Action!* fül alatti gyűjtemény a különféle ellenőrző listákkal és kérdésekkel, amelyek segítséget nyújthatnak a döntéshozatalban. A korábban már említett *Think.Check.Submit* eldöntendő kérdéseinek kívül található itt egy infografika a World Association of Medical Editors oldalához linkelve és egy 12 tételes kérdéssor letölthető pdf formában. A vizuális emlékeztető célozza az angol *predatory* szóra rájátszó lista a parazita kiadók jellemzőivel, amelyet az első ábra magyarul is bemutat (fordítás a szerzőtől).

Felkérést kapott, hogy publikálja kutatásait?

E-mailje érkezett, amelyben felkérlik, hogy

- Nyújtsa be tanulmányát közlésre kisebb közlési díj ellenében VAGY
- Legyen tagja a szerkesztőbizottságnak VAGY
- Szerkesszen egy különszámot a lapnak VAGY
- Legyen meghívott előadó egy konferencián

Első lépés: Legyünk résen!

- Valódi a felkérés? – Mindenkit elvakít, ha szakmája elitjeként kezelik.
- Az írásomat akarják? A híreimet? Nevemet? Pénzt? Mindet egyszerre?
- Vannak elírások? Nyelvtani hibák? Furcsán hangzó mondatok?

Második lépés: Olvassunk a sorok között!

- Különleges bánásmóddal kecsegtetnek? – Figyeljünk a gyors referálásra és publikálásra tett ígéretekre!
- Nem úgy hangzik, mint egy piramisjáték? Az a szándékuk, hogy a szerző vonja be a kollégáit is?
- Nem úgy hangzik, hogy túl szép, hogy igaz legyen?

Harmadik lépés: Nézzünk utána az email küldőjének!

- Szerepel a teljes elérhetőség: email, telefon, levelezési cím? Ugyanazon a helyszínen vannak (ugyanazon állam, ország és kontinens)?
- Van utca és házszám? Keressük meg a címet a Google Maps segítségével! Nem véletlenül egy üres telek a világ végén?
- Van link a honlaphoz? Nézzük meg azt is! Figyeljünk oda a gyatra külsőre és a hiányzó elemekre!

Negyedik lépés: Tekintsük ragadozónak, amíg az ellenkezőjéről meg nem bizonyosodunk!

- Nézzük meg Beall listáját! Annak ellenére, hogy a lista nem frissül, a legtöbb kiadó már jó ideje tevékenykedik.
- Használjuk a *Think. Check. Submit* oldalt a lap legitimitásának ellenőrzésére!
- Kérdezősködjünk! Kérdezzük meg munkatársainkat – a parazita kiadók gyakran ugyanazt az emailt küldik szét egyszerre több szerzőnek (például a közvetlen velünk együtt dolgozóknak, akiknek a neve együtt szerepel a honlapon).
- Kérdezzünk meg egy könyvtárost, lehetőleg a szakreferenst! Ha nincs, bármelyik egyetemi könyvtáros útba igazít.

2. ábra Javasolt lépések gyanús felkérések esetén

Ennél sokkal részletesebb az ugyanezen az oldalon szereplő gyanús felkérések – 2. ábra – esetén követhető lépések sora (fordítás a szerzőtől).

Akiket mélyebben is érdekel a téma, azok számára készült az utolsó két rész, a már említett tudományos közlemények gyűjteménye és a további információkkal és olvasnivalóval szolgáló háttér. Ez utóbbi egybegyűjti a parazita folyóirat-kiadással kapcsolatos legérdekesebb híreket és blogokat, külön részt szentelve a Beall listájának bezárásával kapcsolatos spekulációkról. Magát Jeffrey Beallt is meghallgathatjuk egy 2014-es videofelvételen. A legérdekesebb elem talán az az alig negyedórás mini dokumentumfilm, amely egy kanadai tévétársaság jóvoltából Beall mellett két másik, a tudomány értékeiért síkra szálló szereplőt is megszólaltat Ivan Oransky és Fiona Godlee személyében.

Összegzés

Napjaink tudományos kommunikációjában nem elkerülhető a parazita folyóirat-kiadás kérdése. A tudományos élet szinte minden területét érintő etikátlan kiadói gyakorlatban kétes reputációval rendelkező cégek gyakran lektorálatlan és gyenge minőségű kiadványokkal telítik a piacot, nem kis anyagi hasznot húzva a gyanútlan szerzők publikálási kényszeréből. A közel egy évtizede jól működő szélhámosság részben az Open Access mozgalom vadhajításának tekinthető, részben pedig a kereslet-kínálat egyensúlyzavarainak köszönheti virágzását. A több éves, gazdagon dokumentált csalás-sorozat fennmaradásában azonban közrejátszik a szerzők cinkossága is.

A jóhiszemű tudósok és az őket folyóirat-választási döntéseikben segítő könyvtárosok számára készült a *Predatory Publishing* kutatási segédlet LibGuides platformon. A parazita folyóiratok legújabb kutatási segédletét mindazok figyelmébe ajánljuk, akik tudományos pályán dolgoznak, publikálni kívánnak, illetve ezekhez segítséget nyújtanak. Az oldalak böngészésre és referencia anyagként is alkalmasak. A tájékoztatásban nagy gyakorlattal rendelkező szakreferensek és tudományos kutatók remélhetőleg egyaránt tudják majd használni egyes részeit. Az egyik legfontosabb célközönség a pályájuk elején álló, nagy jövővel rendelkező tudósgeneráció, így a segédanyag a PhD programban oktatók figyelmébe is ajánlható.

Irodalom

- [1] Beall, J. Potential, possible, or probable predatory scholarly open access publishers. 2017. január. Archivált változatban elérhető <https://beallslist.weebly.com/contact.html>
- [2] Karlsson, E. What happened to Jeffrey Beall's list of (allegedly) predatory publishers? 2017. január 16. Az eredeti közlés után rendszeresen frissítve. <https://debunkingdenialism.com/2017/01/16/what-happened-to-jeffrey-bealls-list-of-allegedly-predatory-publishers/>
- [3] Why did Beall's List of potential predatory publishers go dark? Retraction Watch. 2017. január 17. Az eredeti közlés után rendszeresen frissítve. <http://retractionwatch.com/2017/01/17/bealls-list-potential-predatory-publishers-go-dark/>

- [4] Predatory publishing. <https://libguides.rutgers.edu/predatory>
- [5] Predátor folyóiratok <http://www.open-access.hu/hu/predator-folyoiratok>
- [6] Parazita, ragadozó folyóiratok (Predatory journals) – SOTE Központi Könyvtár https://lib.semmelweis.hu/nav/oa_parazita_lapok
- [7] Hajnal Ward J, Bejarano, W. Parazita lapok - a tudomány élősködői. Könyv, könyvtár, könyvtáros. 2016 25 (9): 17-25.
- [8] Hajnal Ward J, Bejarano, W. A tudomány élősködői. Denveri beszélgetés Jeffrey Beall-lel. Könyv, könyvtár, könyvtáros. 2016 25 (9): 9-16.
- [9] Favaro S, Rose Wiles L, Sweeper D. A könyvtár jön az olvasóhoz. Könyvtári kutatási segédanyagok újraértelmezése. Könyv, könyvtár, könyvtáros. 2009 18 (12): 32-36.
- [10] Beall's criteria to evaluate journals and publishers. 2015. <https://web.archive.org/web/20170105195017/https://scholarlyoa.files.wordpress.com/2015/01/criteria-2015.pdf>
- [11] Suber, P. Open Access. 2012. MIT Press.

Hajnal Ward Judit

Fotó: <https://www.youtube.com/watch?v=0IqgzdUekgc>

UTAK A TUDOMÁNYMETRIÁBAN

MTMT-gondozás

MTMT2

Hol publikáljon?

Szeretne több citációt?

Pozicionálná egyetemét?

Cél az impakt faktoros folyóirat?

Tudományometriai képzés

Tudományos konferenciák

 tudomanymetria.hu info@tudomanymetria.hu

 [Tudomanymetria.huhú](https://www.facebook.com/Tudomanymetria.huhú) +36-20-433-24-35

Mi a keresnivalója a mindfulnessnek egy közintézményben? Kinek van erre szüksége?

What can mindfulness do in a public institute? Who needs it?

Dr. Füzesi Zsuzsanna

Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, Magatartástudományi Intézet
E-mail: zsuzsa.fuzesi@aok.pte.hu

„A tudatos jelenlét nem más, mint tudatában lenni annak, ami itt és most történik, és nem kívánni, hogy bárcsak másképp lennének a dolgok; élvezni azt, ami élvezetes, de nem akarni belekapaszkodni, ha változik (mert fog); és együtt élni azzal, ami nem kellemes, anélkül, hogy attól tartanánk, örökké így marad (mert nem fog)” – James Baraz

Absztrakt

A mindfulness tudatos vagy éber jelenlétnek, éber figyelemnek vagy röviden éberségnek fordítják. „Az éber figyelem azt jelenti, hogy figyelmünket bizonyos módon irányítjuk: szándékosan, a jelen pillanatban, megítélés nélkül.” – mondja Jon Kabat-Zinn. Olyan készség, mely számos más képesség és kompetencia fejlesztésének az alapja, hozzájárulva eredményességünkhöz a munkánkban és magánéletünkben. Az éber jelenlét fejlesztésével képessé válunk pszichológiai működésünk megváltoztatására, a jelen pillanatban való tudatosságunk szintjének emelésére, szokásaink felismerésére és átalakítására, a stressz csökkentésére, érzelmi intelligenciánk fejlesztésére, produktívitásunk és kreatívitásunk növelésére, és mindezzel elősegítjük személyes jóllétünk növelését.

Kulcsszavak: éber jelenlét, stresszcsökkentés, tudatos jelenlétben alapuló stresszcsökkentő program, jóllét

Abstract

The expression ‘mindfulness’ is mostly referred to as a conscious or mindful presence, mindful attention or awareness. “Mindfulness means that our attention is lead deliberately, consciously, in the present moment, non-judgementally” – states Jon Kabat-Zinn. It is a skill giving the base for the improvement of numerous abilities and competencies. Using the techniques of mindfulness, we are able to change our psychological functioning, raise the level of our consciousness in the present moment, recognize and alter our habits, reduce stress, improve our emotional intelligence, increase our productivity, creativity and personal well-being.

Keywords: mindfulness, stress reduction, Mindfulness Based Stress Reduction (MBSR) program, well-being

Nem kell az üzleti szférában, a menedzsment, a szervezet- vagy a személyiségfejlesztés területén dolgozni ahhoz, hogy minduntalan egy új fogalomba ütközzünk. Az olvasó ember a menedzser-lapoktól a női magazinokig bezárólag találkozhat a mindfulness fogalmával és gyakorlatával. A hatékony vezérigazgatók, a sikeres élsportolók, a szofisztikált művészek, a lelkes háziasszonyok nyilatkozatai mellett egyre gyakrabban jelentetnek meg elismert kutatók is cikkeket arról, mire is jó a mindfulness.

Mi lehet az, amit ilyen sokan megkedveltek, alkalmaznak a saját életükben és az általuk működtetett szervezetekben, azaz minek köszönheti átütő sikerét a mindfulness? Hihetünk-e az elkötelezett nyilatkozatoknak, honnan tudhatjuk, hogy nem valami trendi, ám múló divatról, esetleg tudománytalan hókusz-pókuszról van-e szó? És ha még el is hisszük, hogy ez tényleg valami jó dolog, mi közünk lehet nekünk, a közsférában, szigorúan szabályozott rendszerekben, intézményekben dolgozóknak ehhez az egészhez?

Mi a mindfulness és mi nem az?

A mindfulness kifejezést magyarul leginkább tudatos vagy éber jelenlétnek, éber figyelemnek vagy röviden éberségnek fordítják. A fogalom azt az állapotot jelenti, amikor valóban jelen vagyunk, mégpedig a pillanatról pillanatra gyakorolt éber, ítélkezésmentes figyelem segítségével. Másként fogalmazva: a mindfulness tulajdonképpen „egyszerű” figyelemirányítás. Lényegében azt jelenti, hogy megtanuljuk figyelmünket minél nagyobb mértékben tudatosan a jelen pillanatra irányítani.

A mindfulness mint az egyre népszerűbb, de nehezen konkretizálható fogalom körül természetesen sok a tévhit. Az egyik legjobban elterjedt tévhit az, amikor az éber jelenlétet azonosítják a meditációval. A meditáció az éber jelenlét gyakorlásának egyik formális eszköze, de nem azonos azzal. A mindfulness ugyan nem relaxációs gyakorlat vagy rekreációs technika, de hatása ezekre az állapotokra is van. Fontos, hogy tisztában legyünk vele: a mindfulness – buddhista gyökerei ellenére – vallásoktól és ezoterikus elméletektől független, és gyakorlásához nem kell megváltoztatni alapjaiban sem magunkat, sem az életünket.

Miért és mire jó a mindfulness?

Vajon mitől válik valami ennyire népszerűvé, hogy a világ vezető vállalatai mindfulness programokat indítanak, tekintélyes tanácsadó cégek teszik portfóliójuk lényegi elemévé, és számos kutató kiemelt figyelmét vonja magára a tudományos kutatások ugrásszerű növekedését eredményezve, és még az oktatási intézményekben, gyakran egészen kicsi gyerekek körében is alkalmazzák?

Az éber jelenlét önmagában is nagy jelentőségű, ha tudatosan és ítélkezésmentesen vagyunk jelen a pillanatban, ha úgy tetszik, a saját életünkben. A mindfulness azonban úgy is tekinthető, hogy egy olyan készség, mely számos más képesség és kompetencia fejlesztésének az alapja, amely hozzájárul eredményességünkhöz a munkánkban és a magánéletünkben egyaránt.

Az éber jelenlét fejlesztésével képessé válunk ugyanis pszichológiai működésünk megváltoztatására, a jelen pillanatban való tudatosságunk szintjének emelésére, szokásaink felismerésére és átalakítására, a stressz csökkentésére, érzelmi intelligenciánk fejlesztésére, produktívitásunk és kreatívitásunk növelésére. Az idegtudományi kutatások, a modern képző eljárások bizonyítéka szerint, az éber jelenlét képességének fejlesztése agyműködésünk és agyszerkezetünk megváltozásában ma már objektíven is kimutatható. A tudatos jelenlétünk szintjének fejlesztésével végső soron lehetővé tesszük és elősegítjük személyes jóllétünk növelését.

Honnan jött és hová tart?

A mindfulness nyugati társadalmakba való adaptációja a nyolcvanas években gyorsult fel, de az üzleti világot is csak az elmúlt évtizedben érte el. Ez elsősorban a mindfulness eredményes munkavégzésre való hatásának, illetve a hétköznapi életben tapasztalható lenyűgöző eredményeknek köszönhető.

A módszer elterjedése a nyugati típusú fejlett társadalmakban a stressz kezeléséhez köthető. Jon Kabat Zinn 1979-ben dolgozta ki a Mindfulness Based Stress Reduction (MBSR) programot, mely – nevének megfelelően – a tudatos jelenlétben alapuló stresszcsökkentő program. A program világméretű sikere bizonyítja, hogy – a világból való kivonulás és kémiai alapú gyógyszerek használata nélkül is – lehet csökkenteni a stresszt, növelni a megküzdőképességet, javítani a személyes jóllétet. Az MBSR-re és az MBTC-re (Mindfulness Based Cognitive Therapy) épülve terjedtek el a világban azok a meditációs programok, amelyek ugyan nem teljesen azonosak e terápiákkal, de bárki számára jól használhatók, és hozzák azok jótékony hatásait.

Vajon miért vált be?

A mindfulness persze nem csodaszer, hanem olyan, mint a test, az izmok építése: nem elég csak beszélni róla. Valódi megértés és fejlődés csak tartós gyakorlással érhető el. Számos kutatás bizonyította, hogy az éber jelenlét kitartó gyakorlásával, így akár napi 10 perc „üldögéléssel”, már néhány hét után is jelentős változások tapasztalhatók.

A tudományosan bizonyított hatások közül csupán néhányat említve:

- lelassul az agy öregedése, mégpedig a teljes agyi területen, nem csupán annak egyes részein
- csökken az agy alaphálózatának aktivitása, mely a gondolatok elkalandozásáért, a rágódásért, a nyugtalanságért, a koncentrációhiányért felelős
- növekszik a koncentrációs- és tanulási képesség
- fejlődik az emlékezőtehetség
- csökkennek a depressziós tünetek és a félelemérzet
- jobb lesz a stresszkezelő képesség
- ugyanahhoz a tapasztaláshoz kisebb fájdalomérzet társul
- és a sor még folytatható...

Az előbbieken említett 8 hetes MBSR program hatásait folyamatosan kutatják. A neurobiológiai kutatások eredményei a szkeptikusok számára is megkérdőjelezhetetlenek, a képalkotó eljárások pedig szemmel látható bizonyítékokkal szolgálnak a hatásosságra.

Miért érdemes megismerkedni a mindfulnessel?

A tudatos jelenlét gyakorlásának megkezdése és tartós fenntartása, azaz gyakorlása hatással lesz

- az eredményesebb stresszmenedzsmentre (a stresszt nem tudjuk elkerülni, de eredményesen kezelni igen)
- a koncentrációs képesség fokozására (a munkában és a magánéletünkben egyaránt)
- az emberi kapcsolataink elmélyítésére (hogy azok sokkal több jó érzést, bizalmat, örömet teremtsenek)
- a vezetői kompetenciáink erősítésére (beosztástól függetlenül ugyanis bizonyos dimenziókban mindannyian „vezetők” vagyunk)
- és végső soron a magasabb szintű személyes jóllét megélésére (más szóval a boldogság szintünkre)

Nem kell szerzetessé vagy időmilliomossá válnunk ahhoz, hogy több időt tölthessünk az „itt és most”-ban és ítéletmentes figyelemmel legyünk jelen éppen abban a tevékenységben, amit végzünk, vagy abban a helyzetben, amiben vagyunk.

Ennek az írásnak az elolvasása körülbelül 10 percig tartott (az írása persze kicsit tovább). Ha sikerült éber figyelemmel tudatosan jelen lenni akár az olvasás, akár az írás során, talán máris jobban érezzük magunkat.

Személyes utószó

Mint e rövid írás készítője, az orvostudományokon képződtem. Arra neveltek mestereim, hogy a bizonyítékokon alapuló orvoslásnak higgyek. Bár tudásom később kiegészült társadalomtudományi ismeretekkel is, a tudományos bizonyítékok egyik területen sem veszítettek jelentőségükből számomra. Éppen ezért fordult a figyelmem a mindfulness irányába, ismerkedtem meg annak neurobiológiai alapjaival, alkalmazott módszerével és gyakorlom is rendszeresen. Nem készült ugyan rólam még MR felvétel, így nincs bizonyítékom arra, hogy jelentős változások következtek volna be nálam szervi szinten a tudatos figyelemirányítás hatására, de szubjektíven átélem és tapasztalom: lényegesen nyugodtabb tudok maradni a stresszhelyzetekben vagy gyorsabban „kijövök” belőlük; képessé váltam távolabbról szemlélni az eseményeket és mindennek a jó oldalát is meglátni, illetve hálás lenni a mindennapok apró örömeiért; úgy érzem elfogadóbb, megértőbb lettem és kevésbé ítélek mások és a történések felett. Kell-e bizonygatnom, hogy mindezek mennyire javították az emberi kapcsolataimat és növelték a személyes jólléteket, talán nem túlzás azt mondani: a boldogságomat?

Felhasznált irodalom

- 8 hetes gyakorlókönyv. Tudatos jelenlét a munkahelyen ... - és bárhol máshol. mindfulness@work. TRC Innováció Szolgáltató Központ. Budapest; 2016. (Kézirat)
- Baraz, J. Awakening Joy. 10 Steps to Happiness. Bantam Books; 2010.
- Hatch, A. Mindfulness szülőknek. Nyugodtabb, boldogabb élet kisgyermekkel. Budapest: HVG könyvek; 2017.
- Kabat-Zinn, J. Az éber figyelemről – örök kezdőknek. Hódítsuk vissza a jelen pillanatot – és az életet! Budapest: Ursus Libris; 2016.
- Kabat-Zinn, J. Bárhová mész, ott vagy. Budapest: Ursus Libris; 2009.
- Szilágyi, J, Schiszler, T. Boldogtalanul nyaralsz? Van pár tippünk! <https://forbes.hu/legyel-jobb/boldogtalanul-nyaralsz-segitunk/> (letöltés ideje: 2017. december 22.)
- Szilágyi, J, Schiszler, T. Hogyan akadályozd meg, hogy egy robot elvegye a munkád? <https://forbes.hu/legyel-jobb/hogyan-akadalyozd-meg-hogy-egy-robot-elvegye-a-munkad/> (letöltés ideje: 2017. december 22.)
- Wax, R. Mindfulness-kalauz. Tudatos jelenlét az agyonhajszolt elmének. Budapest: HVG könyvek; 2016.
- Williams, M, Teasdale, J, Segal, Z, Kabat-Zinn, J. Kiút a boldogtalanságból - Szabadulj meg a depressziótól egyszer, s mindenkorra! Budapest: Édesvíz; 2011.
- Wolkin, J. How the Brain Changes When You Meditate. Mindful.org, 2015. (<http://www.mindful.org/how-the-brain-changes-when-you-meditate>). (letöltés ideje: 2017. december 22.)

A témáról többet megtudhat:

- comeandgrow.eu
- facebook.com/mindfulness.work

Alkalmazások okostelefonra:

- Insight Timer (insighttimer.com)
- Buddhify (buddhify.com)
- Headspace (headspace.com)
- The Mindfulness App (themindfulnessapp.com)

Fotó: <https://welldoing.org/article/mindfulness-complements-psychotherapy>

A hazai egészségügyenlőtlenségek területi vizsgálatának története - mit nyújt az egészségföldrajz az egészség tudományi képzés számára?

A history of regional examination of health inequalities in Hungary - What does health geography offer to health science education?

Dr. Beke Szilvia

*Gál Ferenc Főiskola Egészség-, és Szociális Tudományi Kar, Egészségtudományi Intézet
E-mail: beke.szilvia@gff-gyula.hu*

Absztrakt

Hazánk egészségügyi ellátásában és a lakosság egészségi állapotában felmerülő egyenlőtlenségek immáron a társadalmi párbeszédén túlmutatva, egyre több olyan kérdést vetnek fel, melyek a folyamatok térbeli elrendeződését, ok-okozati összefüggéseinek kutatását indokolják. Ezek a kérdések szinte egy időben keltették fel az érdeklődést az orvostudomány és a geográfia kutatói körében, mellyel megteremtették a még napjainkban is erőteljesen formálódó egészségföldrajz hazai alapjait.

A tudományterület gyökerei, mind az orvostudomány, mind a földrajz tekintetében hosszú múltra vezethetők vissza, azonban mindkét terület más és más nézőpontból és más módszerekkel vizsgálja a főbb problémaköröket. Az orvostudomány felől a megelőző orvostudomány, mintegy analitikus módszerekkel leírja és feltárja az okokat egy-egy terület egészségügyi problémáit áttekintve, míg az egészségföldrajz, térben és időben társadalmi, gazdasági, környezeti és egyéb szempontokat is figyelembe véve – túlmutatva a leíró jellegén – próbál válaszokat találni a hatékony prevenció kérdésköreire.

Demográfiai kérdések térképészeti megjelenítése már a 16-18. századtól megfigyelhető, azonban az orvostudomány és a geográfia szorosabb összefonódására a nagy járványok adták meg a lehetőséget. A tradicionális egészségföldrajz (orvosföldrajz) számos rendkívül értékes kutatási eredményt tudhat magáénak, ezek publikálása 1966-tól a GEOGRAPHIA MEDICA HUNGARICA, majd 1969-től GEOGRAPHIA MEDICA néven ismert nemzetközi folyóiratban történt egészen 1994-ig.

A modern irányzat kialakulásához és fejlődésének első lépéseihez tartozott az egészségügyi rendszer földrajza, mely térbeli, hozzáférhetőségi és finanszírozásbeli egyenlőtlenségekre világított rá. A kutatási terület súlya az 1980-as évektől folyamatosan nőtt, jeles képviselője Dr. Orosz Éva. A vonzáskörzetek vizsgálata kapcsán nem mehetünk el Dr. Tóth József neve mellett sem, akinek munkássága ugyan Békés megyében kezdődött, de későbbiekben szorosan összefonódott Pécs városával. Munkássága révén a földrajzon belül is egyre elfogadottabbá váltak az olyan határterületek, mint az egészségföldrajz, s az ugyancsak pécsi kötődésű Prof. Dr. Ember Istvánnak köszönhetően a földrajzi szemlélet is egyre nagyobb teret hódított a megelőző orvostudomány és az orvosképzés területén is.

Kulcsszavak: területi egyenlőtlenség, egészségföldrajz története, oktatás

Abstract

The inequalities that emerge in the health care of our country and in the health status of the population reach beyond the social dialogue and raise a number of questions that justify research in the spatial arrangement and cause-effect relationships of processes. These questions piqued interest both in medical science and geography at the same time, creating the foundations in Hungary of a still evolving field: health geography.

The roots of the discipline have a long history both in medicine and in geography, but both areas explore the main issues from different perspectives and with different methods. Preventive Medicine uses analytical methods to describe and explain the causes by reviewing the health problems of a particular area, while health geography tries to find answers to the issues of effective prevention, taking into account social, economic, environmental and other aspects in space and time, going beyond the descriptive nature of the former.

The mapping of demographic questions could already be seen in the 16-18th century, but the chance for a closer involvement of geography in medicine was offered by large epidemics. Traditional health geography has many significant achievements (medical geography) that were published in GEOGRAPHIA MEDICA HUNGARICA since 1966 and in the internationally acclaimed journal GEOGRAPHIA MEDICA between 1969 and 1994.

The development of this modern trend and the first steps in its evolution included the geography of our healthcare system that highlighted inequalities in space, accessibility and financing.

The significance of the research area has grown steadily since the 1980s and its distinguished expert is Dr Éva Orosz. Examining agglomerations we need to mention Dr József Tóth who started his career in Békés County but later his works became closely connected to the city of Pécs. Thanks to him, health geography as a subdiscipline has become more appreciated within the field of geography. Also from Pécs, Prof. Dr István Ember worked on introducing a geographical approach in preventive medicine and medical education.

Keywords: *regional inequality, history of health geography, education*

Napjainkban nem csak szűkebb hazánkban, de a világ szinte minden országában súlyponti kérdéssé vált, mind az egészségi állapotban, mind pedig az egészségügyi ellátásban felmerülő területi egyenlőtlenség kérdésköre. A népesség rossz egészségi állapotának, valamint az egészségügyi ellátás válságának köszönhetően a kutatási terület iránti érdeklődés szinte párhuzamosan jelent meg az egészségügyi hivatást gyakorlók és a társadalomföldrajz kutatói között. A tudományterület gyökerei, mind az orvostudomány, mind a földrajz területén hosszú múltra tekintenek vissza, azonban a közös problémakörhöz különböző nézőpontok és vizsgálati módszerek társulnak.

Az orvostudomány múltjára visszatekintve, már Hippokratész idejében megjelenik az empirikus módszerek alkalmazása, mely során következtetéseket vont le az éghajlati, környezeti tényezők és bizonyos betegségek megjelenése és gyógyítása között. Az emberi egészségre befolyást gyakorló tényezők legtömörebb összefoglalása Hippokratész „A diétáról” című művében olvasható:

„...És nemcsak ezt, hanem a végzett munkának az étel mennyiségéhez viszonyított mértékét és arányát, továbbá az emberi természetet, a test alkatát és korát is ismerni kell, mégpedig az évszakokhoz, a szelek változásához, lakóhelyük fekvéséhez, az év (klimatikus) sajátosságaihoz (való viszonyukban). Ugyancsak meg kell figyelni a csillagok keltét és nyugvását, mellyel összefüggenek az ételek, italok, a szelek, és az egész világ változásai és szokatlan eltérései, amelyekből a betegségek valójában erednek.”

Az idézet alapján megállapítható, hogy az ókor nagy tudósa alapvetően három tényezőre vezette vissza az egyén egészségét, melyek a következők voltak:

- alkat,
- életmód,
- környezet[4]

Mindezen túl írásaiban külön foglalkozott az európai és ázsiai emberek közötti különbségekkel, mind alkatukat, mind megbetegedéseiket vizsgálva, melynek okát alapvetően az éghajlati, környezeti tényezőkkel magyarázta.[8]

Az immáron nem csak az empirikus megfigyeléseken alapuló orvosföldrajz mint tudományterület megjelenése elsősorban a nagy járványokhoz köthető. Az általánosan jellemző rossz munkakörülmények, lakáskörülmények, nők, illetve gyermekek munkába állása, a túlszűfolt városok, mind hozzájárultak a járványos megbetegedések megjelenéséhez.[3] A járványok kapcsán jelentek meg az első térképes ábrázolások, melyek a betegség terjedését voltak hivatottak szemléltetni. Ennek egyik klasszikus példája az 1848-as londoni kolerajárvány, melynek eseteit John Snow ábrázolta, és kétséget kizáróan tudta bizonyítani, hogy a kolera nem érintés útján terjed, hanem a megbetegedettek mindegyike ugyanannak a kút-nak a vízből ivott. A kor tudósai egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a közegészségügynek, s Peterman, német geográfusnak köszönhetően 1852-ben elkészült a nagy angol kolerajárvány terjedését bemutató térkép, mellyel egyben az orvosföldrajz egyik ágazatának vizsgálati módját is megalapozta.[5]

Mindezen előzmények után kialakult a tradicionális egészségföldrajz öt jól elkülöníthető területe:

- betegségökológia,
- földrajzi epidemiológia,
- betegségterjedés földrajza,
- „éhségföldrajz”,
- orvosmeteorológia.

A felsorolt ágazatok mindegyike komoly történelmi múltra tekint vissza, melyet további két fontos terület egészített ki:

- környezetszennyezés és egészség,
- gazdasági fejlődés és az egészség összefüggései.

Az egészségföldrajz modern irányzata és kutatási területeinek megjelenése az 1980-as évekre tehető, amikor is elsősorban az egészségügyi rendszer területi szerkezete, a hozzáférhetőség és igénybevétel, az egészségügyi erőforrások, valamint ezek tervezése került a téma iránt elkötelezett szakemberek érdeklődésének középpontjába.[6]

A fent leírt történelmi folyamatok hazánk területén is hasonlóképpen zajlottak, melynek egyik alapvető oka volt, hogy az egészségügyi ellátás minősége nagyon sokáig megegyezett a nyugati országok színvonalával.

Az orvosföldrajzi kutatások hazai nagyjai között kell megemlíteni Babérius József Benjámint (1754-1814), akinek „Medizinische Topographie vom Burgenland” című munkájában az orvosi helyleírások már nem csak egy-egy városra, hanem egész vármegyére kiterjedt. Hasonlóképpen Hölbling Miksa elkészítette Baranya vármegye helyiratát, melyben a természetrajzi leíráson túl részletesen tárgyalja az itt élők életmódját, ismerteti az egészségügyi, közművelődési és jótékony intézményeket, valamint fürdőket. Az orvosföldrajz, mint kifejezés hazánkban először 1858-ban az Orvosi Hetilap hasábjain jelent meg dr. Károlyi Sándor „Általános áttekintés az ember betegségeinek földrajzi eloszlásáról” című cikkében.

Tudósaink és a közegészségügy iránt elkötelezett orvosaink közül mindenképpen meg kell említeni Fodor Józsefet, akinek munkássága megalapozta a település-egészségtant, valamint az egészségügyi statisztika és iparegészségügy módszertanát.[7] Hasonlóképpen európai jelentőségű volt Rózsahegyi Aladárral végzett kutatása, melynek vizsgálati területei a budapesti peremkerületek voltak, az ott fellelhető rossz lakáskörülmények, a zsúfoltság, Egyértelműen bebizonyították, hogy az itt élők között a tífusz, kolera és a dizentéria gyakorisága többszöröse a Budapest jobb infrastrukturális háttérrel rendelkező területeihez képest. Ennek következtében ezeken a területeken háromszor nagyobb volt a halandóság és hatszor nagyobb a csecsemőhalandóság. Hasonló következtetésekre jutottak a pécsi, miskolci és más városok járványügyi vizsgálatánál. Barátjával Markusovszkyval nagy hatással voltak az 1876. évi XIV. számú törvény megalkotására.[2]

Mint az előzőekből jól látható, hazánk területén elsősorban az orvosföldrajz betegségek terjedésével foglalkozó területe virágzott ebben az időben, mely kiegészült a betegség és környezetének kapcsolatára irányuló vizsgálatokkal. A századfordulót követően a világháborúk jelentős veszteséget hoztak hazánk számára is, hiszen a háborúban elesettek mellett legalább ilyen súllyal szerepelt az elveszületések számának csökkenése is, nem beszélve az infrastruktúra szinte teljes mértékű hiányáról.

Jahn Ferenc a kispesti városháza termében rendezett szociográfiai kiállításán térképekkel, statisztikai ábrákkal próbálta bemutatni a nyomortelepeket, a betegségek melegágyait. Egyben a tények erejével bizonyította, hogy a főváros közvetlen közelében tízezrek létbizonytalanságban, illetve a legminimálisabb egészségügyi ellátás nélkül élnek. Vizsgálata ugyan nem nagy területet ölelt fel, de mindenképpen a kor társadalmi problémáira irányította az értelmiség figyelmét.

A két világháborút követően az újjáépítésnek és az orvostudomány fejlődésnek köszönhetően a járványok jelentősége egyre inkább háttérbe szorult, s megnőtt a krónikus nem fertőző

megbetegedések szerepe. Ennek megfelelően és a tudományterület európai fejlődésének mentén hazánkban is átalakultak az egészségföldrajzi kutatások. 1964-ben létrejött a Magyar Földrajzi Társaság Orvosföldrajzi Bizottsága, mely egyértelművé teszi az orvos- és földrajztudomány kapcsolatát 1966-tól megjelenő szakfolyóiratában, a GEOGRAPHICA MEDICA HUNGARICA-ban magyar szerzők cikkeit közölték idegen nyelven.[1]

Később – 1969-70. között – címét GEOGRAPHICA MEDICA-vá változtatták és egészen a lap 1994. évi megszűnéséig az orvosföldrajz nemzetközi szaklapjaként közölt írásokat. A finanszírozási problémák miatt megszűnt lap beleolvadt a Journal of Health and Place című folyóiratba[5]. Ebben az időben az egészségi állapot megítélésében egyre nagyobb szerepet töltött be az egyén életmódja, ez az igen összetett változókon alapuló fogalom, továbbá mint résztényező jelent meg az egészségügyi ellátás minősége. A hangsúly egyre inkább átkerült az egészségügyi szolgáltatások hozzáférhetőségére, valamint az egészségügyi rendszer földrajzára, ezzel párhuzamban a 80-as évektől hazánkban is folyamatos fejlődésnek indult az egészségföldrajz modern irányzata. Ennek korai kezdeményezői – Dr. Tóth Józsefnek köszönhetően – már a 70-es évek végén Békés megye vonzáskörzet vizsgálatában megjelent, s haladó szellemének köszönhetően a későbbiekben a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézetén belül alapított Doktori Iskolájában teljessé tett ki. A területen kutató, itt végzett szakemberek közül kiemelendő Pál Viktor, aki a modern egészségföldrajz fogalomkörét tisztázta, valamint az egészségügyi ellátás hozzáférhetőségét kutatja, de napjainkra – jómagamat is beleértve – számos szakember dolgozik e területen, akik eredményeikkel igyekeznek hozzájárulni a mindennapok népegészségügyi problematikáinak egy multi- és interdiszciplinárisabb megközelítéséhez.

A terület kiemelkedő kutatói között kell megemlíteni Orosz Évát, aki az egészségügyi rendszer területi problémáit vizsgálta, Uzzoli Annamáriát[9], aki az egészségi állapot társadalmi-területi egyenlőtlenségeit kutatja.

Mindennek eredményeként napjainkra nem csak a földrajz, hanem az egészségtudomány területén is felértékelődött az egészségföldrajz által képviselt szemlélet, melynek jeles bizonyítéka, hogy Dr. Tóth József, Dr. Ember István és Dr. Pál Viktor közreműködésével kiadásra került az orvostudományi egyetemek oktatási programjában is felhasznált „Egészségföldrajz” című könyv.

Összefoglalóan elmondható, hogy egy-egy népegészségügyi probléma megoldása elképzelhetetlen anélkül, hogy ne adnánk választ az egészségi állapot, a hozzáférhetőség, az igénybevétel során felmerülő területi és társadalmi egyenlőtlenség kérdésköreire.

A tanulmány az NKFIH K119574 pályázat támogatásával készült.

Pillanatok a higiéné évszázadaiból

Prof. emer. Dr. med. habil. Dr. techn. Dési Illés DSc.

E-mail: desi.illes@gmail.com

Idézzünk fel az alábbiakban néhány mozzanatot arról, mi is a higiéné, és mit tett a higiéné századokon át, illetve mit tettek, tesznek a higiénével.

A higiéné, népegészségtan, közegészségtan tudománya fontosságát annak a felismerésnek köszönheti, hogy a betegségek keletkezésében a természeti, környezeti, társadalmi tényezők alapvető szerepet játszanak. Befolyásolásukkal megelőzhetünk vagy enyhíthetünk tömegeket érintő népbetegségeket. Nem is beszélve a gazdasági haszonról, mivel a megelőzés olcsóbb, mint a gyógyítás.

A higiéné tudomány és művészet, a társadalom szervezett erőfeszítése az egészség javítására, illetve visszaállítására, a betegségek megelőzésére, az élet meghosszabbítására.

A higiéné szolgálat is. A higiénikus dolgozó, aki a közegészségügy: részleteiben a környezet-, foglalkozás-, munka-, táplálkozás és élelmezés-, gyermek és ifjúság-, sugáregészségügy, járványtan, társadalomorvostan, higiénés toxikológia munkása, szolgálja azokat az embereket, akiknek életét, egészségét rá bízta. A klinikusok általában lenézik. A nagyközönség nem ismeri, csak munkájának eredményeit élvezi. Ha minden jól megy, észre sem veszik, hogy létezik; ha baj adódik, szidják. „Hálapénz” kizárva. Jutalma, ha sok éves népegészségügyi tanulmányai alapján sikerül valamit tennie a betegségek megelőzéséért, hozzájárulnia területe higiénés helyzetének javításához, közreműködnie a lakosság egészségének megóvásában, életkilátásainak jobbításában. Igaz a mondás: Csupán a kialakult betegséget kezelni olyan, mintha az ember akkor kezdene kutat fúrni, amikor megsomjazott.

A higiéné természetesen mindig az adott kor, az adott nép életmódjával, életkörülményeinek, valamint munkaeszközeinek fejlettségével és a lakosság szellemi szintjével párhuzamosan változott.

Már az első emberi településeken a sámánok, az akkori higiénikusok befolyásolták a lakosok egészségi állapotát. Hatásukra a primitív népek körében is voltak rítusok, amelyek tulajdonképpen az egészség védelmét szolgálták, például az excrementumokat elföldelték, hogy a boszorkányságot elhárítsák, igyekeztek tisztán tartani a vizeket, nehogy megsértsek ezek istenségeit.

Úgy kétmillió évvel ezelőtt az élettartam átlagosan 25 év lehetett, amit nemcsak a csontmaradványok bizonyítanak, hanem a feltételezett életkörülmények is valószínűsítenek.

Mintegy 10 ezer évvel ezelőtt a nagy városok kialakulásával az életkilátások egyrészt jelentősen megnőttek, de romlottak is a tömegek szorosabb együttéléséből eredő nagy járványok miatt. *Hammurabbi* törvénykönyvében elrendelte bizonyos betegek elkülönítését, és

érinthetetlennek nyilvánította őket, ennek pozitív higiénés hatása egyértelmű. Az életartam kb. 35 évre nőtt, és ez lényegében nem is változott, nemcsak a középkor folyamán, hanem a 19. századig sem.

A zsidó-keresztény európai kultúra egyik alapját képező Bibliában számos higiénés rendszabály fogalmazódott meg. Gondoljunk csak az étkezési előírásokra, a melegben gyorsan romló húsok kezelésének szigorú szabályaira, az evés előtti kötelező kézmosásra, a házasságkötés, illetve az ünnepek előtti, a menstruáció utáni előírt tisztasági fürdőre, a szexuálhigiénés parancsokra, mint a körülmetélés, a vérfertőzés tilalmára, a heti pihenőnap bevezetésére.

Jelentősek a Bibliában bizonyos fertőző betegségben szenvedőkkel, mint például a leprásokkal szemben tanúsított bánásmódok elrendelése. Részletesen leírja a szükségesnek tartott eljárásokat, ami bizonyítja, hogy ez a betegség elterjedt volt a Közel-Keleten. Tudjuk az Ószövetségből, hogy a gyanús egyént elkülönítették, amíg a diagnózist meg tudták állapítani, és ha fertőzöttnek találták, arra kényszerítették, hogy a táboron kívül éljen, mintegy halottnak tekintették. A kórt a gondviselés büntetésének tulajdonították rágalmozásért vagy mások megszólásáért. Az ősi mezopotámiai kultúrából átvették, hogy ez a betegség isteni büntetés, tehát a bűn következménye. Ezt a hitet a középkori keresztény egyház is fenntartotta.

Nem tettek viszont szigorú különbséget a lepra és más bőrbetegségek között, azonosították vele pl. a psoriasist, pikkelysömört, rühöt. Így aztán voltak, akik meg is gyógyultak, amikor a Jordánban való fürdőzésre utasították őket; a Holt-tengeri torkolatnál a tenger különlegesen sós és esetenként kátrányos vize ugyanis a pikkelysömörös esetekben – ma már tudjuk – javulást hozhat. (Mint ahogy Svédországból a pikkelysömörös betegeket napjainkban is a Holt tengerhez küldik fürödni).

Említsünk most meg személy szerint néhány nagy orvost, akit akár higiénikusnak is tekinthetünk.

Hippokratész, aki időszámítás előtt 460-375 között élt, számos higiénés szabályt fogalmazott meg. Az általa szorgalmazott elkülönítésben, a fertőzöttnek tartott házak, ruhák elégetésében már felfedezhetjük az epidemiológiai gondolkodás csíráit. Szerinte minden betegség természeti jelenség, törvényszerű lefolyással, tehát megérthető.

Az ókortól a 19. századig elsősorban a járványok és az éhínség okozták a tömeges pusztulásokat, ezért ez a két terület keltette fel az orvosok legnagyobb figyelmét. Behatóan foglalkoztak a fertőzések módjával és a megelőzéssel. Utóbbi célra alkalmazták a vesztegzárat. A 14. században alakult ki a gyakorlat, hogy a fertőzések átvitelének a kivédésére a messziről jött hajóknak 40 napig a kikötő előtt kellett vesztegelniük. Innen a karantén elnevezés.

A rendkívül fejlett középkori arab orvostudományon belül az epidemiológia, járványtan virágkora a 14. század. *Moses ben Maimon* vagy *Maimonides* a középkor nagy zsidó orvosa, higiénikusa és filozófusa 1135-ben született Cordobában és 1204-ben hunyt el Kairóban.

Számos nagy hatású filozófiai és orvosi művet írt, amelyeket latinul, héberül és arabul hoztak nyilvánosságra. Megkísérelte a bibliai hittételeket az arisztoteleszi filozófiával összeegyeztetni. Megsejtője volt a modern megelőző orvostudománynak. Hirdette, fontosabb az egészség megőrzése, mint a betegség kezelése. Szükségesnek tartotta a tisztálkodást, a tiszta ivóvizet. Látta, hogy vannak az időjárástól függő, időszaki betegségek. Szerinte megfelelő életmóddal az idős ember is jó erőnlétben tartható. Étkezés előtt kötelezőnek tartotta a kézmosást, tiltotta a lefedetlenül hagyott, megváltozott színű étel fogyasztását. Előírta, hogy az ivóvizet, ha fedetlenül állott, fel kell forralni; fürdés hetenként legalább egyszer; a latrinát (ha egyáltalán létezett) a lakástól minél távolabb kell elhelyezni; a nemi élet maradjon házasságon belül; tilos az eutanázia, a holttestet tisztátalannak nyilvánította. Foglakozott mérgekkel és ellenmérgekkel is.

A Veronában 1478-ban született és 1553-ig élt *Girolamo Fracastoro* volt az epidemiológia egyik megalapítója, számos fertőző betegségről, így a szifiliszről, a pestisről, a tbc-ről, a veszettségről tett fontos megállapításokat. Felállította azt az elméletet, hogy a fertőzéseket átvihető kis részecskék, úgynevezett spórák okozzák, közvetlen vagy közvetett érintkezés révén. Spórán ő valamilyen kémiai anyagot értett, és nem élő szervezetet. Elmélete uralkodó maradt majd háromszáz éven át, amikor is az élő csírák tantétele foglalta el a helyét.

A középkorban többnyire nem ismerték a latrinákat. Általában a földszintes házak tetejére jártak dolgukat végezni. Az éjjeli edények tartalmát onnan különösebb előrejelzés nélkül az utcára öntötték, csak az udvarias franciák figyelmeztettek: vigyázat, víz...

A vízöblítéses WC-t az 1600-as évek közepe táján az angolok találták fel. Sir *John Harington* (1561-1612) alkotta meg a lehajtható fedelű, vízöblítéses illemhelyet, amit még I. *Erzsébet* is meglátogatott, és olyan nagyra tartott, hogy beszereltette palotájába is. A *Water Closet* széleskörű elterjedése azonban csak a 19. század harmadik harmadára tehető. Mivel azonban hosszú ideig a csatornájának a tartalma, kezdetben tisztítás nélkül, a felszíni vizekbe folyt, ahonnan az ivóvizet nyerték, az eljárás addig nem sokat javított a higiénés viszonyokon, míg az igen fejlett angol higiénés műszaki intézkedések a későbbiekben rendezték ezt a kérdést. (Bár legújabban a kínaiak bejelentették, hogy az „angol WC”-t ők találták fel, mivel egy kétezer évvel ezelőtti királysírban találtak egyet).

A járványtan a 19. század közepén indult gyors fejlődésnek, *Semmelweis* (1818-1865) tisztázta a gyermekágyi láz eredetét, *John Snow* (1813-1858) derített fényt 1854-ben a kolera terjedési mechanizmusára. Felfedezéseik értékét növeli, hogy felismerésük évtizedekkel a kórokozók megismerése előtt történt.

Az újabb időket nézve a higiénikusabb, azaz a tisztább, egészségesebb életlehetőségek első jelei, számos orvosi felfedezés eredményeként, 150 évvel ezelőtt kezdtek mutatkozni. A nagy járványok azonban akkor még közöttünk voltak. Csak utalnánk arra, hogy a kolera például milyen tömeg-epidémia volt mind Európában, mind Amerikában az egész 19. század folyamán. Magyarországon elsősorban az akkori Felvidéken dúltak nagy kolerajárványok. A Kárpát-medencét a hét világgjárványból négy érintette a 19. században. Három emelkedik ki ezek közül – az 1831-1832-es, az 1848-1849-es és az 1872-1873-as.

Az ipari forradalom és a városok növekedése szükségessé tette az állam beavatkozását a közegészségügy területén. Magát a közegészségügy kifejezést *Sir John Simon* (1816-1904), az angol Királyi Titkos Államtanács főorvosa vezette be.

A 19. században két tudós, akiknek a működése a mikrobiológia alapjait is lerakta, alapvetően befolyásolta az orvostudomány és a higiéné fejlődését, következményesen az élet-tartam meghosszabbodását. A francia *Louis Pasteur* (1822-1895) 1856-ban kezdett munkáiban felfedezte a kórokozó baktériumok szerepét, a német *Robert Koch* (1843-1910) 1876-ban közölte, hogy a mesterséges táptalajon tenyésztett anthrax, lépfene megfertőzheti az állatokat. 1882-ben kimutatta a tuberculosis, 1883-ban a kolera kórokozóját. Eredményeit 1905-ben Nobel díjjal jutalmazták. Napjainkban ezek közismertek, de e felfedezések teremtetek lehetőséget a fertőzés felismerésére és megelőzésére, ezáltal elindítottak bennünket a hosszabb élethez vezető úton.

Meg kell említenünk a modern európai higiéné egyik megteremtőjét, *Max Joseph Pettenkofert*, aki 1818-ban született, először kémiával foglalkozott, *Liebig* mellett dolgozott, s később fordult a higiéné felé. Ő volt az, aki 1865-ben megalapította a müncheni egyetemen a világ első higiéné tanszékét. A jó ivóvíz, a tiszta levegő biztosítása, a szennyvíz-eltávolítás érdekelte. Híres a tévedése, miszerint a szerves anyagok fermentációja a talajban fertőző koleracsírát bocsát a levegőbe, a kolera ez által terjed, és nem közvetlenül emberről emberre. Ez a középkori miazma-tan (elavult orvosi teória, amely azt tartotta, hogy a fertőző betegségeket a miazma, a rossz levegő okozza) modernizált felfogása, a kontagionista elmélettel (fertőző betegség átvitele közvetlen vagy közvetett érintkezés, kontaktus által) szemben. Pettenkofer 1894-ben vonult vissza, és 1901-ben depressziós rohamában öngyilkos lett.

Szóba kell hoznunk egy 1874-1929 között élt magyar származású higiénikust, aki *Joseph Goldberger* néven vált külföldön széles körben ismertté, míg szülőhazájában alig tudnak róla. Az Egyesült Államok déli részein igen súlyos és kiterjedt higiénés gondot jelentő pellagrát vizsgálta. Önkísérletben pellagrások vérért injiciálta magának, ezzel megdöntve a betegség akkor biztosnak vélt fertőzéses eredetét, továbbá bizonyította a niacin, a B₃-vitamin hiány jelentőségét.

Az idő múlásával, ahogy a lakosság egyre inkább koncentrált, lélekszáma nőtt, mind fontosabbá vált, hogy nemzetközi szinten is megszerveződjék a közegészségügy.

1851-ben 12 ország Nemzetközi Egészségügyi Konferenciát rendezett Párizsban, ahol 1907-ben Nemzetközi Közegészségügyi Hivatalt is létesítettek. Ez 1948-ban egyesült a Népszövetség egészségügyi szervezetével és az UNRRÁ-val, Egészségügyi Világszervezet, WHO néven, amihez a pán-amerikai egészségügyi szervezet is csatlakozott.

A mind jobban csökkenő számú fertőző betegségek helyett egyre inkább az időskor bajai, a rák, az arteriosclerosis, érelmeszesedés, a stroke, agyvérzés, a foglalkozási és társadalmi ártalmak higiénés kérdései kerültek előtérbe.

Megjelent és szerepet kapott a társadalomorvostan (social hygiene); az elnevezést az 1869-1931 között élt német *Alfred Grothjan* alkotta meg. Ez a tudományág az ipari forradalom

hatására létrejött, a városlakók körében terjedő szegénység és betegségek közötti kölcsönhatás tanulmányozása érdekében alakult. Másik alapítója az ugyancsak német *Rudolf Virchow* (1821-1902) volt, aki úgy tartotta, hogy az orvoslás valójában társadalomtudomány, és a politika nem más, mint orvoslás nagy méretekben.

A társadalomorvostan képviselői szerint a betegségeket sokkal inkább megakadályozhatjuk társadalmi változások, mintsem egyedi beavatkozások, gyógyszerek révén. A közegészségügynek sokkal inkább használ a szegénység visszaszorítása, az ivóvízellátás és a jó munkakörülmények biztosítása, a szennyvíz elvezetése, a fertőző betegek elkülönítése, a higiénia kialakítása.

A felsorolt elváltozások elleni közegészségügyi és klinikai fellépés kapott szerepet abban, hogy az átlagos várható élettartam az ún. fejlett világban 32-35 évről napjainkra 80 év körültre nőtt.

Régebben is léteztek természetesen idős emberek, a különbség az, hogy a közegészségügyi körülmények mélyreható javulásának köszönhetően is, a népességhez viszonyítva, az időskorúak napjainkban sokkal többen vannak. A lehetőség, hogy sokáig éljünk, igen megnőtt, lényegesen több ember igényli a szociális gondozást.

A higiénének a jövőben, ha alkalmazkodni kíván a modern élet új stílusához, megoldást kell találnia az új közegészségügyi nehézségekre, köztük a megnövekedett élettartam által kiváltott kérdésekre is. Az államnak is nagyobb hatásfokkal kellene belépni az időskorúak gondozásába és törvénykezéssel biztosítani a higiéné működését ezen a téren.

A Föld számos helyén azonban napjainkban is embertömegek élnek tiszta ivóvíz nélkül, éhségtől, járványoktól sújtva. Kialakultak a húsz, vagy még több milliós megapoliszok, amelyek nyomortanyáin a városokba menekülő falusi tömegek minden higiénés ellátás nélkül élnek.

Most vessünk egy pillantást a magyarországi viszonyokra.

A közösségi egészségügy hatékony működéséhez az államhatalomnak cselekvőképes egészségügyi államigazgatást kell működtetni. Létrehozták ezért 1738-ban a Magyar Királyi Helytartótanács Egészségügyi Bizottságát, mint igazgatási szervet.

1769-ben Mária Terézia elrendelte az orvosi kar megalapítását, és ez egészségügyi államigazgatási szempontból is jelentős előrelépést jelentett.

A XVIII. század második felében kiadott közegészségügyi tárgyú rendeletek azonban a központból érkező jogszabályok voltak. Semmilyen joga nem volt a helyhatóságnak, hogy ezek végrehajtását mérlegelje.

Az 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügyről, a hatósági orvosnak még intézkedési jogkört sem biztosított. Végül az 1936. évi IX. tc. váltotta valóra az orvosi tisztviselői kar „államosítását”.

A magyarországi higiéné nagy örege, a magyar közegészségügy megalapítója, *Fodor József* (1843-1901) volt. 1865-ben avatták orvosdoktorrá. 1869-ben egyetemi magántanárrá

nevezték ki közegészségügyi témakörből, és állami ösztöndíjjal kétéves európai körútra indulhatott. Hosszabb időt töltött Münchenben *Max Pettenkoff*nál, majd átlátogatott Hollandiába, Franciaországba és Angliába. Angliai útján szerzett tapasztalatait 1873-ban könyvben foglalta össze, utalva a hazai, elmaradottabb viszonyokra, valamint ezek javítási lehetőségeire. 1872-ben kinevezték professzornak az új kolozsvári tudományegyetem államorvostani tanszékére, két év múlva pedig meghívták a pesti orvoskaron az ő számára 1874-ben felállított, Európában a második, közegészségtani tanszékre. (Jelenleg hallatszanak hangok, hogy az ÁOK-n meg kellene a tanszéket szüntetni és áttenni az Egészségtudományi Karra „mert nem kell minden egyetemen mindent oktatni”.)

Fodor megszervezte a tudományág oktatási programját, az intézet munkarendjét. Kezdeményezője volt az iskolaorvosi hálózat megteremtésének, az egészségügyi ismeretek széles körű terjesztésének. Kimutatta a vér bizonyos „baktériumölő” anyagait, megnyitva ezzel az immunológia kapuit. A hazai közegészségtan megteremtésén túl alkotó módon járult hozzá a közegészségtan tudományának nemzetközi elismertetéséhez és fejlesztéséhez. 1885-ben *Markusovszky Lajossal* együtt alapítója volt az Országos Közegészségügyi Egyesületnek. Jelentős mértékben hozzájárult a főváros vízellátásának és csatornázásának legkorszerűbb megoldásához: a főváros egészségügyi kormányzata igyekezett a higiéné szellemében cselekedni, javította a vízvezetéket, megindította a nagy csatornázási építkezést, minden téren törekedett emelni a főváros köztisztaságát. A főváros, mely a hetvenes évek végén még a legegészségtelenebb nagyvárosok sorozatában a második helyen állott, negyven, sőt több ezrelék halálozással, a legegészségesebbek közé emelkedett tizenhét-tizenkilenc ezrelék halálozással.

Munkásságáért számos hazai és külföldi elismerésben részesült: 1883-ban levelező, 1885-ben rendes tagjává választotta a Magyar Tudományos Akadémia, díszdoktorává avatta a cambridge-i tudományegyetem, és dísztagja lett számos európai közegészségtani társaságnak. 1901-ben a budapesti egyetem Nobel-díjra jelölte.

Vessünk most rövid pillantást az 1930-as és az 1940-es évek Magyarországnak higiéniés állapotára. Ezen évek hazai közegészségügyi helyzete egyenes következménye volt a háborús megszorításoknak, vesztes háború utáni ínséges éveknél, a gazdasági világválságnak. A helyzetet súlyosbította az igazságtalan trianoni béke. Mindezeket csak rontotta az igazságtalan, korszerűtlen társadalmi berendezkedés, ezen belül a 3.5 millió szegényparaszt nyomorúságos sorsa.

Egykorú statisztikai adatok szerint évente 30 ezer csecsemőt temettek el, 25 ezer ember halt meg fertőző betegségekben, 200 ezren szenvedtek gümőkórban, és az európai átlagot messze meghaladta a hastífuszban, a diftériában, torokgyíkban, a trachomában és a maláriában megbetegedettek száma. „A magyar falu éhezik” írta 1934-ben *Dabis László* (1901-1956), későbbi közegészségtan professzor, és *Ivanovics György* (1904-1980), későbbi mikrobiológus professzor, és valóban a lakosság között tömegesen fordultak elő a jellegzetes vitaminhiányos kórképek – elsősorban a gyermekkori rachitis, angolkór –, más területeken a kretenizmusig, gyengeelméjűségig súlyosbodott golyva. Mindezek után nem csodálkozhatunk, hogy a születéskor várható átlagos élettartam mindössze 45 és 55 év között mozgott.

E helyzet megváltoztatását szorgalmazták mások között a népi írók és a szociológusok, javaslatukat a közegészségügyi szolgálat igyekezett megvalósítani. A szolgálat közkatonái a községi orvosok voltak, akiket kötelező tanfolyamokon képeztek ki a lakosság egészségügyi állapotának felmérésére és a gyógyító munkájukon túlmenő megelőző intézkedések megtételére. A hierarchia következő lépcsőfoka a járási és a megyei tisztiorvosi kar volt, amelynek a munkásságát az Országos Közegészségügyi Intézet irányította és hangolta össze.

Az Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) – mint Kelet-Európa több fővárosában is – a Rockefeller Alapítvány segítségével jött létre és 1927-ben kezdte meg működését. Feladata volt a közegészségügyi tudomány gyakorlati alkalmazásának előmozdítása, a közegészségügyi hatóságok támogatása és közreműködés a közegészségügyi személyzet, különösen a tisztiorvosi kar kiképzésében.

Az OKI első igazgatója, Prof. *Johan Béla* (1889-1983) feladata kezdetben a fertőző betegségek elleni küzdelem irányítása volt, később ezt a munkáját – a Magyar Nemzeti Népelelmezési Bizottság ajánlatára – népelelmezés-kutató osztály bővítette, amelynek a vezetője Prof. *Sós József* (1906-1973) akadémikus, a modern táplálkozástudomány és a kórélettani higiéné magyar megteremtője lett; majd az intézet szociálhigiénés csoportokkal egészült ki. A tisztiorvosi kar munkáját a közegészségtan egy-egy területének legjobb szakemberei, az un. közegészségügyi felügyelők irányították.

A háború utáni egyik főigazgató Prof. *Bakács Tibor* (1912-1977) volt, aki jelentőset és maradandót alkotott a higiéné, azon belül a környezethigiéné területén. Szakmai életútja során korán, itthon elsőként, felismert nem egy, a modern élet megkövetelte szükségszerűséget, megvalósított számos időtálló újítást (környezet-egészségügy, levegőtisztaságvédelem), meghozott ezekkel kapcsolatos, napjainkra már nélkülözhetetlen intézkedéseket és meghonosított jelentős megelőző eljárásokat. Életútja egyben a XX. századi Magyarországot is jellemzi. (Illegális MKP tagság, spanyol polgárháborúban részvétel, Ukrajna büntető munkásszázad, kiütéses tífusz, koreai kórház, fővárosi tisztifőorvos, OKI főigazgató, közegészségtan professzor, váratlan kirúgás).

Az OKI tapasztalataira alapozva kezdték működésüket az 1949-1957 között létrehozott új higiénés országos intézetek, az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet, első igazgatója Prof. *Tarján Róbert* (1913-1979), az Országos Munka és Üzemegészségügyi Intézet, első igazgatója Prof. *Tímár Miklós* (1914-1995), majd valamivel később az Országos Sugárbiológiai Intézet, első igazgatója *Várterész Vilmos* (1917-1972) és az Országos Kémiai Biztonsági Intézet, első igazgatója Prof. *Tompa Anna* (1945-).

Az intézetek hatásosan válaszoltak a civilizációs, urbanizációs és kemizációs ártalmak okozta közegészségügyi problémákra. A károsodások kimutatása, kutatása, hatásuk értékelése, monitorozásuk, határértékekkel való szabályozásuk, a megelőző intézkedések kidolgozása fűződött nevükhöz.

Magyarországon a társadalomorvostani intézeteket – szerencsétlen első nevükön Egészségügyi Szervezési Intézet – a közegészségtani intézetekről választották le, a budapestit az 50-es évek elején, első igazgatója Prof. *Weil Emil* (1897-1954). A Közegészségtani Intézet-

től elkülönített Egészségügyi Szervezési Intézet idővel Társadalomorvostani és Orvostörténeti, majd Orvostörténeti és Társadalomorvostani Intézetté alakult. A szegedit 1960-ban alakították ki, első igazgatója Prof. *Vilmon Gyula* (1897-1966), majd létrehozták Pécsen és Debrecenben is. A rendszerváltás után az intézeteket – a budapestit 1997-ben – visszaintegrálták a közegészségtani intézetekbe.

Meg kell említenünk még – a teljesség igénye nélkül – néhány kiváló higiénikust, akiknek működése jelentősen hozzájárult az ország közegészségügyi helyzetének javításához.

Prof. *Fenyvessy Béla* (1873-1954) 1905-ben magántanár kísérletes gyógyszerintézetből; 1909-től közegészségtanból; 1918-1944 között a közegészségtan professzora a pozsonyi, majd a pécsi egyetemen. Az 1918-1919. tanévben a kar dékánja; 1919-1920-ban – már a budapesti kényszer rezidencián – rektor. Az első vidéki közegészségtani állomás megszervezője. Az ételmezés- és táplálkozás-egészségtan és a járványtan területén ért el kimagasló eredményeket, Prof. *Tomcsik József* (1898-1964) és Prof. *Rauss Károly* (1905-1976) a járványtan és a védőoltások elismert tudósai; Prof. *Kanyó Béla* (1898-1964), Prof. *Berencsi György* (1913-1986) a munkaegészségtan és az agrárhigiéne képviselői.

A higiénés helyzet javulása is hozzájárult a csecsemőhalálozás jelentős csökkenéséhez és ezzel a várható átlagos élettartam növekedéséhez. Magyarországon még az 1960-as években is 60‰ volt a csecsemőhalandóság a mai 4-5 ‰ körülivel szemben.

1949 és 1989 között az alacsony fejlődési szintről induló és viszonylag kis eszközigenyű szakaszában a közegészségügy jelentős vívmányokat hozott létre. 1951-ben szovjet mintára önálló hatósági jogkört kapott az Állami Közegészségügyi Felügyelet (ÁKF).

Az ÁKF mellé rendelt Közegészségügyi és Járványügyi Állomások, a KÖJÁL-ok működtetésében nagy hiba volt, hogy azok (a decentralizált demokrácia nevében) szervezetileg a megyei tanácsokhoz tartoztak, tehát az ottani kiskirályok uralkodtak rajtuk. Az Állomásoknak a saját főnökségeiket kellett (volna) ellenőrizniük, a minisztérium csak szakmai felügyeletet gyakorolt, ez volt a duális rendszer.

Az 1989-es rendszerváltozás esélyt adott a magyar hatósági egészségügyi szolgálat újjászervezésére. Ez a *Kertai Pál* professzor (1927-2016) által kidolgozott, az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatról, az ÁNTSZ-ről szóló 1991. évi XI. törvényben jelent meg, ami a Szolgálatot egységes, központi irányítás alá helyezte, állami monolitot épített fel. Az ÁNTSZ megalakulásakor a kormányzat a népegészségügy valamennyi tevékenységét egységben tartotta.

Ezt a modellt változtatta meg a kormányzat az 1998-ban hatályba lépett kormányrendelet két jogutód, Országos Epidemiológiai Központ és az Országos Környezetegészségügyi Intézet létrehozásával, megszüntette az Országos Közegészségügyi Intézetet, majd a 2006. évi CIX. törvénnyel átalakította az ÁNTSZ-t. Az irányelveket nem a humán medicina oldalról dolgozták ki. Az új modell megbontotta a közegészségügy szakmailag egységes szerkezetét.

Az egészségügy oldaláról nézve indokolatlan, hogy munkabiztonsági vagy ökológiai kérdésekben a tisztiorvosok helyett mások végezzék a hatósági feladatokat, hogy az ételmezszer-

biztonság területén, a mezőgazdasági termelőhelyektől kezdődően egyéb szakemberek ellenőrizték a technológiai folyamatokat, egészen amíg a fogyasztó kezébe veszi az árut. Az élelmiszerek élelmiszer-biztonsági állapota, minősége, csomagolásuk ellenőrzése nyilván nem feltétlenül orvosi tennivaló, az élelmiszerek fogyaszthatóságának elbírálása azonban orvosi, táplálkozástudományi feladat.

A krónikus, nem fertőző népbetegségek helytelen életmódunk, hibás táplálkozásunk következtében is egyre nagyobb mértékben szedik áldozataikat. Az emberek egészségét veszélyeztető kihívásokat úgy kellett volna kezelni, hogy nem változtatják meg az egészségügyért felelős tárca hatósági feladatkörét és a szakmai háttérintézetek illetékességét.

Napjainkban újabb átszervezéseket élünk át. Az ÁNTSZ megyei szervezetét néhány éve az ún. kistérségi-regionális egységekre váltották fel. Ezt megszüntetve most az ÁNTSZ regionális szervezeteit vissza-"megyésítették" és a megalakult megyei kormányhivatalok főosztályaként, illetve a járási kormányhivatalok osztályaként integrálták.

Az Országos Tisztifőorvosi Hivatal mint önálló intézmény megszűnt, a volt országos tisztifőorvos „országos tisztifőorvosi feladatokkal megbízott helyettes államtitkár” néven az EMMI-be került. Az országos higiénés intézeteket, amelyeket fentebb említettünk, most újra egy intézménybe vonták össze Országos Közegészségügyi Intézet néven (főigazgató: *Surján Orsolya*), benne különböző igazgatóságokkal.

Nézzünk most néhány friss hazai népegészségügyi és statisztikai adatot:

2016-ban 1,5 százalékkal többen születtek és 3,6 százalékkal kevesebben haltak meg, mint 2015-ben. Az ezer élve születésre jutó 3,9 csecsemőhalálozási adat az addig mért legkedvezőbb érték. 2016 januárja és decembere között 93 100 gyermek született Magyarországon, 1410-zel (1,5 százalékkal) több mint 2015-ben. 126 900-an haltak meg, ami 4797-tel (3,6 százalékkal) kevesebb, mint 2015-ben. A születések emelkedése és a halálozások visszaesése miatt a természetes fogyás a 2015-ös 40 007-tel szemben 2016-ban – 16 százalékkal – 33 800-ra csökkent. Ezer lakosra 9,5 élve születés és 12,9 halálozás jutott. Előbbi 0,2 ezreléssel magasabb, utóbbi 0,5 ezreléssel alacsonyabb az előző évinél, ennek eredményeként a természetes fogyás 0,7 ezreléssel 3,4 ezrelékre csökkent.

Az 51 800 anyakönyvezett házasságkötés nagymértékben, 12%-kal, számszerűen 5663-mal múlta felül a bázisidőszaki értéket. 2011 óta folyamatos az emelkedés, 1996 óta egyik évben sem léptek annyian frigyre, mint 2016-ban. A népesség becsült lélekszáma a nemzetközi vándorlás figyelembevételével 2016. év végén 9 millió 799 ezer fő volt.

2017. január-júliusban 52 056 gyermek jött világra, ami 32-vel, 0,1%-kal elmaradt a 2016. január-júliusi születésszámtól. 78 583-an haltak meg, ami 6,8%-os emelkedést jelent, 5028-cal több az elhunyt a 2016 azonos időszakához viszonyítva. A 2017. év eleji jelentős halálozási többlet hátterében – a két évvel ezelőtti folyamatokhoz hasonlóan – most is a tetőző influenzajárvány állhatott. A halálozások számának emelkedése, valamint a születések közel azonos számának következtében a természetes fogyás a 2016. január-júliusi 21467-tel szemben 26527 fő volt, ami 24%-os emelkedést jelentett

A házasságkötések számának 2011 óta tartó emelkedése megtorpant. A 2017 első hét hónapjában megkötött 28 158 házasság 5,4%-kal, 1616-tal volt kevesebb az előző év azonos időszakában mért számoknál. Ezer lakosra 9,2 élve születés és 13,8 halálozás jutott. Az előbbi 0,1, az utóbbi 0,9 ezrelékkal volt magasabb az előző év azonos időszakára számított értéknél, ennek eredményeként a természetes fogyás 0,9 ezrelékkal, 4,7 ezrelékre emelkedett. Az év első hét hónapjában ezer élve születésre 3,5 csecsemőhalálozás jutott, ami 0,9 ezrelékes csökkenést jelentett az előző év január–júliusához képest.

Egy OECD tanulmány 23 tagország halálozási adatait vetette össze. Az eredmény Magyarország szempontjából megdöbbentő: a vizsgált országok közül nálunk a legnagyobb a különbség a tanult és a tanulatlan férfiak várható élettartama között. Természetesen a világon mindenhol tovább élnek a tanultabb társadalmi csoportok. A 25 éves magyar férfiak közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők átlagosan 8 évvel hosszabb életre számíthatnak, mint azok, akiknek érettségjük sincs. A 25 éves nők esetében ez a különbség 5 év. A 65 évesek esetében már jóval kisebbek a különbségek, férfiaknál 3,5, nőknél 2,5 év. A magyar nők várható élettartama az alacsonyabbak közé számít a 23 országban, de a végzettségük szerinti különbség nagyjából megfelel az átlagnak. A magyar férfiak között azonban egy 25 éves, diplomás még 53,8, egy érettségivel sem rendelkező mindössze 39,8 évet fog élni.

A diófa virága... fotó: Gracza Tünde

Erdélyi szerzők magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészettörténeti munkái 1945-2015 között

Pogány György

nyugalmazott könyvtárigazgató

E-mail: bibliofil52@freemail.hu

A magyar orvostörténet-írásban belül az erdélyinek különleges szerepe és jelentősége van. Részben persze érzelmi okok is közrejátszanak ebben; fontosabb azonban két egyéb momentum. Az egyik az a tény, hogy a kora-újkorban, vagyis a XVI. és XVII. században szinte kizárólag az egykori Erdélyi Fejedelemség területén, illetve erdélyi szerzők tollából jelentek meg magyar nyelven gyógyítással foglalkozó könyvek. A másik ok egészen sajátos. Bármennyire hihetetlennek is tűnik, az orvostörténet hazai művelésének intézményes kereteinek kezdetei a kolozsvári egyetemhez kötődnek. Az orvoslás történetének mint önálló szakterületnek első egyetemi tanszéke Franciaországban szerveződött meg 1809-ben, a pesti egyetemen ugyan 1836 óta oktatták a gyógyítás múltját, azonban hosszú időn keresztül magán- és rendkívüli tanárok tanították fakultatív tárgyként a jövő orvosait. Bár több javaslat is született a képzés helyzetének megszilárdítására, tanszék megszervezésére, erre nem került sor, a budapesti egyetemen például csak az 1980-as években alakult meg a történeti stúdiumokat oktató szervezeti egység. Ennek hiányában egyébként 1951-től az Orvostörténeti Könyvtár próbálta koordinálni a kutatásokat. Így és ezért történt, hogy a trianoni döntés után Romániához került kolozsvári egyetemen 1924-ben létesült – francia mintára – az orvostörténeti tanszék. Amikor a második bécsi döntéssel Észak-Erdély és Kolozsvár visszatért, adott volt a minta, 1940-ben az újra megszervezett Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Karán részben az egykori román tanszék infrastruktúrájára építve kezdte meg működését az Orvostörténeti Intézet¹.

Az erdélyi orvostörténészek közül kiemelkedik Pataki Jenő (1857-1944) munkássága, őt tekintik hagyományosan a diszciplína Királyhágón túli megalapítójának², az 1945 után működők közül pedig Spielmann József (1917-1986) tevékenysége volt meghatározó. A Spielmann József névvel is fémjelvezhető korszak erdélyi orvostörténeti műveiről látott napvilágot a közelmúltban Marosvásárhelyen egy jól használható, fontos bibliográfia, Péter H. Mária és Péter Mihály összeállítása, az Erdélyi szerzők magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészettörténeti munkái 1945-2015 között. A szerzők – egyébként házaspár – maguk is gyakorló orvos- és gyógyszerészettörténészek, így kellő rálátással és kompetenciával végezték feladatukat. Magyar nyelven Romániában a második világháború utáni korszakban a 2000-es évek elejéig 3318 közlemény jelent meg³, közülük a most napvilágot látott bibliográfia mintegy 560 történeti tételt tartalmaz.

¹ PERJÁMOSI Sándor: *Az első Orvostörténeti Intézet megalakulása és működése Kolozsváron. = Erdélyi Múzeum, 2010. 3-4. p. 145-162.*, PERJÁMOSI Sándor: *Az első magyar Orvostörténeti Intézet könyvtára és könyvtári állománya Kolozsváron. = Érték és értelmezés. Szerk. Boka László, Sirató Ildikó. Budapest : Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat Kiadó, 2010. p. 281-291.*

² *Tanulmányaiból, írásaiból két kötetet is megjelentetett a Magyar Tudománytörténeti Intézet: PATAKI Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. 2004.*, PATAKI Jenő: *Az erdélyi orvoslás történetéből, 2010.*

³ *Orvosi szakirodalom. = Romániai magyar irodalmi lexikon : Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. 4., N-R. Kolozsvár : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Bukarest : Kriterion Könyvkiadó, 2002. p. 309.*

A bibliográfia bevezető részében tömör áttekintés olvasható az erdélyi orvosi folyóiratokról, azokról a periodikumokról, amelyek több-kevesebb rendszerességgel történeti közleményeket is megjelentetnek. A könyvészet gyűjtőköre meghatározásánál az összeállítók elsődlegesnek a személyi kategóriát tekintették, vagyis az erdélyi szerzők magyar nyelven, Erdélyben vagy Magyarországon megjelent orvos- és gyógyszerésztörténeti műveit regisztrálták időrendben; az önálló monográfiákon kívül feldolgozták a tanulmányköteteket és az időszaki kiadványokat is. Kimaradtak viszont az anyaggyűjtésből a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben (Egyetemen) végzett orvosok visszaemlékezései, emlékiratai vagy az életpályájukat bemutató közlemények. Az indoklás szerint azért mellőzték ezeket az írásokat, mert többnyire nehezen ellenőrizhető, időben és térben szűk körű eseményeket ismertetnek és nem egy esetben szubjektív megállapításokat tartalmaznak. Elfogadva a döntést, némileg sajnálható azonban ennek a forráscsoportnak a mellőzése, hiszen a jövőben egy-egy jeles orvos pályaképének megrajzolásánál hasznos adalékokat jelenthetnek a mégoly szubjektív közlemények is.

A személyi szempont következetes érvényesítése egyébként néha megtörik, máskülönben nem szerepelhetett volna Antall József a szerzők között, a későbbi miniszterelnök még orvostörténészként az erdélyi Orvosi Szemlében közölt két alkalommal is tanulmányt.

Az időrendben közölt tételek leírásai rövidítettek, ugyanakkor minden lényeges adatot tartalmaznak; a rövidítések feloldásában a kötetben közölt jegyzék nyújt segítséget. Ugyanakkor néhány esetben jó lett volna az esetlegesen nem egyértelmű címeket annotációval kiegészíteni, például egy 1956-os közleménynél nem derül ki, hogy a szerző melyik XVI. századi orvosi könyvről értekezik, illetve ugyanebben az évben jelent meg egy tanulmány az egykori országos tébolyda keletkezéséről: a nem erdélyi vagy nem szakember olvasó, kutató számára nem biztos, hogy egyértelmű, melyik intézményről van szó a cikkben.

A közlemények szerzői között a szűken vett orvostörténészekon kívül az erdélyi művelődéstörténet olyan jeles képviselői is megtalálhatók, mint például Vita Zsigmond vagy Szabó T. Attila. A közölt írások közül számos foglalkozik az erdélyi orvoslás múltjának emblematikus személyiségeivel, többek között Pápai-Páriz Ferencsel, Lencsés Györggyel, Köleséri Sámuellel, Mátyus Istvánnal, Nyulas Ferencsel. Az írások között egyébként akad könyvtártörténeti is, több közlemény taglalja a jeles erdélyi gyűjteményekben, így elsősorban a marosvásárhelyi Teleki Tékában található régi orvosi könyveket.

A jól használható bibliográfia nagy segítség mindazoknak, akik a magyar és ezen belül az erdélyi orvostörténeti irodalmat kívánják megismerni.

[Péter H. Mária – Péter Mihály: Erdélyi szerzők magyar nyelvű orvos- és gyógyszerésztörténeti munkái 1945-2015 között. Marosvásárhely : Studium Prospero Alapítvány, 2016. 82 p.]

Tudományometriai tendenciák a 21. században

Scientometric tendencies in the 21st century

*Sipos Anna Magdolna*¹, *Nagy Miklós Mihály*², *Bikádi Katalin*³

E-mail: sipos.magdolna.54@gmail.com

Absztrakt

A tudomány 21. századi fejlődési folyamatai és a tudományos kommunikáció mélyreható változásai ezekhez igazodó követelményeket támasztanak a tudományometriával szemben. Ezt a folyamatot két, egymással ugyan több-kevesebb ponton összekapcsolódó, ám lényegüket tekintve mégis külön utakon járó fejlesztési tendencia határozza meg. Az egyik a hagyományos szolgáltatások korszerűsítése, igényekhez történő igazítása, a másik út pedig az új, az internetes tartalmakra, alkalmazásaira, lehetőségeire szakosodó, új típusú eljárások, amelyeket a mindennapok szintjén alternatív metrikáknak nevezünk. Közleményünkben mindkét út új eljárásait, metódusait, eredményeit vesszük számba.

Kulcsszavak: *tudománymetria, altmetria, webometria, H-index*

Abstract

The development processes of science in the 21st century and the enormous changes in the communication of science require suitable scientometric solutions. This process is determined by two, at some points connected, but at the end rather separated tendencies of development. One of them is the improvement of conventional services, and the other comprises the new, specialized methods utilizing internet content, called alternative metrics. Our publication presents the procedures, methods and achievements of both tendencies.

Keywords: *Scientometrics, Altmetrics, webometrics, H-index*

¹*Sipos Anna Magdolna PhD: címzetes egyetemi tanár (PTE), a tudomanymetria.hu szolgáltatás vezetője. Elérhetősége: sipos.magdolna.54@gmail.com*

²*Nagy Miklós Mihály CSc, PhD: címzetes egyetemi docens, a tudomanymetria.hu szolgáltatás tudományos tanácsadója.*

³*Bikádi Katalin: könyvtáros, Állatorvostudományi Egyetem, Hutýra Ferenc Könyvtár, Levéltár és Múzeum; a tudomanymetria.hu szolgáltatás munkatársa.*

1. Bevezető

A tudomány és a tudományos tevékenység komplex mérésére irányuló, a két világháború között megjelenő első kezdeményezések, majd a huszadik század hatvanas-hetvenes éveire tehető tudománymetria létrejötte óta eltelt évtizedekben mind a vizsgálati alany, a tudomány, mind az arra vonatkozó vizsgálati módszerek, a tudománymetria sokat változtak, jelentősen differenciálódtak, de mindvégig döntően a szakfolyóiratok, továbbá az azokban megjelenő közlemények hivatkozásainak számokban, arányokban kifejezhető adataira támaszkodtak. A változás folyamatára nem a lineáris, hanem az exponenciális növekedés a jellemző tendencia. Ezt igazolják a tudományos teljesítmények egyik döntő produktumaként kezelt publikációk kvantálható tényezőiről szóló tanokat, továbbá az azok gyakorlati alkalmazásával végzett vizsgálatok eredményeit, tapasztalatait, elemzéseit felvonultató dolgozatok számszerű adatai is. A két nagy szakirodalmi adatbázisban, a Scopusban és a Web of Science-ben végzett gyors tájékozódásunk eredményeként kapott adatokkal kívánjuk ezt szemléltetni. A tudománymetria (Scientometrics) tárgyszóra történő keresés eredményeként – a két adatbázis gyűjtőköri sajátosságainak, korlátjainak megfelelően – ugyan valamelyest eltérő szám adatokkal találkozunk, de a tendenciák teljesen hasonlóak egymáshoz. A tudománymetria mint önálló kulcsszó ugyan már jóval korábban is előfordul a bibliográfiai tételekben, ám a vele kapcsolatos szakirodalmi tételek majd csak 2005-től lesznek számottevők, és a 2010-2011-es évektől kezdődően a korábbi ciklus növekedési ütemét is jóval meghaladja a témában készült publikációk mennyisége. Mindamelllett, hogy a szakki-fejlesztés meghonosodásának, valamint a téma kutatásának elterjedéséhez, népszerűsödéséhez nyilvánvalóan idő kellett, és ez determinálja a releváns találati halmozainkat, így is azt láthatjuk, hogy az utóbbi években mind népszerűbb a téma kutatása, mind gyakoribb az e tárgykörben történő publikálás. Ennek alapján és a tudományos közélet szereplőivel, továbbá a részükre e témában meghatározó támogatást nyújtó könyvtárosokkal történő párbeszédeink alapján állíthatjuk, hogy a tudománymetria kérdésköre mindinkább foglalkoztatja a tudományos közéletet és annak szereplőit. A könyvtárak és a könyvtárosok tudománymetriai szolgáltatásai jól érzékelhetően egyre inkább a kutatással foglalkozók érdeklődésének középpontjába kerülnek, és ezért igen fontosnak tartjuk, hogy a szakma tudása lépést tartson a tudományos teljesítmények mérésének mindinkább gyarapodó, differenciálódó lehetőségeivel és azok korlátjaival is. Tegyük hozzá azt is, hogy a tudományos közélet szereplői számára sem mellőzhető a tudománymetriai innovációk naprakész ismerete.

A folyóiratok kvalitásainak mérésére vonatkozó lehetőségek közül a tudományos közéletben az Impact Factor (IF) a legismertebb és a legelterjedtebb, ami bizonyára annak is köszönhető, hogy a legkorábban létrejött mérési metódusról van szó. Az első IF értékeket 1975-ben közölte az Institute for Scientific Information[1-4] és azóta, immár több, mint negyven éve létező és folyamatosan megújuló, tudatosan fejlesztett, korszerűsített szolgáltatást nyújt. A tudományos közélet szereplői számára kevésbé ismert, hogy ezen kívül még egyéb lehetőségek is rendelkezésünkre állnak. Az IF monopóliuma már rég a múlté, jóllehet ma is a leginkább használt eszközről van szó, ám mellette már évekkel ezelőtt megjelentek egyéb, a világháló segítségével elérhető minősítési rendszerek is. Ezek egy része

eredményesen állja az idők próbáját, míg mások gyorsan eltűntek, kiürültek, vagyis nem tudtak a tudománymetria globálisan alkalmazott, használt eszközrendszerébe beépülni. A hosszabb távon sikertelennek minősülő tudománymetriai rendszerek a feledés homályába veszttek, ám aligha hagyhatók figyelmen kívül azok az alkalmazások, amelyek eredményesen állják az idők próbáját, dinamikusan fejlődnek, és mára már a tudománymetria mellőzhetetlen eszközeivé váltak, mérési metódusaik pedig a tudománymetriai innovációk, módszertani fejlesztések talán legeredményesebb szegmenseit jelentik. Ám ennek ellenére a gyakran a fejlődés legprogresszívabb irányait mutató új eljárások csak nagyon nehezen honosodnak meg a mindennapok tudománymetriájában, a közismerten konzervatív tudományos közéletbe nehezen ágyazódnak be és – ezzel szoros összefüggésben – a könyvtáros szakma is gyakran megkésve, akadozva adaptálja tudomány-metriai eszközeinek rendszerébe. Tegyük hozzá azt is, hogy a tudománypolitika, a formális és informális tudományos intézményrendszer sem jár az élen az új típusú lehetőségek alkalmazásában, a követelmények ezekhez történő igazításában.

Az újdonságok figyelemmel kísérése annál is inkább fontos, mert azok eredményei döntően befolyásolják mind az egyén, mind pedig az intézmények megítélését, a nemzetközi megmérettetés, rangsorolás eredményeit. Ezen túl azonban az is kiemelkedően fontos tényező, hogy az új módszerek, eljárások lehetővé teszik a korábbi monolitikus képlet differenciálását, a publikációkban megjelenő tudományos teljesítmények árnyalását. A tudomány mérésére irányuló innovációk rendre figyelembe veszik a hagyományos mérési metódusok korlátjait, a diszciplináris különbözőségeket, a publikációs és hivatkozási szokások differenciált rendszerét, az időtényező hatásait és még számos más olyan faktort, amelyeket a korábban használatos eljárásokat gyakran és indokoltan érte kritika, és amelyek miatt a tudománymetria kétségkívül meglévő eredményeit is sokan elutasították, diffamálták. A jelentős innovációk és dinamikus fejlesztések ellenére sem állíthatjuk, hogy a publikációkban megjelenő tudományos teljesítmények mérése ma már tökéletes és hibátlan, és főleg azt nem, hogy befejezett. A vizsgálat tárgyához, a tudományhoz, a tudományos kommunikációhoz hasonlóan a tudománymetria is folyamatos változásokat, fejlesztéseket, a mind jobb és jobb minőségű szolgáltatásokra történő törekvéseket él meg, és prognosztizálható, hogy – különösen a világháló és az e-alkalmazások hatására – e téren a változások tempója mind-inkább gyorsul. Ezért fontos, hogy mind a tudományos közélet szereplői, mind az őket segítő könyvtárosok állandóan figyeljék és használják, alkalmazzák, népszerűsítsék az új lehetőségeket, éljenek azokkal.

A tudománymetria fejlődésének folyamatára jelentős hatással vannak azok az újítások, amelyek hagyományosan ugyan nem ehhez a tárgykörhöz tartoznak, de amelyek feltétlenül szorosan kapcsolódnak a tudományos teljesítmények reprezentálásához, és amelyek – véleményünk szerint – paradigmaticus változásokat indukálhatnak a tudományos eredmények mérésében. Ezeknek az újításoknak a többsége a világháló expanziójával, továbbá a web 2.0 alkalmazások elterjedésével és az ezekre épülő alternatív metrikákkal operál. A folyamatnak fontos részét képezi az is, hogy aminek a mérésére a tudománymetria szakosodott, vagyis maga a tudományos közlés is mind meghatározóbban épít ezekre a lehetőségekre, és a hagyományosan a tudományos kommunikáció csatornáit jelentő szakfolyóiratok közreadá-

sát, megjelentetését is fenekestül felforgatta az internet. Gondolunk itt elsősorban az e-folyóiratok, a nyílt hozzáférés, a repozitóriumok, a szakmai blogok, az informális kommunikációs csatornák, a szerzői profilok, az automatizált hivatkozáskezelő programok, továbbá az ezek nyomán megjelenő manipulációk, visszaélések, csalások, predátor jelenségek terjedésére. Az új típusú publikálási lehetőségek és metrikák egymásra gerjesztően hatnak, fejlődésük dinamikája pedig meghaladja minden eddigi hasonló folyamat tempóját. Jóllehet ma még ezek az eljárások, lehetőségek nem tartoznak ugyan a tudománymetria kanonizált metódusai, forrásai közé, de úgy gondoljuk, hogy a közeljövő fontos és mélyreható változásait prognosztizálják.

Írásunk közzétételének célja, hogy felvonultassuk azokat az új metódusokat, eredményeket, amelyek a tudománymetria hagyományos eszközrendszerének újításai, bővítései, új metódusai, adatai lehetőségként tárnak elének, továbbá bemutassuk az alternatív tudománymérési módszereket, azok felhasználását a könyvtárosi munkában, a kutatók támogatásában. Közleményünk szerkezete ennek megfelelően tagolódik: elsőként a hagyományos tudománymetriai szolgáltatásokhoz és szolgáltatókhoz kötődő újdonságokat vesszük számba, majd ezt követi az új típusú metrikák bemutatása. Tekintettel arra, hogy az úgynevezett normalizált mutatókat szakmai szempontból igen fontosnak tartjuk, használatukat népszerűsíteni szeretnénk, ezért ezeket a mutatókat nem csupán a hagyományos szolgáltatások között mutatjuk be, hanem önálló fejezetben is. A későbbiekben tervezzük még egy közlemény megjelentetését, amelyben a tudománymetria szűkebb értelemben vett tárgyköréhez ugyan közvetlenül nem kapcsolódó, de feltétlenül annak határ- és rokonterületén mozgó és mind az intézmények, mind pedig a kutatók tudományos reputációját döntően befolyásoló újdonságokat mutatjuk majd be. Gondolunk itt elsősorban a tudományos kommunikáció, a közlemények nyilvánosságra hozatalának, hozzáférhetőségének változásaira, a szerzők és a publikációk web 2.0 nyilvántartási rendszereire, az automatizált hivatkozáskezelő programokra továbbá az ezek nyomán jelentkező manipulációk, visszaélések, csalások főbb jellemzőinek bemutatására, valamint az ezek kiszűrhetőségében segítő eszközökre. Dolgozatunkkal azt szeretnénk elérni, hogy mind a tudománymetriai újdonságokat, mind az azokhoz kapcsolódó új eljárásokat a könyvtárosok bátran, rutinosan használják, a tudományos munka támogatása során minél szélesebb körben elterjesszék azokat, segítve, könnyítve ezzel a nemzetközi szintéren mozgó kutatók munkáját, a döntően nemzetközi szinten megméretődő intézmények reputációjának emelését.

2. A Web of Science birodalom

A korábban a Thomson Reuters és 2016 októbere óta a Clarivate Analytics által jegyzett Web of Science (WOS) szakirodalmi és hivatkozási adatbázis, valamint folyóiratminősítő rendszer, illetve ezeknek elődjei az 1960-as évektől kezdődően, még a papír alapú tudományos információkezelés időszakából vannak jelen a szakirodalmi tájékoztatásban, a citációs bizniszben, továbbá az 1970-es évek közepétől kezdődően pedig már a folyóiratok kvalitása is mérő rendszerben. Jóllehet az első évtizedekben szinte konkurencia nélkül végezheték tevékenységüket, ám ennek ellenére az üzleti alapon szervezett tudományos információkezelésben folyamatos, intenzív és igen innovatív fejlesztésekkel találkozhattunk. A tudomá-

nyos információk feldolgozására és terjesztésére szakosodott Institute for Scientific Information szellemi bázisára épülő szolgáltatás tevékenységében forradalmi áttörést hozott az elektronizáció és a számítógépek, a digitális technológia fejlődése és a feldolgozás, valamint a terjesztés terén egyre intenzívebb alkalmazása. Írásunk keretében nincs mód ennek a folyamatnak a bemutatására, ezért csupán annyit kívánunk arról megjegyezni, hogy a szolgáltatások mai online használói számára aligha lennének alkalmazhatók, használhatók, egyáltalán értelmezhetők a papír alapú kötetek adatai, és csak nehezen ismernének rá ezeknek az adatbázisoknak a korábbi, az ezredfordulón még általánosan használt, az offline elérhetőséget biztosító és folyamatosan aktualizált CD-ROM-ok információira is.

Dolgozatunkban az utóbbi néhány év általunk fontosabbnak ítélt újításaival, fejlesztéseivel foglalkozunk, amelyhez fontos információ, hogy valamennyi szolgáltatás az online hozzáférés eszméjére épít és valamennyi változás, változtatás fókuszában a felhasználók lehető legkomfortosabb, legfelhasználóbarátabb kiszolgálása áll. A fejlesztések szemléletét a globális virtuális tér, az internet lehetőségeinek legteljesebb bevonása jellemzi mind az információk gyűjtésében, feldolgozásában, mind pedig a szolgáltatások terén. Az innovációk és fejlesztések eredményeként úgy a WOS szakirodalmi adatbázis mint a Journal Citation Reports a hasonló profilú cégek, szolgáltatások, továbbá a használók számára egyfajta formai és tartalmi, használhatósági etalont is megtestesít. Ma már csak igen nehezen fogadjuk el, ha ennél a szintnél jóval kevésbé komfortos a használói felület, ha primitívek a keresési opciók, ha az adatok nem exportálhatók, konvertálhatók többféle módon, ha a találati halmazunk analíziséhez, rendezéséhez manuális segítséget kell igénybe vennünk, hogy csupán a legfontosabbakat említsük.

2.1. A Web of Science adatbázis

Úgy ítéltük meg, hogy elsőként azokkal a tartalmi, gyűjtőköri bővítésekkel foglalkozunk, amelyek mentén ma már nem csupán az időszaki kiadványok publikációi adatainak feldolgozására, kereshetőségére fókuszál a Magyarországról, az EISZ alaprogram keretében hozzáférhető WOS adatbázis.[5] A szolgáltatás alapfunkciójának fejlesztései magukban foglalják a kollekció folyamatos, de konzekvensen ellenőrzött bővítését. A cég saját bemutatása szerint az 2004 és 2014 között több, mint kétezer új folyóirat feldolgozására vállalkoztak, és a bővítés tudatos célpontja volt az észak-amerikai területeken kívüli szakirodalom feltérképezése, feldolgozása. A gyűjtemény tartalmát ma is a multidiszciplinaritás jellemzi, amelynek keretében jelenleg több, mint 18 ezer folyóirat, 1990-től kezdve 180 ezer konferenciaanyag, továbbá 80 ezer könyv, 1,3 milliárd feldolgozott hivatkozás érhető el. Az utóbbi kategória esetében a gyűjteményt a 2005-től közreadott monografikus kiadványok közül évente tízezer kötettel tervezik bővíteni. A folyamatban lévő és a prognosztizált fejlesztések több irányba is zajlanak. Ezek közül csupán a legfontosabbakat emlíjtük. A fejlesztés egyik legfontosabb iránya a retrospektív tartalmak feldolgozása, amelynek eredményeként ma már Science Citation Index Expanded és a Social Sciences Citation Index gyűjteményében 1900-ig, míg az Arts & Humanities Citation Indexben 1975-ig találhatóak tételek. A WOS kollekció kritikus részét képezték és képezik a feldolgozott tételek teljes szövegű elérésének korlátjai. A gyűjtemény továbbra is elsősorban a lehető legszélesebben értelmezett

metaadatokkal operál, és ebbe beleérti többek között az abstractok közzétételét, kereshetőségét is, ám a teljes szövegű hozzáférést a szolgáltató jelenleg nem tudja teljes körűen vállalni. Ennek legfőbb oka, hogy az adatbázisok gazdája nem tulajdonosa és nem kiadója a feldolgozott folyóiratoknak, ezért csupán a metaadatok feldolgozására és terjesztésére vállalkozhat. Ugyanakkor érzékelhető, hogy törekednek a teljes szövegű hozzáférések biztosítására, és a fejlesztéseknek ez fontos részét képezi. Ezek a lehetőségek a kiadókkal kötött szerződések, vagy más adatbázis-forgalmazókkal való együttműködések keretében, továbbá az Open Access lehetőségét felhasználva valósulnak meg. A bibliográfiai rekordok minden esetben külön felhívják a figyelmet arra, ha a teljes szövegű hozzáférés linkje is bekerült az adatok közé, de kétségtelen, hogy e téren ennek az adatbázisnak a szolgáltatási rendszerében számolnunk kell a teljes szövegű hozzáférés korlátozottságával. A harmadik fontos fejlesztési irány a nyílt hozzáférésű folyóiratok dinamikus bevonása a kollektciókba, valamint az ily módon közreadott publikációk feldolgozása, adatainak és teljes szövegű hozzáféréseinek biztosítása. A Web of Science Core kollektciójának gyűjtőkörü korlátjait enyhítő fontos fejlesztésnek tartjuk a négy regionális hatókörű adatbázis létrejöttét, amelyek a hazai szolgáltatás keretében is elérhetők. A kínai tudományos akadémiával (Chinese Academy of Sciences) való együttműködés keretében a Chinese Science Citation Database-ben 1100 kínai tudományos kiadvány mintegy kétmillió rekordját tartalmazó szakirodalmi adatbázist működtetnek. Clarivate Analytics az Orosz Tudományos Elektronikus Könyvtár (Russia's Scientific Electronic Library) partnereként Russian Science Citation Index keretében hozzáférést biztosít az ország legnívósabb tudományos közleményeihez. KCI Korean Journal Database szolgáltatás keretében a WOS a dél-koreai kutatások eredményeit reprezentálja, és ezzel hozzájárul ahhoz, hogy az ország eredményesebben jelenhessen meg a világ globális tudományos közéletében. A regionális elven szerveződő szolgáltatások negyedik eleme a SciELO (Scientific Electronic Library Online), amelynek keretében a latin-amerikai, a spanyol, a portugál, a karibi és a dél-afrikai térség kutatásainak, tudományos publikációinak, hivatkozásainak feldolgozása történik. A valóságban ez az együttműködés ennél jóval kiterjedtebb, komplexebb. Az e szolgáltatás révén hozzáférhető bibliográfiai adatbázison, digitális könyvtáron túl, ennek keretében működik a nyílt hozzáférésű, e-folyóiratokat megjelenítő elektronikus kiadói együttműködés is. A SciELO igazodik a fejlődő országok tudományos kommunikációs szokásaihoz és igényeihez, segíti a kijelölt régiók országaiban közreadott publikációk nemzetközi láthatóságát és hozzáférhetőségét. Ezek a lehetőségek nem csupán azért fontosak számunkra, mert a WOS Core Collection gyűjtőkörét olyan területekről egészítik ki, amelyek abban többnyire alulreprezentáltak, hanem azért is, mert tudományometriai szempontból feltörekvő régiók, országok tudományos eredményeiről kaphatunk képet.

Fontos eredménynek tartjuk a keresőmezők, a haladó keresés, az indexek alapján történő lekérdezés opcióinak bővítését, a listák kezelésének sokféleségét. Legalább ennyire előremutatók a tudományszociológiai és tudományometriai elemzések is, amelyekben egyrészt a legmagasabb értékben idézett kutatók és kutatási témák részletező adatait, másrészt pedig ezeknek a fontos személyiségeknek, továbbá intézményi affilációik földrajzi eloszlását – országonként is kereshető infografika formájában – láthatjuk. A reprezentációk és az Excel

táblázat formájában is letölthető fájlok 2014 óta minden évben megjelennek és szabadon hozzáférhetőek, így alkalmasak arra is, hogy az utóbbi évek ilyen tartalmú tendenciáit mind adatokban, mind pedig infografikán figyelemmel kísérhessük, összehasonlíthassuk.[6] A nyílt webbel való együttműködés irányába történő nyitásra is vannak példák. Google Scholarral való együttműködés keretében oda-vissza történő linkelési lehetőséget vezettek be, amely egyben a kritikus teljes szövegű hozzáférést is megkönnyíti. Ez a fejlesztés azért is fontos, mert a nyílt weben megjelenő publikációk hivatkozási mutatói jelentősen meghaladják azokat, amelyek csak előfizetés ellenében érhetőek el, és tegyük hozzá azt is, hogy ezek az előfizetések többnyire igen borsos összegeket jelentenek.

További jelentős fejlesztésnek tartjuk a publikációk citációs hálójának bemutatására irányuló bővítéseket, a komfortosabb használati felületeket, a grafikus alkalmazásokat, a találati halmazok analízisének sokféleségét. Mindazonáltal itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy e téren még bőségesen van feladata a platformnak. Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a „birodalom” ezeken kívül még számos más fejlesztést is végzett, ám a teljeségre itt nem állt módunkban kitérni, továbbá nem láttuk értelmét írni azokról a tényezőkről sem, amelyek a hazai előfizetésnek, hozzáférésnek nem részei.

2.2. Az *Impact Factortól a Journal Citation Reportsig*

Úgy véljük, nem tévedünk nagyot akkor, amikor az állítjuk, hogy a közelmúlt legerőteljesebb fejlesztései a folyóiratokat, azok teljesítményeit mérő rendszerekben zajlottak. Az az eredmény, amelyben eljutottak az *Impact Factortól a Journal Citation Reportsig*, több éves, évtizedes, állandó és következetes fejlesztésnek köszönhető, és indokoltan feltételezzük, hogy a folyamat itt nem áll meg, hanem újabb szempontokat fognak majd beemelni az analízisbe. A WOS adatbázisba bekerülő szakfolyóiratok kvalitásainak mérésére a *Journal Citation Reports* rendszerében[7] jelenleg 13-féle kulcsindikátor és ezeken kívül még egyéb mutatók állnak rendelkezésünkre, amelyekben megtalálható a szolgáltatás legrégebbi eleme, magja, a kétéves időablakkal operáló IF, a más szervezet előállításában készülő *Eigenfactor* indikátorok[8] és a különböző normalizált mutatók is. A JCR évente több, mint 12 ezer folyóirat 25 milliós nagyságrendű idézési információit dolgozza fel, és ezek alapján különböző mutatókat állít össze. Az immár több, mint negyven éve működő IF a folyóiratban lévő cikktömeg kétéves tényleges közös idézettségét mutatja. A folyóiratminősítő rendszerek létét igazolja, hogy míg az indikátor alapjául szolgáló cikktömeg két évente teljesen kicserélődik, addig ugyanannak a folyóiratnak az IF-értéke – kisebb értékmozgásokkal – nagyságrendileg állandó számadatot mutat.

Közismert, hogy az IF számos kritikát kapott a múltban is és sokan diffamálják ma is. Ehhez fontos tudnunk, hogy ezek a negatív megítélések többnyire nem magának a rendszernek, pontosabban szólva eredeti tartalmának és céljának, feladatának a következményei, hanem sokkal inkább abból erednek, hogy az eredetitől eltérő célokra és hibásan használják. Az IF-t – eredeti funkciójától, vagyis a folyóiratok minősítésétől elrugaszkodva – ma gyakran olyan szereppel is felruházzák, amely soha nem volt és ma sem feladata. Többek között a tudományos intézmények minősítése, a pályázatok elbírálása, a szerzők egyéni ér-

tékelése. Teszik ezt annak ellenére, hogy a témában közreadott hazai és nemzetközi szakirodalom unos-untalan felhívja a figyelmet ennek a hibás, téves alkalmazásnak az elkerülésére, mellőzésére.[9] Az IF nem alkalmas többek között a szerzői teljesítmények értékelésére.[10-12] Egy másik, akár indokoltnak is tartható kifogás az IF-ral szemben, hogy a hivatkozás minden esetben egy írásra, publikációra vonatkozik, ám az IF-értéket a folyóirat kapja. A citációk eloszlása egy folyóiraton belül rendkívül hektikus, a magas számú hivatkozásokat többnyire néhány írás kapja, ám ennek ellenére a teljes folyóiratra érvényes mérőszámként kezeljük. Mindezeket túl gyakran emlegetik még a feldolgozott folyóiratok regionális egyenlőtlenségeiből, a kutatási területek eltérő hivatkozási szokásaiból, a számítások alapjául szolgáló kétéves időablakból, a többszerzős cikkek közlési sajátosságaiból, az önhivatkozásból és a dokumentumtípusok közötti különbségekből adódó problémákat is. Mindezekről eltérő véleményekkel találkozhatunk a tudományos közéletben, és való igaz, hogy az IF önmagában nem képes – tegyük hozzá, hogy nem is kíván vállalkozni – ezeknek az ellentmondásoknak a feloldására. Helyette kidolgoztak olyan új metrikákat, amelyek részben orvosolni tudják ezeket a problémákat. Azt pedig nem az IF hibája, hogy a tudományos közélet szereplői nem, illetve alig vesznek tudomást az új típusú mérési metódusokról, és csupán elvétve használják azok eredményeit.

A következőkben, amikor majd számba vesszük a folyóiratok kvalitásaira vonatkozó új mérési eljárásokat, látni fogjuk, hogy azok kidolgozását többnyire az indokolt kritikák elfogadása generálta, és – tekintettel arra, hogy profitorientált vállalkozásról van szó – prognosztizálható, hogy a további fejlesztéseket is ezek határozzák majd meg.

2.2.1. Total Cites

A JCR rendszerben évi rendszerességgel közzétett kulcsindikátorok egyik alapmutatója az adott folyóiratra történő hivatkozások mennyisége. Ennek az adatsornak a segítségével 1997-től, illetve a választott folyóiratunk JCR-ben történő megjelenésétől tudjuk figyelemmel kísérni az arra történő hivatkozások tendenciáit, amelyről grafikus felülettel is lehetőségünk van operálni.

2.2.2. Journal Impact Factor

A második indikátorunk a hagyományos Journal Impact Factor, amely kétéves időablakkal dolgozik. Az érték megállapítása során – véleményünk szerint helyesen – feldolgozzák az önhivatkozásokat is, és a JIF-értékekre történő hivatkozások általában ezeket a számokat használják.

2.2.3. Impact Factor Without Journal Self Cites

A harmadik oszlop értéke ellensúlyozza, hogy a teljes JIF-mutatóban megtalálhatók az önhivatkozások is, itt ugyanis ugyanannak a két évnek az önhivatkozások nélküli adatait olvashatjuk. (Csak zárójelben kívánjuk megjegyezni, hogy az állandóan vitatott önhivatkozás beszámítása, nem beszámítása helyett bibliometriai szempontból ezt a módszert tartjuk kívánatosnak, vagyis azt, hogy a mérésekben szerepeljenek az önhivatkozások, de legyen módunk az önhivatkozások nélküli számokat is megismerni, szükség esetén használni.) A mérési metódus magában hordozza, hogy az önhivat-

kozások nélküli adatok minden esetben alacsonyabbak, mint a másík. A rendelkezésünkre álló kétféle adathalmaz segítségével tanulságos összehasonlításokat végezhetünk a kétféle számsor használatával.

2.2.4. 5 Year Impact Factor

A korábban említett kétéves időablak kritikái generálták a következő mérési módszer kidolgozását, amelyben, – amint azt a megnevezés is mutatja – a folyóiratok ötéves hivatkozási adataival operálnak. Ez az indikátor 2007-től, vagyis tíz éve áll rendelkezésünkre. A tudományometriai szakirodalomban gyakran feleslegesnek ítélik ezt a mutatót, mondván, hogy ugyanazokat a trendeket reprezentálja, mint a kétéves. Magunk azon a véleményen vagyunk, hogy mindkettőre szükség van. Még a tudományometriai szempontból viszonylag hasonlóan viselkedő hard tudományok citációs szokásai, tendenciái is jelentős eltéréseket mutatnak arra vonatkozóan, hogy milyen gyorsan kerül be a tudományos publikációk forgatagába egy-egy tanulmány, nem is beszélve a minden mérések szerint jóval lassabban reagáló soft tudományok hivatkozási késlekedéséről. Közismert, hogy például a hard tudományok közül a citációk megjelenésének szempontjából leggyorsabban a genetika és örökléstan – ezek egy kategóriát alkotnak – reagál. Már a kétéves időablakban eléri a hivatkozási maximumokat, míg a matematika, vagy a közgazdaságtan szakirodalmára történő hivatkozások csúcspontjai csak az ötéves ciklusban mutatkoznak meg. Az utóbbi tendenciát láthatjuk a soft tudományok között például a történettudományi, a pedagógiai, a szociológiai, az irodalomtudományi és a nyelvészeti szaklapok esetében is. Itt ismét rá kell mutatnunk egy, a hazai gyakorlatban rendre visszatérő anomáliára. Azokban az előmeneteli rendszerekben, pályázatokban, reputációs követelményekben, amelyek idehaza napvilágot látnak, nem tesznek különbséget az egyes tudományágakban, nem veszik figyelembe a publikációs és hivatkozási sajátosságokat, a kétéves időablak indikátorait kérik, és ez hátrányos arra a nagyszámú kutatói közösségre nézve, amely nem tartozik a citáció szempontjából a leggyorsabban reagáló szakterületek közé. Itt visszautalunk arra, hogy a tudomány- és bibliometriai adatok hibás, téves felhasználása nem róható fel a rendszer hibájaként.

2.2.5. Immediacy Index

Más módon ugyan, de szintén az időtényezővel operál az Immediacy Index is. Itt az az elsődleges szempont, hogy egy publikációt milyen gyorsan kezdi idézni a szakirodalom. Ez az indikátor ugyan nem tartozik a legújabb fejlesztések közé, ám ennek ellenére nem sokan ismerik, és még kevesebben használják. Az index számítási módszerét az határozza meg, hogy az egy adott évben közzétett publikációt még ugyanabban az évben hányszor idézték, és ez hogyan aránylik a folyóiratban az adott évben jelent összes publikáció számához. Nyilvánvaló, hogy itt ismét számolnunk kell az egyes kutatási területek eleve adott publikációs és hivatkozási szokásaival, ami függ attól is, hogy mennyire dinamikus az adott tárgykör tudományos eredményeinek hasznosítása, milyen tempót követel az a kutatóktól.

2.2.6. *Citable Item*

Ebben az adatsorban a potenciálisan idézhető tételek számát olvashatjuk. Ezek megkülönböztetése azért fontos, mert a folyóiratokban közzétett valamennyi publikációra történő hivatkozások halmaza nem számít bele a globális hivatkozási számba. Ilyenek például a szerkesztői közlések, szerkesztőségi közlemények, a recenziók, a hozzászólások stb. Ezért ebben a mutatóban teszik közzé azoknak a közleményeknek a számát, amelyeket citálhatóként jönnek számításba, hiszen ezek ismeretében valóban reálisabb képet láthatunk az összes idézet és az idézésbe beszámítható tételek arányáról. Ez a mutató sem a legújabbak közül való, ám ennek ellenére alig ismert.

2.2.7. *Cited Half-life*

A Cited Half-life fejlesztésének okát abban a tudomány- és bibliometriában felezési idő tényezőjében kell keresnünk, ami összefügg a tudományos újdonságok, illetve az azokat rögzítő publikációk elévülési faktorával. Jelen esetben arról van szó, hogy a publikációknak is megvan a maguk „kifutási”, másként nevesítve az elévülési ideje. A Cited Half-life indikátorban azt láthatjuk, hogy a tárgyévtől visszafelé számítva hány évben jelentek meg az összes idézés felét bemutató dolgozatok. A kis értékű felezési idő gyors, míg a nagy felezési ciklus lassú elévülés mutat. Ennek az indikátornak a segítségével a közlemények hatásának tartósságát, napirenden lévőségét láthatjuk. Ám fontos azt is tudnunk, hogy az egyes tanulmányok hatásának tartóssága nem csupán és nem elsősorban azok minőségétől, újdonságértékétől függ, hanem sokkal inkább meghatározza azt egy kutatási terület fejlődési tempója. Míg a társadalomtudományok Cited Half-life értéke 10 körül mozog, addig például a már korábban is említett genetikai szakfolyóiratok felezési idő mutatója általában ennek csupán a felét éri el. Ez egyben arra is utal, hogy ebben a témában rendkívül dinamikus a fejlődés, a változás olyan ütemet diktál, amelyben a 4-5 éves publikációk már kívül rekednek a leggyakoribb citációkon. A mutató nagyságrendje nem értékrendet jelent, egyik sem jó, vagy rossz, így azok összehasonlításának sincs semmi értelme; ez az indikátor önmagában értelmezendő.

2.2.8. *Citing Half-life*

Ez az adat azt értékeli, hogy egy adott évben milyen értéket mutat az idézetek medián életkora egy adott folyóirat esetében. Ennek meghatározásában is jelentős szerepet játszik maga a kutatási terület, annak fejlődési dinamikája, és hasonlóan az előző indikátorhoz, ebben az esetben sem érdemes összehasonlításokat, jó vagy rossz értékeket keresni. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a legújabb kutatási eredményeket bemutató publikációkkal való lépéstartásról meglehetősen sokat elárul, megmutat.

2.2.9. *Eigenfactor Score*

Amint arról már korábban is szóltunk, az új teljesítménymutatók létrejöttének háttérében többnyire az IF egysíkú értékeinek differenciáltabbá, rétegezettebbé tételének szándéka, továbbá a JCR-rendszerében nem indexált folyóiratok körének bővítése, bevonása áll. Közülük az egyik, általunk a legeredményesebbek közé sorolt az

Eigenfactor Metrics, amely egy komplex mérési rendszer, és amelynek kétféle minősítő értékét, az Eigenfactor Score és az Article Influence Score mutatókat 2007 óta a JCR a kulcs indikátorok között teszi közzé, de a szolgáltatás saját honlapján szabadon is elérhetők az indikátorok. Az Eigenfactor mérési módszereit a Kaliforniai és a Washingtoni Egyetem kutatói dolgozták ki. A minősítő rendszer módszertana, leírása, továbbá maguk az értékek szabadon kereshetők, hozzáférhetők, és innen veszi át Eigenfactor Score és az Article Influence Score mutatókat a JCR is. Az Eigenfactor algoritmus a Google módszeréhez hasonlítható, és legfőbb célja a tudományos szaklapok kölcsönös hivatkozási hálójának elemzése. A módszer azonban ennél többet mutat. A beépített algoritmus ugyanis figyelembe veszi az idézetek minőségét is, amit az idéző folyóirat minőségével azonosít. A magasabb értékű lapok hivatkozásai többet érnek, míg az alacsonyabbak – értelemszerűen – kevesebbet. Ennek forrásául a JCR minősítő rendszerét használják. A kiszámított értékek így differenciálják a hivatkozásokét, vagyis enyhítik azt a monolitikus képet, amelyben minden egyes idézet azonos értékűnek számít, jöjjön a citáció bárhonnan, bármilyen kvalitású forrásból is. Ez a mérési módszer tette lehetővé annak a szemléletmódnak az elterjedését, amely szerint az IF sokkal inkább a népszerűséget, míg az Eigenfactor Score a presztízst és a megbízhatóságot mutatja. Az Eigenfactor Score értékek mentén a rendszer az ISI kategóriákra alapozott saját folyóiratrangsort épít. JCR-ben is jegyzett több, mint nyolcezer folyóiraatra vonatkozó adat 1995-től, míg a JCR-ben nem jegyzett mintegy száz ezer szaklapra érvényes információ 2005-től érhető el a rendszerben. Az Eigenfactor Metrics számon tartja a publikációkban megjelenő bibliográfiák terjedelmét is, abból a megfontolásból, hogy a hosszabb irodalomjegyzékek feltehetőleg inkább szintézisjellegűek, míg a rövidebbek inkább tartalmazhatnak újdonság elemeket. A mutatórendszer ötéves időablakkal dolgozik, és nem veszi figyelembe az önhivatkozásokat. Számos más szolgáltatása mellett egyedi az a mutatója, amelyben a tudományos folyóiratok árát vetik össze az Eigenfactor értékekkel. Ez a kimutatás igen eredményesen reprezentálja, hogy milyen arányú kifizetések mellett, milyen „hasznot” hoz egy-egy folyóirat, vagyis mennyire költséghatékonyak a folyóiratkereteink felhasználásai. Ezek a lehetőségek is interaktív módon működnek, kereshetők az egyes lapokra, kategóriákra, kiadókra vonatkozóan is.

Az Eigenfactor Metrics látványos, érdekes komponense a tudományos művek citációs hálójának alapján összeállított, a JCR adataira alapozott Interactive Map Browser. Mindazon túl, hogy remek „játék”, komplexitásában igen tanulságos összefüggésrendszereket ismerhetünk meg az egyes kutatási területek kapcsolatairól.[13] A vizualizációs projekt keretében jelenleg a 2006-os adatok érhetőek el és a citációs háló, továbbá az egyes kutatási területek erősségi kapcsolatain túl a folyóiratok részletező adata is olvashatók.

2.2.10. Article Influence

Az Eigenfactor Metrics másik nagy programja, amelyet 2007-től kezdődően szintén beemeltek a JCR kulcs indikátorai közé, az Article Influence. Az Eigenfactor a folyóiratok minősítését, az utóbbi pedig, amint arra a neve is utal, a szaklapokban közzé-

tett publikációk, cikkek befolyását, hatását méri, és ebben hasonlít az IF technikájához. Ám a kettő között alapvető különbséget jelent, hogy az Article Influence figyelembe veszi a hivatkozások súlyát, kvalitásait is, míg az IF ezekkel nem számol. Ezt a mutatót az Eigenfactor értékekből származtatják, így a két indikátor szoros kapcsolatot mutat egymással. A mutató öt éves időablakkal dolgozik, bázisát szintén a JCR adja, és ugyancsak nem számol az önhivatkozásokkal.

Az Article Influence értékekre alapozva a kiegészítő szolgáltatások is szabadon elérhetők. Az egyik ilyen unikális tartalom, az Eigenfactor Index of Open Access Fees, a nyílt hozzáférésű publikációk költségeinek összehasonlítását végzi az adott folyóirat cikkeinek hatásértékeivel. Ez a szolgáltatás lényegében segít dönteni abban, hogy az Open Access keretében kifizetett közlési díjat a kutatók a lehető leghatékonyabban használják-e fel. Az interaktív felületen a szolgáltatás megmutatja, hogy a közlési díj fejében mit kap a szerző, a kutató. A jelenleg elérhető mutató a JCR-ben feldolgozott folyóiratok 2010-es évre vonatkozó számaival operál. A másik általunk fontosnak tartott analízis az úgynevezett Motion Graph projekt, amelynek segítségével az 1997 és 2008 közötti tudományos publikációs tér és jelenségeinek, tendenciáinak változásait követhetjük nyomon. Az interaktív grafikon lehetővé teszi, hogy figyelemmel kísérjük, igény esetén évenkénti bontásban láthassuk az Eigenfactor értékek, az Article Influence-mutató, a folyóiratok árainak, az önidézések számának, a kiadói teljesítmények, továbbá az egyes szaklapokban közzétett összes publikációk egy évtizedes változásait, folyamatait.

2.2.11. % Articles in Citable Items

A százalékos értékben megjelenő mutató révén azt tudhatjuk meg, hogy az adott folyóirat összes idézhető közleménye között milyen arányt képviselnek az eredeti kutatásokat bemutató, tudományos értékű tanulmányok. Közismert, hogy egy folyóiratban nem csupán ilyen tartalmak jelennek meg, hanem ezeken kívül olyan írások is, amelyek más funkciókat szolgálnak. Ilyenek például a szerkesztői bevezetők, előszavak, közlemények, levelek, konferencia és szakmai napok, workshopok beszámolóit. % Articles in Citable Items értékében az utóbbiak nem számítanak. Szemléltetésül néhány kontrasztos példát mutatunk be. Míg a Nature JIF értéke évről évre negyven, addig % Articles in Citable Items aránya 95-96% körül mozog. Ezzel szemben a jelenleg legmagasabb JIF értékkel (187,040) rendelkező CA-A Cancer Journal for Clinicians % Articles in Citable Items aránya – eltekintve az ettől pozitív irányban jelentősen eltérő néhány évtől – 50-60% körül található. A másik példánkat pedig társadalomtudományi területről hoztuk: a kategóriájában a legmagasabb JIF értéket képviselő Journal of Sex Research, az előzőkhöz képest igen alacsony JIF indikátorral rendelkezik (2,902), ezzel szemben % Articles in Citable Items aránya megközelíti, sőt esetenként a 100 százalékos értékeivel meg is haladja a Nature arányait. Arra is bőven találhatunk példát (Social Philosophy & Policy), hogy az előzőnél jóval alacsonyabb JIF értékek (0,371) mellett az originális írások aránya rendre száz százalék körül mozog. Az adatok felsorakoztatásával ismét azt az alapelvünket szándékoztunk

igazolni, amely szerint a tudományometriában nem szabad ragaszkodnunk az egyetlen mérőszámra történő hivatkozásnál, helyette a sokféle szempontú megközelítés, szám-
adatok adnak valós képet a minőségről.

2.2.12. Normalized Eigenfactor

A normalizált Eigenfactor az eredeti Eigenfactor értékek normalizálásával, átszámítással készül, és 2013 óta áll rendelkezésünkre. Ennek magvát a JCR-ben minden évben közzétett alapértékek képezik. A folyóiratok átlagos normalizált Eigenfactor értéke egy. Ehhez viszonyítják az adott szaklap normalizált számadatait: az egyes érték alatt átlagon aluli a folyóirat befolyása, míg az egyes érték felett átlagon felüli. Értelemszerűen minél magasabb ez az érték annál nagyobb hatású szaklappal van dolgunk.

2.2.13. Average JIF Percentile

Az átlagos JIF percentilis a vizsgált folyóirat valamennyi, a JCR-ben található besorolási kategóriájának percentilisei alapján számítja ki az átlagos percentilis értéket. A lapra vonatkozó, kategóriánként elkülönített percentilisek a „Rank” táblázatban érhetőek el.

A tizenhárom féle kiemelt indikátoron túl még számos más, a folyóiratok minőségének megítélésben igen jól használható mutató áll rendelkezésünkre. A táblázatokba rendezett információkat a kulcs indikátorok alatt olvashatjuk. Ilyenek a vizsgált folyóirat citáció szempontjából számításba jöhető adatai; az adott folyóirat kapcsán figyelembe vett kategóriákon belüli rangsorok, úgymint quartilisek, rangsorok, JIF percentilisek; a szaklap utolsó tíz éve hivatkozási adatainak eloszlása alapján szerkesztett diagram, beleértve az úgynevezett citációs felezési időt is; a fókuszba helyezett folyóiraatra hivatkozó szakmai lapok jegyzékét a hivatkozási számokkal együtt éves bontásban; azoknak a folyóiratoknak a listája és részletező adatai, diagramja, amelyekre a vizsgált folyóiratunk az elmúlt tíz évben hivatkozott, itt is beleértve a citációs felezési időt is; a kategória folyóiraatra vonatkozó Boks Plot kimutatásait; végül pedig a folyóirat súlyozott partnerkapcsolati hálóját a rá való hivatkozások, illetve a folyóiratban közreadott publikációik citációi mentén elkülönítve. Igen látványos és szemléletes a program keretében kidolgozott vizualizációs megjelenítés, amelyben egyrészt a JCR kategóriák egymás közötti, továbbá az egyes kategóriákon belül megjelenő szakfolyóiratok kapcsolati hálóját interaktív módon vehetjük szemügyre, de hozzá kell azt is tennünk, hogy a szolgáltatásnak ez a része még kevésbé kidolgozott és valójában jóval több információt is megjeleníthetne. Fontos összetevőnek tartjuk továbbá azt is, hogy az adatbázist összekapcsolták az UlrichsWeb folyóiraatra vonatkozó rekordjaival, így az itteni alapos formai és tartalmi feltárás, továbbá az egyéb információk adatait egyetlen linkelés segítségével szintén használni tudjuk. Elsősorban kényelmi szolgáltatás, de fontos, hogy a WOS szakirodalmi adatbázis találati halmazának rekordjaiba beépültek és közvetlenül linkelhetők a közleménynek helyet adó szakfolyóirat legfőbb JCR indikátorai.

3. Az Elsevier birodalom

Amikor az Elsevier kiadói birodalom tudományometriai újdonságairól beszélünk, akkor előljáróban el kell mondani, hogy kronológiai szempontból ugyan hátrányból indultak szolgáltatásaik, ám a rendkívül dinamikus fejlesztések, innovációk eredményeként mára ez egyáltalán nem érzékelhető, sőt egyes területeken meghaladták a konkurencia a WOS birodalom szolgáltatási rendszerét. Az is igaz, hogy más területeken pedig nem. Magunk részéről nem is szeretnénk a két szolgáltatási rendszert összehasonlítani, bármelyiket jobbnak, vagy rosszabbnak minősíteni. Célszerűbbnek és realisabbnak tartjuk azt a felfogást, hogy az Elsevier szolgáltatásainak megjelenése előtti egypólusú adatbázis és tudományometriai szolgáltatások többpólusúvá váltak, különösen, ha figyelembe vesszük a két nagy szolgáltató rendszeren kívül is rendelkezésünkre álló lehetőségeket. Gondolunk itt elsősorban a PubMed, igen differenciált szolgáltatásaira, továbbá a Magyarországról elérhető egyéb szakirodalmi adatbázisok lehetőségeire, valamint a már említett és dolgozatunkban majd részletezendő alternatív metrikákra. Ezek a lehetőségek mind a tudományos közélet, mind pedig a könyvtárak számára új lehetőségeket nyitottak, s hogy milyen mértékben élnek e körök a sokféle lehetőséggel, mennyire használják azokat, az már többnyire az alkalmazók, a tudomány művelésével és a tudományos eredmények menedzselésével foglalkozók és a könyvtárosok ide vonatkozó ismereteitől és ambícióitól függ. Úgy ítéljük meg, hogy az utóbbi években igen intenzív fejlesztési folyamatok indultak mindkét szolgáltatónál, amelyeknek oka nyilvánvalóan igen összetett, más tényezők által is erősen befolyásolt, de bizonyára közrejátszik ezekben, generálja ezeket a konkurenciaharc is. Ennek következményei, eredményei a tudománymetria alkalmazói, a szakirodalmi adatbázisok használói számára kedvezők, hasznosak. És itt kénytelenek vagyunk egy módszertani jellegű megjegyzést tenni. Az Elsevier dinamikus fejlesztési politikájából adódóan a közelebbi és a kissé távolabbi múltban számos új szolgáltatással, adatbázis-használati lehetőséggel jelent meg a piacon. Ezek egy része Magyarországról nem, vagy csak korlátozottan érhetőek el, így azok ismertetését most mellőztük.

Az Elsevier gyakran, és tegyük hozzá általában indokoltan kritizált, agresszív terjeszkedési, piaci magatartása más gazdasági modell mentén alakult, mint a WOS, továbbá az arra épülő JCR szolgáltatások mindenkori tulajdonosaié. Amint arról korábban már szóltunk, azok a szolgáltatások nem társultak a feldolgozott tudományos publikációk tulajdoni, kiadói jogaival. Ezzel szemben az Elsevier-szolgáltatások alapját azok a kiadványok jelentik, amelyek egyben a céghez kötődnek tulajdonosi, kiadási és egyéb jogokkal. Ezen a bázison épült fel a teljes birodalom, amely ma már közel sem csupán a saját rendelkezésű kiadványok, hanem más kiadók, kiadói érdekeltségek gondozásában közreadott művek, publikációk szakirodalmi feltárását, elérhetőségét, továbbá más kiadók folyóiratainak minősítését is végzi. A cég méreteit jól mutatja, hogy az Elsevier gondozásában közreadott mintegy 2,5 ezer folyóiratban évente több, mint négyszázezer közleményt publikál, archívumában 13 millió dokumentumot és harmincezer e-könyvet találunk, az onnan évente letöltött dokumentumok száma pedig meghaladja a 900 millió tételt. Az Elsevier bevételeinek döntő többsége, közel nyolcvan százaléka az e-források, dokumentumok értékesítéséből száрма-

zik, és ma már mindössze húsz százalékot tesz ki a papír alapú kiadványok eladásából származó rész.

Az intenzív adatbázis, citációs, folyóiratminősítő rendszer fejlesztéseik ellenére is úgy látjuk, hogy hazánkban az Elsevier ilyen irányú szolgáltatásai kevésbé épültek be a tudományos mindennapok gyakorlatába, kevésbé ágyazódtak be a kutatók és a kutató intézetek kvalitásainak számbavételébe, kevésbé forognak közszájon, mint az előzőkben ismertetett WOS adatbázisok, továbbá az azokra épülő folyóiratminősítő rendszer, pontosabban szólva annak egyetlen eleme, az IF. Szakmai körökben gyakran találkozunk azzal a véleménnyel is, hogy nincs szükség a kétféle szolgáltatásra, hiszen azok eredményei általában egymáshoz nagyon hasonlóak. Ezen az állásponton csupán azok lehetnek, akik csak a felszíni vizsgálatok eredményeire támaszkodnak, és maguk nem végeztek vertikális elemzéseket, összehasonlításokat a kétféle szolgáltatás használatával. Mi, akik ezt már többször is megtettük, a leghatározottabban cáfoljuk ezeket a meglátásokat: számos, vertikálisan mély vizsgálódásunk, komparatív elemzésünk mutatja ennek ellenkezőjét. [14] Vizsgálataink nyomán az igazolódott, hogy valóban találhatóak a két rendszerben hasonlóságok, esetenként azonosságok, de legalább ennyire jellemzően különbözőségek, eltérések is. Éppen ezért ismét és immár sokadszorra tesszük voksunkat a többféle lehetőség mindegyikének használata mellé.

3.1. A Scopus szakirodalmi adatbázis

A Magyarországról szintén az EISZ alapprogram révén hozzáférhető, multidiszciplináris Scopus szakirodalmi és hivatkozási adatbázis alig valamivel több, mint egy évtizede, 2004-ben indult útjára.[15] 2009-ben alakult meg az adatbázisba kerülés, illetve az onnan kizárás formai és tartalmi kritériumait definiáló és folyamatosan gondozó válogató és szakmai tanácsadó testülete (Content Selection and Advisory Board; CSAB). A testület jelenleg a különböző tárgyköri kategóriákat képviselő 17 független szakértőből áll, akik szakterületük nemzetközi tekintélyű kutatóiból, tudományos szakemberekből és könyvtárosok közül kerülnek ki. Évente felülvizsgálják a kritériumokat, továbbá a szolgáltatási körbe bekerülő szaklapok jegyzékét és más, a tartalmat alapvetően befolyásoló döntéseket hoznak. A Scopusba történő bekerülés kritériumai nyilvánosak, bárki számára elérhetőek, és a cég komoly energiákat fektet abba, hogy e szempontok minél szélesebb körben ismertté váljanak. Fontos és a magyarországi szaklapokat is érintő, segítő újdonság, hogy a közelmúltban bevezették a térítésmentes előszűrést, amelynek feladata, hogy megvizsgálja, készen áll-e a lap az indexelési eljárás elindítására. Az adatbázis legfőbb fejlesztési irányait egyrészt a kurrensen megjelenő kiadványok folyamatos gyűjtőköri bővítése, másrészt pedig a retrospektív feldolgozás erősítése határozza meg. Az utóbbi esetében jelenleg 1788-ig is elérhető metaadatokat találhatunk, ám azok teljességéről ma még nem beszélhetünk. Az 1970 előttről feldolgozott tételek száma megközelíti a hétmilliót. Ennek megfelelően a Scopus adatállománya igen tekintélyes: jelenleg közel 70 millió rekordot és 1,4 milliárd hivatkozási tételt tartalmaz. A gyűjtőkörbe bevont periodikák száma a meghaladja a 23 ezer címet, közöttük megtalálható 3.600 darab nyílt hozzáférésű és az adatbázisban feldolgozott szakfolyóirat is,

továbbá elérhető több, mint 150 ezer e-könyv, 90 ezer regisztrált konferencia és ezek 730 ezer konferencia kiadványa, valamint közel 40 millió szabadalmi rekord is.[16] A gyűjtemény fejlesztésének másik meghatározó iránya a teljes szövegű hozzáférés szélesítése. A már ma is működő fulltext hozzáférések jelenleg egy másik, szintén az Elsevier gondozásában közreadott ScienceDirect adatbázison keresztül valósulnak meg, és ez tematikai szempontból behatárolja a rekordok teljes szövegű hozzáférését. A ScienceDirect gyűjteménye ugyanis műszaki, természet- és orvostudományi területen kiemelkedő, ezekhez képest más területek csak korlátozottan tartoznak e kollekcióba, így az utóbbi területekhez tartozó szövegek hozzáférése jelenleg a Scopusban is korlátozott.

A Scopus szakirodalmi adatbázis terjedelmi növekedése mellett szólnunk kell azokról az újdonságokról is, amelyek a rögzített adathalmaz lehető legdifferenciáltabb, legsokoldalúbb visszakereshetőségére irányultak. Véleményünk szerint ezek a fejlesztések a használhatóság tekintetében komoly minőségi javulást hoztak, olyan mezőket is le tudunk kérdezni az adatbázisban, amelyekre eddig nem volt lehetőségünk, illetve más szolgáltatóknál ezek nem jelennek meg. A hagyományos keresési opciók mellett megjelentek az affiliációkra (a szervezet neve, a város és az ország neve), továbbá a finanszírozói információkra (a finanszírozó szponzor, a finanszírozók akronímái, a kutatást támogató pályázatok, díjazók azonosítói) történő keresési lehetőségek, és azok bevonhatók a kombinált keresések körébe is. Új elemek még a publikáció nyelvére, a DOI számokra, a konferenciák címére, a kémiai nevekre, a CAS-number adatokra, valamint az ORCID azonosítóra való keresési opció. Az adatbázis rendszeres használói számára közismert, hogy mind a szerzői, mind pedig az intézményi nevek egységesítésének hiánya korábban igen sok problémát okozott a keresések, azonosítások során. Ezért tartjuk fontosnak, hogy az elmúlt években az Elsevier jelentős fejlesztéseket hajtott végre a szerzői és az intézményi nevek egyértelműsítésében, a szerzői és az intézményi profilok kialakításában. Mára már 12 millió szerzői és 70 ezer intézményi profilt alakítottak ki. Teszteléseink azt mutatják, hogy ezen a téren még korántsem hibátlan a rendszer, de kétségkívül könnyebbé vált a szerzők és az intézmények azonosítása. A haladó keresést szolgáló mezők is jelentősen bővültek, variábilisabbak lettek: kereshető opcióként megjelentek a biológiai, kémiai entitások, a szerzői sokféleség, a konferencia információk, helyszínek, szponzorok, a kulcsszavak között a márkanévek, a szerzői kulcsszavak, orvosi témák esetében pedig az Emtree és az MeSH index-kifejezések. Szintén bekerültek a dokumentumokhoz kapcsolódó, a világhálón használatos azonosítók, kódok, weblapok és még számos más olyan szempont, amelyek feltétlenül optimalizálják a keresési eredményeinket. Írásunk keretében nem áll módunkban valamennyi újdonságról beszámolni, összességében azt mondhatjuk, hogy a bőség zavarával kellene megküzdenuünk, ezért itt csak a legfontosabbakat emeltük ki. Mind az itt leírtaknak, mind pedig azoknak a fejlesztéseknek, amelyekről most nem szoltunk a kipróbálása, tesztelése, valamint a folyamatosan zajló újítási eredmények naprakész ismerete mellőzhetetlen a könyvtári szakirodalmi tájékoztatásban és kutatóink tudományometriai támogatásában.

A szakirodalmi adatbázis mellőzhetetlen részét képezi a publikációkra, szerzőkre történő hivatkozások kezelése. Az elmúlt évek ezen a téren is számos megújulást hoztak. A legszembetűnőbb talán az, hogy a citációk adatai könnyebben elérhetőkké, jóval szemlélete-

sebb ábrázolásúakká, sokfélévé, adataikban pedig gazdagabbakká váltak. A kiválasztott publikáció metaadataival egy lapon jelennek meg az arra vonatkozó citációk főbb számai, a hivatkozó publikációk, a közleményhez kapcsolódó egyéb írások metaadatai, és közvetlenül linkelhetők a részletező adatok is. A tudományos kommunikáció változásai, a világhálónak a tudományos kommunikációra történő hatásához, pontosabban szólva az ezek nyomán megváltozott hivatkozási szokásokhoz való alkalmazkodás szándékát látjuk az alternatív metrikák Scopusban történő megjelenésében. A PlumX Metrics alkalmazásáról van szó.[17] Az ötféle, döntően a szabad webről, illetve a web 2.0 alkalmazásokból származó használat számadatai a rekord oldalán jelennek meg, de továbblinkeléssel valamennyi PlumX Metrics érték részletező kifejtése megtalálható.

3.2. A Scopus folyóiratmetrikái : a Scopus Journal Metrics

Hasonlóan a WOS bázisú JCR szolgáltatásokhoz, a Scopusra alapozott újítások között is az elmúlt évek talán legfontosabb fejlesztési területét jelentették a folyóiratok minősítési projektjei. Ennek eredményeként ma már nyolcféle, különböző szempontokat a fókuszba helyező mérési metódus, továbbá azok eredményei érhetőek el a szakirodalmi adatbázist használók számára. A Scopusra alapozott folyóiratminősítő rendszer első elemét az SCImago Journal Rank, jelentette, amelyet Felix de Moya Anegón, a Granadai Egyetem professzora kezdeményezett még 1996-ban, és több egyetem közös munkájának eredményeként megalkották az SJR mérőszámot. Az SJR indikátor csupán tíz évvel ezelőtt, 2007-ben indította szolgáltatását, és ma is külön, az adatokhoz szabad hozzáférést biztosító portálként üzemel, miközben értékei – más minősítő adatokkal együtt – megtalálhatók a Scopus folyóiratértékei között is.[18] Fontos tudnunk, hogy a két nagy minősítő rendszer módszertana, számítási metódusa eltér egymástól, de mindkettőnek helye van a szaklapok minősítésében, és itt szintén arra szeretnénk utalni, hogy többféle minősítési metódus használata jóval valószínűbb képet fest egy-egy kiadványról, mintha csupán egyetlen szempontot veszünk figyelembe. A minősítés legkisebb szándéka nélkül érdemesnek tartjuk néhány alapvető különbség rövid bemutatását. A legfontosabb különbség a két rendszer között egyrészt a szelekció szempontja, amely szorosan összefügg a mérési metódusokkal és azzal, hogy a Scopus Journal Metrics eleve szakterületi normalizációval dolgozik. Másrészt pedig a Scopus kollekcója eredményesebben fókuszál az Észak-Amerikán kívüli tartalmakra, a nem csak angol nyelvű publikációkra, és ez a hazai használók számára egyáltalán nem mellékes szempont. A két kollekcó egyes tételei között komoly átfedéseket tapasztalunk, ezeket nyilvánvalóan a kitűzött alapvető cél indukálja: a legjobb minőségű kiadványok összegyűjtése, feldolgozása. Ugyanakkor hozzá kell tennünk azt is, hogy a feldolgozott tételek között jelentős különbségek is vannak. Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy a Scopus gyűjteménye nagyobb halmazzal rendelkezik, és ez a plusz mennyiség jelenti az Elsevier többletét. Helyette van olyan halmazunk, amely csak az egyik, és van olyan, amely csak a másik kollekcóban található meg, és van egy jelentős, az előző kettőnél jóval nagyobb, harmadik halmaz, amelynek elemeit mindkét helyen minősítik. A különbségek közé kell sorolnunk azt is, hogy míg a Scopus minősítő rendszerében csak a lektorált folyóiratokból származó hivatkozásokat használják, addig a JCR citációiba nem csak ezek számítanak bele. Fontos eltérés

az is, hogy a Scopus hároméves időablakkal dolgozik, míg a JCR esetében ez az időintervallum két-, illetve ötéves. A differenciák közé sorolható az is, hogy az SJR csak korlátozottan (33%) veszi figyelembe az önhivatkozásokat. A felsoroltakon kívül még vannak eltérések a két rendszer között, ám ezekről itt most nem szólnunk, a használat során, összehasonlító vizsgálatok végzésével ezekre fény derül majd.

Magyarországon viszonylag késve került az érdeklődés fókuszába a Scopus Journal Metrics. Azt is hozzá kell tennünk, hogy annak csupán két szegmense, a quartilisek és a szakterületi rangsorok alkalmazása vált általánossá akkor, amikor 2016 elején – az hazai tudományos közélet élénk, gyakran igen kedvezőtlen visszhangjától kísérve – az MTMT-ben közzétették a folyóiratok rangsorolására vonatkozó tudnivalókat, és a szaklapok minősítésében áttértek a SCImago SJR alapú szakterületi folyóiratrangsor használatára. A Magyar Tudomány egyik múlt évi számában pedig részletes elemzés jelent meg arról, hogy milyen változásokat indukált a SCImago Journal Rank bevezetése a szerzők és az intézmények számára. A szerző véleménye szerint: „Az átalakítást övező vita alapvető tényezője – az impaktfaktor-konzervativizmuson túl –, hogy az SJR bevezetése, de főként a fenti SJR-alapú kvartilisrendszer sok esetben a közlemények (folyóiratok) ártértékelődéséhez vezet, mind a korábbi, IF-alapú értékítéllethez, mind pedig a szakmai közvélemény megítéléséhez képest.”[19] A közleményben bemutatott adatok szerint általánosságban nemhogy romlottak volna, hanem inkább javultak a presztízs értékek, vagyis a teljesítmények felértékelődtek. Magunk ehhez csupán annyit tennénk hozzá, hogy – nem vitatkozva a vizsgálat eredményeivel – az egyes szaklapok, intézmények szintjén nem csak felértékelődésre, hanem ellenkezőjére is van példa a vizsgálatban. Márpedig az a szervezet, amelynek kiadványa az utóbbi kategóriába került, aligha fog örülni a változásoknak, és nem örülnek azok a szerzők sem, akik ezekben a lapokban publikáltak. Véleményünk szerint az SJR bevezetése nem zárja ki a JCR-mutatók használatát, vagyis nem lett volna szükség sem az egyik, sem pedig a másik mellett elköteleződni, hanem éppen ellenkezőleg, mindkettő minősítő rendszer alkalmazható, alkalmazandó lenne. (Azt már csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az egységes országos alkalmazást továbbra sem sikerült elérni: a különböző szakmai, tudományos minősítéseket végző szervezetek, intézmények jobb esetben is csak iránymutatásként használják az MTMT besorolásokat, rosszabb esetben még erre a célra sem, hanem a saját maguk által összeállított, gyakran a dilettantizmust sem mellőző folyóiratrangsorokat veszik figyelembe.) A kép teljességéhez hozzátartozik az is, hogy az adaptáció során nem a teljes minősítő rendszert hasznosították, hanem annak csak néhány elemét, jóllehet ezzel nem kerültünk közelebb a folyóiratokról alkotott differenciáltabb, árnyaltabb kép megrajzolásához.

A továbbiakban a Scopus Journal Metrics különböző szempontú minősítő elemeit mutatjuk be azzal a szándékkal, hogy láttassuk, a továbbra is monolitikus minőség-mutatók helyett, lett légyen az bármelyik kiválasztott is, milyen lehetőségek állnak rendelkezésünkre.

3.2.1. A CiteScore

A CiteScore egy nagyon egyszerű mérési módszer, hároméves időablakkal és az átlagos idézettséggel operál. Az adott évet megelőző három év dokumentumaira az

aktuális évben érkezett hivatkozások egy dokumentumra jutó száma. Vagyis a hivatkozások összegét arányosítják a vizsgált dokumentumok számával. Tudnunk kell, hogy amilyen egyszerű a számítási módszer, olyan mértékben differenciálatlan annak eredménye. Olyan átlagot fejez ki, amelynek nincs köze a szakterületi különbségekhez. Ugyanakkor alkalmas egy vizsgált szakterület folyóiratrangsorának egyetlen szempontú reprezentálására. Amennyiben egy szaklap több tárgykörbe is besorolható, úgy a CiteScore értéke annak megfelelően változik, hogy a kijelölt kategóriában milyen átlagértéket vesz fel.

3.2.2. *CiteScore Percentile*

Ez a százalékos mutató, ami az egy tárgyköri kategórián belül mutatja az adott folyóirat legmagasabb értékű relatív státuszát. A többféle kategóriába sorolható folyóirat minden helyen más és más percentilis értéket érhet el.

3.2.3. *CiteScore Rank*

Ez az érték az adott folyóirat tárgykörön belüli rangsorát mutatja, és egyben azt is, hogy az adott kategóriában hány folyóiratot tart nyilván a rendszer. Ebben az esetben is érvényes, hogy amennyiben egy szaklap több kategóriába sorolható, úgy a rangsorbeli helye is változhat, változik.

3.2.4. *Citations*

A vizsgált évet megelőző hároméves folyóiratszámokban közzétett publikációkra történő hivatkozások számának összege az aktuális évben.

3.2.5. *Documents*

A vizsgált évet megelőző három év mérési szempontból figyelembe vett publikációk összességének számadatait mutatja.

3.2.6. *% Cited, Percent of Documents Cited*

Azoknak a dokumentumoknak a százalékos arányát mutatja, amelyek a vizsgált évet megelőző három évben jelentek meg, és a kiválasztott évben hivatkozást kaptak.

3.2.7. *SNIP (Source Normalized Impact per Paper)*

Amint az az elnevezésben is tükröződik, normalizált értékről van szó, aminek legfőbb célja, hogy a különböző kutatási területek publikációs és hivatkozási szokásainak eltérőségét kompenzálja, kiegyenlítse, így a súlyozott érték számítása során figyelembe veszi a kontextuális környezetet is. Az adott publikáció hatását viszonyítja az ahhoz rendelt szakterület hivatkozási teljesítményéhez. (A szolgáltatásról lásd a továbbiakban a 4.2.1. és 4.2.2. alfejezeteket.)

3.2.8. *SJR (SCImago Journal Rank)*

Ebben az indikátorban nem csupán az idézések mennyiségét, hanem azok súlyozott értékét is mérik. A hivatkozás súlyozása függ a hivatkozó tárgyi kategóriájától és annak presztízsétől. Vagyis egy magasabb SJR értékű szaklap közleményének

hivatkozása többet ér, mint egy alacsonyabb mutatóval rendelkező lapban közzétett publikáció. Ez a módszer erősen hasonlít az Eigenfactor módszeréhez.

A fentiekén kívül a minősítő rendszer még számos olyan szolgáltatást is nyújt, amelyek révén részletesebb képet kaphatunk az egyes kiadványokról, vagy azok meghatározott szempont szerinti halmazáról: mindenekelőtt a rendszerben feldolgozott források fent felsorolt szempontú teljesítményeinek összehasonlító elemzése interaktív táblázatos és diagramos formában is. Az önálló portálként is működő, szabadon hozzáférhető Scimago Journal & Country Rank (SJR) felületén pedig még sokféle kiegészítő szolgáltatás elérhető. Ilyenek például a H index értékek közzététele (a H index normalizációs törekvéseiről lásd még a 4.1. alfejezetet), az SJR értékek, quartilisek közvetlen elérhetősége, a kiválasztott címben az adott évben, továbbá az utolsó három évben megjelent közlemények, valamint az azokban elérhető hivatkozások (referenciák) száma. Szintén itt találhatjuk a kiadvány hároméves kumulált hivatkozási mennyiségét, a szintén három évre összesített hivatkozható közlemények, az egy közleményre eső, két év átlagából származtatott hivatkozások és a dokumentumonkénti referenciák átlagos számát.

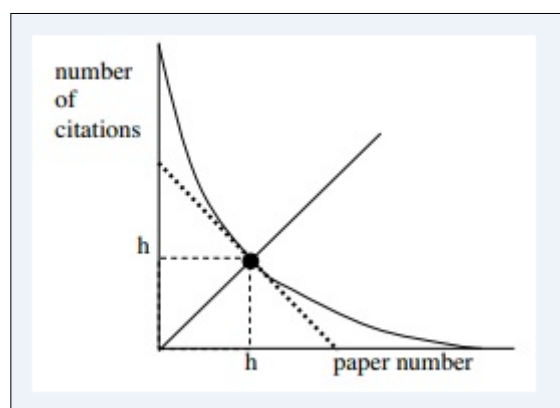
A folyóiratok minőségi adatain túl itt lehetőségünk van regionális szempontok mentén végzett adatgyűjtésekre, összehasonlításokra is. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy magunk részéről jobban kedveltük a korábbi kereső felületet, amikor nem csupán régiókat, hanem országokat is kijelölhettünk keresési szempontként, sőt a régiók teljesítményeit is össze lehetett hasonlítani.) A folyóiratokra és a régiókra, valamint azon belül az országok teljesítményeire vonatkozóan még sokféle egyéb diagramos ábrázolást tanulmányozhatunk. Ilyenek például az összes hivatkozások és az önhivatkozások arányai, a hivatkozott, illetve nem hivatkozott dokumentumok mennyisége, több évre vonatkozó tendenciái, a publikációkban megjelenő nemzetközi együttműködések, a belső és a külső citációk aránya, valamint a kiadványra vonatkozó kategóriánkénti quartilis besorolások. A vizualizációs projektben pedig interaktív képi formában láthatjuk a tudományos publikációk alapján készített „tudomány-alakot” (Shape of Science), továbbá tudományszociológiai elemzésekre is alkalmas adatokat és diagramokat egyrészt a tudomány művelési területeinek megoszlásáról, a hangsúlyok eloszlásáról, másrészt pedig – szintén interaktív lehetőséggel – az egyes országokat jellemző adatokról (Subject Bubble Chart). Ehhez hasonló, de ennél több mindenre használható célokat szolgál a világjelentés (World Report), amelyben régióként és tárgykörönként kérdezhetők le a legfontosabb tudományometriai adatok.

4. A normalizált mutatók

A normalizált mutatók létrehozását a tudományometriával szembeni egészséges, kritikus, ám pragmatikus hozzáállásnak köszönhetjük. E mutatók kidolgozói, átlátván az egyes mutatók hibáit, hiányosságait, nem vetették el magát a módszert, vagy akár az egész tudományometriát, hanem megkísérelték a tudományometriai mutatók megtisztítását a torzító tényezőktől. Mind a hagyományos, mind az új metrikákban jelen vannak ezek a törekvések.

4.1. A normalizált és a generalizált H-indexek

Az egyszerű tudományometriai mutatók, mint például a Hirsch-index (H-index), népszerűek, mivel a módszertan átlátható, és könnyű akár manuálisan is előállítani őket. [1. ábra: Hirsch-index][20]. Aligha van praktikusabb eszköz az egyéni tudományos teljesítmény mérésére. Könnyű azonban belátni, hogy ennél a mutatónál az idősebb kutatók felé lejt a pálya, hiszen a közlemények és idézőik száma az idő előrehaladtával emelkedik – erre maga Hirsch is utalt nevezetes közleményében.[20]

1. ábra Hirsch-index

Emiatt a mutató nem felel meg annak a jogos elvárásnak, hogy biztosítsa a két kutató közötti összehasonlíthatóságot – csak akkor, ha két hasonló életkorú, azonos tudományterületen publikáló kutatóról van szó. Ennek a tényezőnek a kiküszöbölésére többen is hoztak létre különböző időablakos H-indexeket. Fiala Current index néven egy hároméves időablakban javasolta vizsgálni a H-indexet, hogy megtisztítsa az aktuális tudományos teljesítményt a régi hivatkozások torzító hatásától.[21] Schreiber több különböző publikációban is foglalkozott a H-index normalizálásával. 2015-ös elemzésében ötéves időablak kialakítását javasolta, amelynek méretét egy adott téma hivatkozás-elemzéséből határozta meg.[22] Ez a módszer lehetővé teszi az azonos tudományterületen különböző ideje kutató tudósok tudományos teljesítményének összehasonlítását is.

Pan és Fortunato[23] Author Impact Factor indexe szintén időablakos H-indexnek tekinthető, amely egy szerző közleményeinek és hivatkozásainak számát veti össze egy ötéves időablakban, azonban a figyelembe vett hivatkozásoknak nem szükséges az időablakban megjelent közleményekre vonatkozniuk – idézhetnek régebbi közleményt is, a lényeg, hogy az időablak ötéves időszakában keletkeztek.

A különböző tudományterületeken működő kutatók tudományos teljesítményének összehasonlítására a H-index nem igazán alkalmas. Harzing és munkatársai[24] hIa-indexe jó közelítésű próbálkozás ennek a problémának a megoldására – pontosabban az eltérések csillapítására –, miközben felvállalja az életmű méretéből fakadó torzító hatás kiküszöbölését is. Az indexhez kiszámítják az öt fő diszciplína átlagait: a H-index, közlemények szerzőszáma, kutatói karrier hossza – a tanulmány ezt egy adott, az egyetemi rangsorokban 30. helyre sorolt intézményre vonatkoztatva, egy évre vetítve vizsgálta. Az ezekből számított egyéves átlagos tudományterületi hIa-indexet kell összevetni egy adott kutató H-indexének

egy éves növekedésével. Ez az elegáns módszer sajnos már nélkülözi a H-index számításának legnépszerűbb elemét, az egyszerűséget.

Végül érdemes megemlíteni Sidiropoulos és munkatársai[25] 2006-os generalizált H-index kísérleteit, melyek célja szerzői és folyóirat-rangsorok előállítása volt. Bár a módszer nem került széles körben alkalmazásra, irányt jelölt a meglévő mutatók célszerűbbé alakítása felé, és muníciót biztosított mind a fent részletezett normalizálási, mind a rangsor-előállítási metodikák számára.

4.2. A Scopus adatbázis normalizált mutatói

Az alábbi normalizált mutatók érdekessége, hogy a Scopus adatbázisban használt háromféle metrikából csak egyet, a Scopus saját metrikáját érintik.[26] A “normalizált mutató” kifejezés azt sugallja, mintha eredetileg lett volna egy normalizálásra szoruló korábbi mutató is, ebben az esetben azonban ez nem így van: a Scopus mutatói már normalizált mutatóknak születtek.

4.2.1. SNIP (Source Normalized Impact per Paper)

A Scopus adatbázis által használt SNIP index az IF-hoz hasonlóan egy éves, a folyóirat idézettségén alapuló, folyóirat-rangsorolásra alkalmas mérőszám. Szintén hasonlóság, hogy a számítási módszer nem teljesen átlátható. A SNIP az illető folyóirat aktuális évfolyamának idézettségét veti össze a Scopusban meghatározott tudományterületének átlagos idézettségével. Ez utóbbi a nem átlátható rész, mivel a tudományterületi besorolás szempontjai nem ismertek, továbbá egy folyóirat több tudományterületet is lefedhet, vagy lehet éppen multidiszciplináris is (pl. Science, PLOS One). Hogy ez miként jelenik meg, ha egyáltalán megjelenik a tudományterületi átlag számításában, nem ismerjük. Mindamellet a SNIP az IF-nál gyakorlatiasabb mutató, mivel a tudományterületi idézettségi átlaggal való összehasonlítás több információval szolgál, mint az önmagában álló, csak a rangsorban értelmezhető Impact Factor.

4.2.2. A Field-weighted citation impact

A Field-weighted citation impact mutató a Scopusban ugyanez az érték egy adott közleményre vetítve. Értelemszerűen ez a mutató nem statikus mint SNIP, hanem a hivatkozások számának változásával korrelálva módosul.

5. Az alternatív metrikák

Az alternatív metrikák létrejötte az egyes kutatók, tudományos közlemények, folyóiratok, intézmények és régiók átlátható számítási metódusú, valós és teljes tudományos teljesítményének mérése iránti jogos kutatói igénynek köszönhető. További fontos elvárásként jelent meg a gyorsaság. Az IF lassú, a Hirsch-index és a hivatkozások összesített száma még lassabb: éveket kell várni egy értékelhető mutatószámra, ezért például a karrier kezdetén járó kutatók tudományos teljesítményének értékelésére ezek a mutatók nem alkalmasak.[27] Mivel az IF-t és a többi hivatkozásokon alapuló metrikát számos kritika érte,

hogy a fenti kritériumoknak nem felelnek meg[28] – most ne térjünk ki arra részleteiben, hogy ez mennyire volt, vagy nem volt a céljuk –, a tudományos közösség pontosabb, az összehasonlíthatóságot lehetővé tevő, korszerűbb – a modern internetes kommunikációt figyelembe vevő – és átlátható számítású metrikák kidolgozásába kezdett.[29] Több különböző metrika is született végül, nemcsak az egyes közlemények, hanem mind az egyéni kutatói teljesítmény, mind a folyóiratok, mind az egyes intézmények, illetve földrajzi területek – országok, régiók – tudományos teljesítményének mérésére, rangsorolására.

Ahhoz, hogy számba vehessük, pontosan mit mérnek ezek a metrikák, és miért éppen azt mérik, amit, szükség van egy gyors áttekintésre a tudományos kommunikáció csatornáinak változásáról. Szólnunk kell arról is, hogy jelenleg milyen, a tudományometriában szerepet játszó kommunikációs csatornák állnak a kutatók rendelkezésére, mivel ezek fontos és egyre fontosabb szerepet játszanak mind a tudományos közlésben, mind az újabb metrikákban.

5.1. A tudományos kommunikáció csatornáinak változása

A 20. században a mostaninál jóval egyszerűbbé vált a tudományos kommunikáció: hivatalos színtere a nyomtatott közlemény – könyv, folyóiratcikk, konferencia-közlemény – volt, nem hivatalos része levelezés útján zajlott a kutatók között. Nem csak magánlevelezésről van itt szó, hanem a tudományos közlés szürke zónájáról: információ-megosztás a saját és a mások kutatásairól, a publikált vagy a még publikálás előtti eredményekről, és a kollaboráció is részben ilyen formában zajlott. A 20. század végén a struktúra még mindig ugyanez volt, de a levelezés már az interneten, e-mailek formájában zajlott, és a megosztott információ csatolt fájlként vagy fájlmeosztó oldalakon jutott el a címzettekhez. A publikációk másodlagos adatforrásai, az előfizetési folyóiratcikk-adatbázisok is lassacskán az online térbe tevődtek át a CD-ROM szerverekről. Mondhatjuk tehát, hogy a régi struktúra fennmaradása mellett a tudományos közlés fokozatosan az internetre került. 1991-ben Harnad próféta hangvételi cikkben jelezte azokat a mélyreható változásokat, amelyek a kommunikációban akkor zajlottak, illetve várhatóak voltak. Az emberi kommunikáció és ismeretszerzés negyedik forradalmának nevezte az internetes kommunikáció megjelenését és elterjedését, jelentőségében a beszélt nyelv, vagy az írás megjelenéséhez hasonlítva azt.[30]

A nyomtatott és a kezdeti internetes kommunikáció is zárt rendszerek voltak: az előbbiben megjelenő információhoz csak az előfizetők, az utóbbihoz csak a levelezésben résztvevők férhettek hozzá. A következő lépésben megjelenő levelezőlisták és a Harnad által is említett, hasonló elven működő beszélgetőcsoportok már kissé nyitottabbak voltak, de még mindig az exkluzív hozzáférés talaján álltak. A nyílt hozzáférésű online kommunikáció kezdetei a 90-es évek végén, a 2000-es évek elején jelentek meg az interneten, a tudományos blogokkal és fórumokkal. A szürke zónát kicsit lassabban követte a kiadói publikálás. 1993-ban a National Academies Press kiadó elődjének képfarmátumú könyvrészleteivel, majd 1996-ban a Journal of Clinical Investigation című első nyílt hozzáférésű online folyóirattal indult. [31,32] Ezeket az első fecskéket elég lassan követte a többi: értékelhető mennyiségű nyílt hozzáférésű online szakirodalmat publikáló forrásokkal csak a 2000-es évek közepétől számolhatunk.

Az ArXiv.org a preprint publikálás eszközeként jött létre 1991-ben, és szintén a nyílt hozzáférésű publikálás egyik úttörője volt. Ami azonban megkülönbözteti a tudományos kiadói publikálástól, az a peer review (lektori véleményezés) hiánya. A minőségi alapú válogatás itt nem a közleményekre, hanem a szerzőkre vonatkozik, akik feltölthetik ide a közleményeiket. Ezt szintén elég sokára követte a szerzői archiválás és az intézményi, szakterületi publikáció reprezentálásának eszköztára, a repozitóriumok tömeges megjelenése.

További újfajta, már internetre szabott kommunikációs csatornák megjelenése tette teljessé azt az információforrás-palettát, ami szükséges az alternatív metrikák működéséhez, működtetéséhez. A legnagyobb figyelmet a közösségi média generálja: az olyan hétköznapi oldalak, mint a Facebook, Twitter, Pinterest és a tudományos közösségi oldalak (academia.edu, ResearchGate stb.) egyaránt. A könyvjelző szolgáltatások, mint például a Diigo, szintén biztosítanak aratható adatokat, bár használatuk csökkenőben van. Növekszik viszont az internetes hivatkozás-kezelők használata, oly mértékben, hogy egy külön alfejezetet érdemelnek, a gombamódra szaporodó szerzői profil-oldalakkal közösen. A tudományos híroldalak és a mainstream média szintén szolgáltat adatokat a nem hagyományos metrikáknak. Végül ott vannak a hagyományos metrikák adatforrásai, a kiadói oldalak és az adatbázisok.

Miért lényeges a nyílt hozzáférés? Az alternatív metrikák azt mérik és számlálják, amihez a keresőmotorjaik hozzáférnek. Ez vagy a nyílt weben található, vagy olyan kiadói vagy másodlagos információforrásokban, amelyek előfizetésesek ugyan, de a tulajdonosok – saját, jól felfogott érdekükben – megengedik ezeknek a keresőmotoroknak, hogy a tudományos közlemények használati statisztikai adatait arassák, mivel jól tudják, hogy a figyelem figyelmet szül, ami új előfizetőket jelenthet. Ami a mai értelemben vett zárt információs térben zajlik, például e-mailben vagy egy intézmény belső hálózatán, az az alternatív metrikák számára fehér folt, nem látható.

5.2. *Altmetrics*

Manapság szokás Altmetrics néven illetni minden nem hagyományos metrikát, valójában azonban az Altmetrics csak egyike azoknak a nem hagyományos tudományometriai módszereknek, amelyek igyekeznek megfelelni a fenti kritériumok legalább egy részének, és egyre szélesebb körben használják is őket. Az Altmetrics eszköztár a tudományos közleménynek a tudományos közösségre gyakorolt hatását méri. Magát az Altmetrics kifejezést az Article Level Metrics (folyóiratcikk szintű metrika) kifejezésből összevonva Jason Priem használta először 2010-ben, stílusosan a Twitterben.[33] Kiáltványában[29] szemléletesen mutatja be azt a négy adatsortot, amit alkalmasnak tart a közlemények tudományterületre gyakorolt hatásának mérésére:

- felhasználás (megtekintés, letöltés);
- lektorálás (szakértői vélemény);
- hivatkozások;
- alt-metrics (tárolás, linkek, könyvjelzők, beszélgetések).

Ez “A tudományos hatás mérésének négy módja” (Four ways to measure impact) címen ismertté vált ábra jól mutatja, hogy a tudományos színvonal mérését szolgáló eszköztár a hagyományos metrikákhoz képest nem alapjaiban változott, hanem csupán kiegészült. Megmarad a szakértői véleményezés, az idéző közlemények számlálása, és ez kiegészül a nagyon is 21. századi megtekintések-letöltések számával, valamint magával az Altmetrics-szel, ami az említések, megosztások száma, különféle módokon és felületeken.

Mit is tesz az Altmetrics? Monitorozza az alábbi alkalmazásokat, és számlálja az említéseket, megosztásokat, letöltéseket, megtekintéseket:

- ingyenes webes hivatkozás-kezelők (például a CiteULike, a Mendeley);
- könyvjelzőzés (pl. a Diigo);
- említés a híroldalakon;
- említés a közösségi médiában (pl. a Twitter, a Facebook, a Google+, a LinkedIn stb.);
- említés, megjelenés, letöltés vagy teljesszöveg-kérés a tudományos közösségi oldalakon (például a ResearchGate, az Academia.edu, az ImpactStory, az F1000);
- megjelenés a megosztókon (például a YouTube, a Tumblr, a Reddit);
- tudományos értékelés (például referencia a Wikipédiában vagy pozitív értékelés értékelő fórumokon, mint például a Pubpeer);
- említés blogoldalakon, tudományos szervezetek, intézmények oldalain;
- hivatkozás CrossRefen keresztül vagy citációs adatbázisokban (pl. a WOS, a Scopus).

2. ábra Web of Science metrika

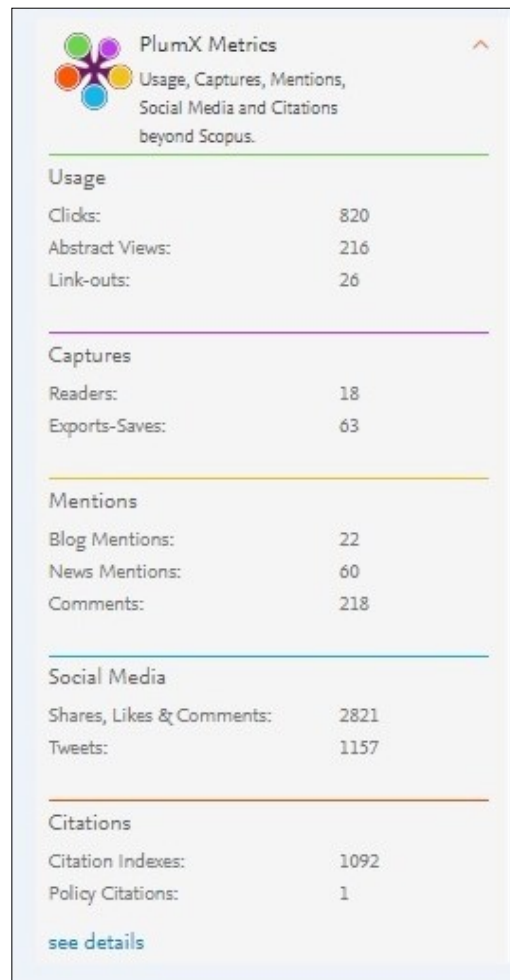
Az Altmetrics mint tudományometriai módszer abban is új, hogy a webről aratható adatokkal dolgozik, azaz nyílt, átlátható rendszer, míg a hagyományos tudományos minőséget mérő eszközök egy része, mint a lektori előminősítés (peer review) vagy a Journal Impact Factor zárt rendszert alkotnak, amibe kívülről beletárolni nem lehet. A nyílt és automatizált rendszer előnye nemcsak az átláthatóság, hanem az is, hogy olcsó, és nincs monopolhelyzetben lévő szolgáltató, aki indokolatlanul magas árat szabhatna a szolgáltatásért.

Számos szervezet használja ma ezt az eszköztárat – természetesen nem mindenki mériszámolja ugyanazokat a forrásokat. A fenti felsorolásból is látható, hogy ugyanolyan típusú adatok számos különböző helyen és formában előfordulhatnak az interneten. Az Altmetricsnek nincs kötelező érvényes szabványa – lényeg, hogy a források és a módszertan áttekinthetőek legyenek, a közölt adatok elvezessenek magához az adatforráshoz, vagy akár a konkrét bejegyzéshez, ezáltal a felhasználó mindig tudja, mit mér az illető mutató. Erre az altmetrics-szolgáltatók gondosan ügyelnek, itt nem fordulhat elő a zárt rendszerek okozta felhasználói bizonytalanság és kétely; egy-két kattintással minden adat és a magyarázatok is a felhasználó rendelkezésére állnak.

Maga a módszertan annyira ésszerű, hogy még a citációs adatbázisok úttörője és a Journal IF kibocsátója, a Clarivate Analytics is feltüntet újabban egy altmetrics-elemet az egyébként hivatkozásokra épülő közleményszintű metrikájában: a használatot. [2. ábra: Web of Science metrika][5] A mérőszám a rákattintásoknak a WOS adatbázisokban mért számán alapul.

Nemcsak a módszer, a megjelenítés is 21. századi az Altmetricsben. A számok mellett ugyanis a színek is információkat hordoznak. Az Altmetric (<https://www.altmetric.com/>)[34] színes sávokból álló fánkja, a donut – mostanság badge-nek hívják (jelvény; így nevezik azokat a cserkészjelvényeket is, amelyeket különböző teljesítmények elérésével lehet megszerezni) –, bizonyára sokaknak ismerős.[26] A sávok az egyes forrástípusokat, illetve forrásokat jelölik, pontosabban szólva mind a forrást vagy forrástípust, mind pedig a mért értéket. A fánk közepén a mért adatokból generált mutató, az Altmetric Attention Score látható. Ezek az adatok nem statikusak, mint az IF, hanem az idővel változnak (növekednek), ahogy például a hivatkozások száma is növekszik. Ezt a metrikát használja például a Nature folyóirat is. Érdemes megtekinteni a Nature.com archívumában egy cikk tudományometriai adatlapját, amelyen nemcsak az ábrán látható adatok szerepelnek, hanem mögöttük alapos táblázatok az említésekről, megosztásokról, és részletes magyarázat arról, hogy melyik tudományometriai kategória pontosan mit jelent.

A Plum Analytics (<https://plumanalytics.com/>) PlumX metrikája, amit jelenleg az Elsevier Scopus adatbázisa is használ, könnyebben áttekinthető.[17] A metrika szintén kétszintű: a PlumX öt forráscsoportot jelenít meg a közleményhez kapcsolódó információs panelen. Az ábra ötszirmú virágra emlékeztet, a szirmok színe jelenti a forráscsoportot, a mérete pedig az említések, letöltések, megosztások számára utal. Ahogyan az ábrán is látható, a számok és a méretek nem egyenesen arányosak; a megjelenítés súlyozáson alapul. [3. ábra: PlumX metrika][36] Továbbkattintással természetesen itt is részletesebb adatokhoz juthatunk. A 2. és a 3. ábrákon ugyanannak a közleménynek a tudományometriai adatai láthatóak. Összehasonlításukkal megállapíthatjuk, hogy az altmetriás adatsor tudja ugyanazt, amit az élvonalbeli hagyományos metrika, és még többet is. Mindezt tisztán, átláthatóan és közérthetően közvetíti. Ha pedig a PlumX virágot és adatait az Altmetrics fánkkal és adataival hasonlítjuk össze, láthatjuk, hogy bár az adatforrások nem állnak teljes átfedésben, a webes kommunikáció legjelentősebb szereplői és a nemhivatalos tudományos kommunikáció legnépszerűbb csatornái mindkét metrikában szerepelnek.

3. ábra PlumX metrika

A Nature és az Elsevier mellett más tekintélyes kiadók is használnak altmetriás eszközöket. A PLOS One, a legjelentősebb és igen magas Impact Faktor értékkel rendelkező (PLOS Medicine: 2016-ban 11,832) nyílt hozzáférésű (Open Access) tudományos folyóiratcsalád rögtön a folyóiratcikk címe mellett közli a szerinte legfontosabb tudományometriai adatokat: a mentések, hivatkozások, megtekintések és megosztások számát; a cikk szövege mellett pedig a közleményre vonatkozó Twitter-csiripek olvashatók.[35] A Biomed Central (BMC; <https://www.biomedcentral.com>) és Frontiers (<https://www.frontiersin.org>) lapcsaládok szintén jól teljesítenek a hagyományos metrikákban, magas idézettségű és Impact Factorú folyóiratokat (is) adnak ki – és mint nyílt hozzáférésű források fel- és kihasználják az altmetriás tudományometriai eszközök nyújtotta lehetőségeket is.[36,37] A kétféle metrika ugyanis egymást erősítő hatású is lehet: ha a felhasználó azt látja a citációs adatbázisban a témája találati listájáról, hogy “ezt a közleményt csak tízen idézték”, lehet, hogy már egykedvűen kattint is a következőre. De ha azt látja, hogy “igaz, hogy ezt a közleményt csak tízen idézték, de felforrt tőle az internet, több, mint 3000 említése van”, esetleg mégis kíváncsi lesz a tartalomra, sőt talán annyira fontosnak találja, hogy utóbb maga is hivatkozik a közleményre.

És a könyvek? A hagyományos metrikák méltatlanul elhanyagolják a könyvekben megjelenő tudományos információ hatásának mérését. Mit tesz ez ügyben az Altmetrics? A többek között a Nature-lapokat is közreadó Springer tudományos kiadó saját adatbázisában a

könyvfejezetek mellett gondosan feltünteti a hivatkozások és a letöltések számát. A világ legnagyobb internetes könyvkereskedése, az Amazon a kvalitatív mérésre olvasói utóminősítést vesz igénybe, a kvantitatív adatok mérésére pedig az Alexa metricset használja. Meg is vette.[38]

Az alfejezet összefoglalásaképp megállapíthatjuk, hogy az Altmetrics nem annyira alternatív, mint inkább a hagyományos metrikákkal együtt élő, továbbfejlesztett tudományometriai eszköztár, mely a közlemény tudományra gyakorolt hatását méri. A 20. század a nyomtatott folyóiratcikkek korszaka volt, emiatt akkor a hivatkozás-alapú tudománymetria használata volt célszerű. Ám a 21. század a webalapú publikáció és kommunikáció korszaka, az ebben és a nyílt hozzáférés jelentette átláthatóságban rejlő lehetőségek a hivatkozás-alapú tudománymetria mellett és annak kiegészítéseképpen használható tudományometriai eszköztárat termeltek ki, amely a korábbinál sokkal árnyaltabb és pontosabb képet nyújt egy-egy folyóiratcikkeknek a tudományos közösségre, illetve a tudományterületére gyakorolt hatásáról. Ráadásul mindezt a hagyományos metrikáknál sokkal gyorsabban teszi, ami természetesen szintén nagyon fontos elvárás a 21. századi tudományometriával szemben.

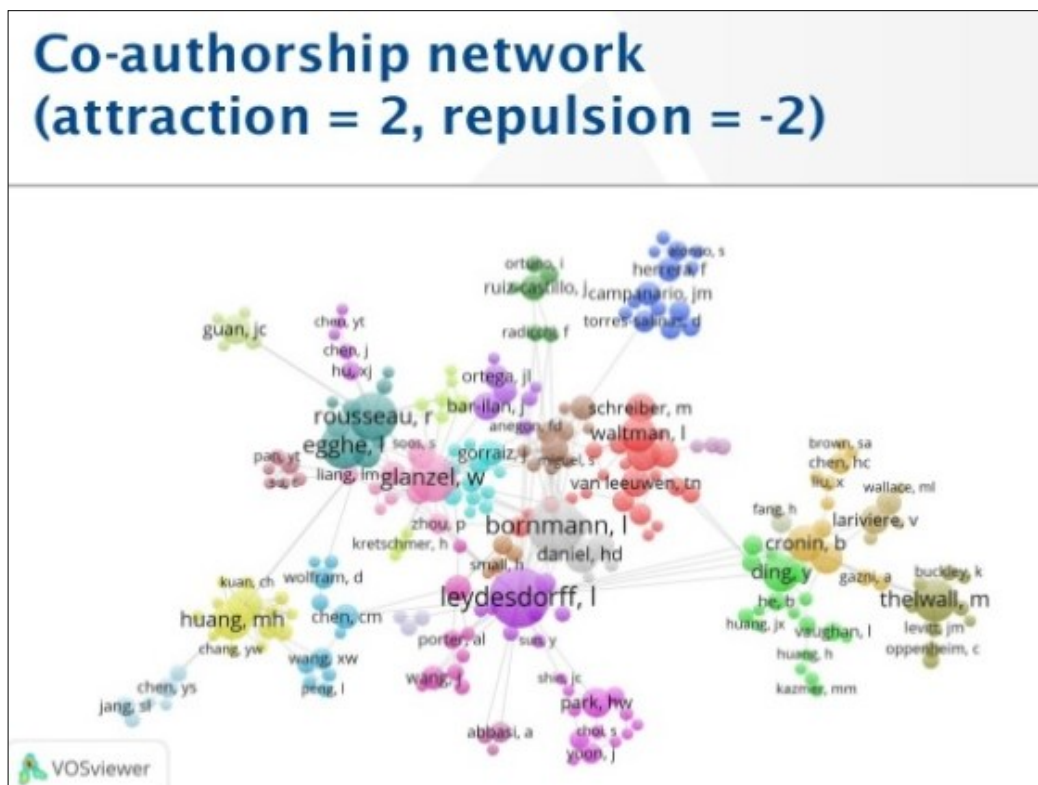
5.3. *Webometrics*

A webometriás tudománymetria[39] weboldalakat, jellemzően szerzők, közlemények, illetve intézmények weboldalait értékeli, természetesen szigorúan automatikusan, átlátható és a laikusok számára is érthető módszertannal. Almind és Ingwersen[40] használták először ezt a kifejezést a Koppenhágai Egyetem CIS-sorozatában megjelent, sok vitát kiváltott tanulmányukban. A ma már kicsit avítottnak tűnő cím (Informetric analyses on the World Wide Web : A methodological approach to "internetometrics") ne tévesszen meg bennünket; a tanulmány alapját képező kutatás ma is használt módszertant dolgozott ki, és most is aktuális elemzési célokra fókuszált:

- egy ország pozicionálása a weben (Dánia, Svédországgal és Norvégiával összehasonlítva);
- (dániai) tudásközpontok azonosítása dán weboldalak elemzésével;
- kommunikációs hálózatelemzés; a módszertan kidolgozása 200 random dán tudományos weboldalból álló mintán;
- a minta dokumentumtípusok szerinti elemzése;
- gyakorisági megoszlás elemzése a mintában.

A módszertan lényegében ugyanaz, mint manapság. A weboldalak linkekkel és beágyazott tartalmakkal kapcsolódnak más weboldalakhoz. Ez a weboldalak közötti kommunikációs hálózat felderíthető a kvalitatív elemzés számára, a kapcsolatok maguk pedig megszámlálhatóak (kvantitatív elemzés). A kommunikációs hálózat nóduszai, csomópontjai egy tudományos intézményi hálózat esetében a tudásközpontokat jelentik; a kommunikáció gyakorisága adott weboldalak között a kapcsolat erős vagy gyenge voltát reprezentálja.

Hasonló hálózatok és kapcsolatok nemcsak intézményi weboldalak között vannak, hanem például az interneten – akár csak bibliográfiai adatokkal megjelenő – közlemény és a rá hivatkozó publikációk között is. A legegyszerűbb kvantitatív metrikák egyike a Google Scholar Citation Ranking ezt számlálja, és többféle outputot is készít belőle.[41] A Transparent Ranking Web of Universities[42] egyetemi (<http://www.webometrics.info/en/node/169>) és kutatói (<http://www.webometrics.info/en/node/58>) rangsorokat állít elő belőle, utóbbiakat a kutatók Google Scholar profilja alapján képzett Hirsch-index sorrendjében. A módszer korlátait mi sem jelzi jobban, mint hogy a rangsort a cikk megírásának időpontjában Sigmund Freud vezeti, és előkelő helyen áll rajta Michel Foucault is, valamint a 2002-ben elhunyt Pierre Bordieu (ld. még az 5.4. Szerzői profilok alfejezetet is).

4. ábra Társszerzői hálózat

A webometria legbonyolultabb ága a hálózatelemzés. A hálózati kapcsolatok a tudománymetria számára nemcsak intézmények vagy közlemények között, hanem például társszerzői kapcsolatokon keresztül is elemezhetőek, és a “tudásközpontok” vagy az ezek közötti kapcsolatok erőssége akár szerzői szinten is meghatározható. Ezekből az adatokból a korszerű megjelenítési technológiáknak köszönhetően látványos, interaktív ábrák készíthetők [4. ábra: Társszerzői hálózat].[43]

A webometriás tudománymetriai módszerek némi átfedésben állnak az altmetriás módszerekkel: hozzáférhető internetes adatokat számlálnak és hasonlítanak össze. A legfőbb különbség talán az, hogy a hálózatelemzés segítségével olyan, a rangsoroktól a tudománypolitikai döntéshozatalon át az ideális társszerző megtalálásáig terjedő problémák megoldását is támogatják, amit a tudománymetriától korábban nem tételeztünk fel.

5.4. Szerzői profilok

A szerzői profilok a webometria szerzői mutatóinak egyik lényeges feltételét, az internetes láthatóságot szolgálják. A szerző amúgy is tárolja a publikációs listáját valahol – miért ne lehetne ez egy webhelyen? Így a tudományos közösség és az alternatív metrikák keresőmotorjai valamivel nagyobb valószínűséggel és gyakorisággal találják meg a szerzőt és közleményeit, mint ha azok csak a tradicionális forrásokban jelennének meg. Ezáltal némileg növekszik az illető szerző közleményeire való hivatkozás esélye. A szerzői profiloknak van még egy előnye: a profilhoz tartozó egyedi szerzőazonosító segítségével elkerülhetőek a névazonosságból adódó félreértések és kellemetlenségek. Az 5. ábrán az egyik legrégebbi szerzői profil-oldal, a WOS adatbázishoz kapcsolódó ResearcherID[44] gyűjtése látható a Horvath I* nevű szerzőkről, a probléma komolyságát illusztrálendő [5. ábra: Horvath I nevű szerzők]. Természetesen a WOS adatbázisban ennél sokkal több Horvath I nevű szerző található. A szerzői profilokat tartalmazó oldalakra a szerzőknek egyedileg kell regisztrálni, és – bár ez egyre több oldal esetében automatikus – feltölteni az oldalra a közleményeiket.

Search ResearcherID		Top Keywords		Top Countries	
Show Search Options					
Results					
Researchers: 6 result(s) Map These				Page 1	
	Name	Institution(s)	Country/Territory	Researcher ID	
1.	Horvath Imre	Delft University of Technology	Netherlands	E-5911-2013	
2.	Horvath Istvan	City University of Hong Kong	Hong Kong SAR	M-8428-2013	
3.	Horvath Istvan	City University of Hong Kong, CityU	Hong Kong SAR	A-6825-2010	
4.	Horvath Istvan	Chalmers University of Technology	Sweden	B-1889-2009	
5.	Horvath Istvan	NKE	Hungary	A-3229-2012	
6.	Horvath Istvan	SZTE	Hungary	J-9412-2016	

5. ábra Horvath I. nevű szerzők

A magyar kutatók számára megkerülhetetlen szerzői profiloldal a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT: <https://www.mtmt.hu/>)[45], amely a magyar tudományos kutatók, kutatóhelyek és közlemények reprezentálására szolgáló, közhiteles adatbázis. Mint ilyen, használata kötelező a magyar kutatók számára, és sajnos kevesen ismerik fel, hogy az

adatbázis nem szolgálja az internetes láthatóságukat: a keresőmotorok, például a Google nem aratják a feltöltött adatokat.

Nemcsak a bibliográfiai adatbázisok hoznak létre szerzői profilokat. A legismertebb szerzői profiloldal a Google Scholar (Google Tudós: <https://scholar.google.hu>). A Google tudományos keresője a regisztrált felhasználók számára automatikusan kikeresi a neten azokat a közleményeket, amelyeket a kutató – ha meggyőződött róla, hogy a Scholar valóban az ő közleményeit találta meg – hozzárendelhet a szerzői profiljához. A Google Scholar idéző közleményeket is keres ezekhez, és hivatkozás-alapú tudományometriai mutatókat: összesített idézőszámot és Hirsch-indexet kalkulál. Megjeleníti a közleményeket és a társszerzőket, akik profiljába továbbkattinthatunk a felületen.[46]

A 2009-ben létrejött ORCID (<https://orcid.org>)[47] szintén adatbázistól független egyedi szerzőazonosítót és automatikus közleménylista-generálást kínál a regisztráló szerzőknek. Egyre több tudományos kiadó, egyetem és pályázati alap működik együtt az ORCID-dal, így létrejön egy automatikus adatforgalom az egyetemi repozitórium, a tudományos kiadó és a pályázatotó adatbázisai között, ami nemcsak a többszörös publikáció-feltöltés alól tehermentesíti a felhasználót, hanem az együttműködő folyóiratokban – és bibliográfiai adatbázisokban – a szerző neve az azonosítóval együtt jelenik meg, kiküszöbölve így a korábban illusztrált “Horvath I”-problémát.

Az alternatív tudománymetria csúcsterméke az ImpactStory (<https://impactstory.org>)[48] szerzői profiloldal, amit az előzőekben jobb híján a tudományos közösségi oldalak közé soroltunk. Az ImpactStory és a mögötte álló non-profit szervezet egyéb fejlesztései deklarálta a nyílt hozzáférés növelése érdekében jöttek létre. Itt már minden automatikus, még a regisztráció is (Twitterrel vagy ORCIDdal lehet belépni). Az oldal ezután összegereblyézi a szerzőnek tulajdonítható publikációkat az ORCID-ből, Mendeleyből, Google Scholarból, repozitóriumokból, a Scopus adatbázisból stb., hozzárendeli a hivatkozásokat, és az Altmetric eszköztárával változatos tudományometriai mutatókat állít elő. Természetesen tudományos közösségi oldalként is szolgál, a felhasználók az ImpactStoryn belül is kommunikálhatnak.

Egyes webes hivatkozás-kezelők is lehetőséget nyújtanak szerzői profilok létrehozására, és közösségi oldalként is viselkednek. A legrégebbi, a CiteULike (<http://www.citeulike.org>) több, mint 8 millió közlemény bibliográfiai adatait tartalmazza, és már csak emiatt is népszerű. A széles körben használt Zotero (<https://www.zotero.org>) webes beszélgetőcsoportjai és belső e-mailje inkább csak a csíráját jelentik a közösségi oldalnak. A Mendeley (<https://www.mendeley.com>), amely az Elsevier kiadó tulajdonában áll, élénkebb tudományos közösségi életet kínál. Több, mint 6 millió felhasználóval büszkélkedhet, annak ellenére, hogy az ingyenes használat számos korlátot állít a felhasználó elé: a gördülékeny együttműködéshez már előfizetés szükséges.

Számos altmetriás keresőmotor aratja ezeknek a hivatkozás-kezelőknek a felhasználási adatait. Miközben biztosítják a hivatkozások kéziratba illesztését és a bibliográfia előállítását a kívánt hivatkozási stílusban, amellet kereshető szerzői profilt és aratható altmetriás adatokat is nyújtanak a felhasználóknak illetve a keresőmotoroknak.

5.5. Tudományos közösségi oldalak

2008-ban két tudományos közösségi oldal is létrejött, és ezzel a szürke-zónás tudományos kommunikáció számára nemcsak új csatornát, hanem új lehetőségeket, és az altmetriás tudománymetria számára új adatforrásokat is létrehozta. A szerzői profilok mellett a közösségi oldalak egyéb klasszikus funkciói: posztok, csoportokhoz tartozás, követés, nyílt és zárt belső kommunikáció lehetősége stb. jellemzi mind az Academia.edu (<https://www.academia.edu>), mind a ResearchGate (<https://www.researchgate.net/>) kínálatát. [49,50] Természetesen citációkat is gyűjtenek, tudománymetriai adatokat számítanak, mérik a felhasználói profil nézettségét stb. Ezekre a felületekre manuálisan kell feltölteni a közlemények adatait, viszont lehetőség van a teljes szöveg feltöltésére is, valamint arra, hogy a szerzőktől más kutatók megkérhessék a teljes szöveget. (Természetesen csak a kiadói szerződésekben szerzői archiválásra engedélyezett kéziratverziót szabad feltölteni, de számos kutató nem tartja magát ehhez a szabályhoz, és kiadói PDF-et tölt fel. Emiatt a ResearchGate-et be is perelték a kiadók.) [51] A ResearchGate publikálási lehetőséget is kínál, ami kétséges tudományos minőségű és hitelességű irományok megjelentetését is eredményezte. Emiatt az oldalról letöltött teljes szövegeket minden esetben ellenőrizni kell. Az Academia.edu másfajta kételyeket ébreszt. A főlapon olvasható több mint 59 millió felhasználó legalábbis kétségeket ébreszt, hogy az oldal valóban és csak a tudományos közösséget szolgálja-e ki, illetve hogy hiteles-e a közölt adat.

Az alternatív, weben megjelenő tudományos kommunikációs és egyéb adatokat számláló metrikák a tudományos közlés hivatalos és szürke zónáját egyaránt monitorozzák, és gyűjtenek belőlük adatokat. Ez az adatgyűjtés automatikus, a számítás módja átlátható, az eredmény szinte azonnali és naprakész. Azt, hogy tudományos teljesítményükről minél több hasonló adat keletkezzék, a kutatók élénk tudományos kommunikációval, és a számos szerzői profiloldal egyikéhez-másikához való csatlakozással tudják elősegíteni.

Összegzés

Írásunk keretében nem tudtunk minden újdonságról beszámolni és részletekbe menően tárgyalni azokat. Ez nem is volt szándékunkban. Valamennyi újdonság és a részletek a használat során ismerhetők, ismerendők meg. Dolgozatunk összeállításával az volt a célunk, hogy felhívjuk a figyelmet a folyamatosan és igen tempósan fejlesztett újabb keletű szolgáltatásokra, amelyek ismerete, használata nélkül sem a tudományos közélet, illetve annak szereplői, sem az őket munkájukban segítő könyvtárosok, sem a tudományos eredmények menedzselésével, disszeminációival foglalkozók, sem pedig a tudománypolitikát alakítók, meghatározók nem tudják megfelelő színvonalon ellátni feladataikat.

Amint láttuk, rendkívüli gyors tempóban fejlődő területről van szó, mind a hagyományos tudománymetriai metódusok, mind pedig az újabb, elsősorban az internetre szakosodott eszközök, módszerek tekintetében. Ráadásul az elmúlt évtizedben számtalan olyan új elem, alkalmazás, eszköz jelent meg a tudománymetria körül, amelyek ismerete és használata nem csupán lényegesen megkönnyítik a tudomány művelésével foglalkozók publikáci-

ós tevékenységét, hanem a nagyobb kiadók a kézirat készítése és benyújtása során ma már meg is követelik azok használatát. A tudománymetria határterületén mozgó fejlesztésekkel, innovációk ismertetéseivel nem tudtunk most foglalkozni, de tekintettel arra, hogy azok megismerését nélkülözhetetlennek tartjuk, jelenlegi írásunknak mintegy folytatásaként a közeljövőben ezekről külön dolgozatban kívánunk majd beszámolni.

Irodalomjegyzék

- [1] Lotka AJ. The frequency distribution of scientific productivity. *J Wash Acad Sci.* 1926;16(12):317–23.
- [2] Bradford SC. Sources of information on specific subject. *Engineering.* 1934;10(87):85–6.
- [3] Garfield E. Citation Indexes for Science: A New Dimension in Documentation through Association of Ideas. *Science.* 1955.;122(3159):108–11.
- [4] Solla Price DD. *Little Science Big Science.* New York: Columbia University Press; 1963. 119 o.
- [5] Clarivate Analytics. Web of Science. [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <https://clarivate.com/products/web-of-science/>
- [6] Clarivate Analytics. Highly Cited Researchers List 2017 - Top Researchers Around the World. HCR. [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <https://clarivate.com/hcr/2017-researchers-list/>
- [7] Clarivate Analytics. Journal Citation Reports. [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <https://clarivate.com/products/journal-citation-reports/?SID=C3R6zdJqyuvhX3WtOjD>
- [8] Eigenfactor. Eigenfactor Metrics: Revealing the Structure of Science. [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <http://www.eigenfactor.org/index.php>
- [9] Berhidi A, Szluka P, Vasas L. Tudománymetriai újdonságok. Vége az impakt faktor egyeduralmának? *Magy Onkol.* 2009. június 1.;53(2):115–25.
- [10] Misteli T. Eliminating the impact of the Impact Factor. *J Cell Biol.* 2013;201(5):651–2.
- [11] San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA) . ASCB. [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <http://www.ascb.org/dora/>
- [12] MTMT. Szakterületi folyóiratrangsor az MTMT-ben . [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: https://www.mtmt.hu/sites/default/files/utmutatok/szakterületi_folyóiratrangsor_az_mtmt-ben.pdf
- [13] Eigenfactor: Interactive map browser . [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <http://www.eigenfactor.org/projects/mappingScience/interactiveBrowser.php>
- [14] Sipos AM. Az Impact Factoron innen és túl a geográfiában. A földrajzi folyóiratok a tudománymetria mérlegén - *Modern Geográfia.* 2017;2017(1):1–69.
- [15] Elsevier. Scopus . [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <https://www.scopus.com/search/form.uri?display=basic>
- [16] Elsevier. Scopus Content Coverage Guide . 2017. [megtekintve 2018. január 21.] Elérhető: https://www.elsevier.com/_data/assets/pdf_file/0007/69451/0597-Scopus-Content-Coverage-Guide-US-LETTER-v4-HI-singles-no-ticks.pdf
- [17] Plum Analytics. PlumX Metrics . [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <https://plumanalytics.com/learn/about-metrics/>
- [18] Scimago. Scimago Journal & Country Rank (SJR) . [megtekintve 2018. január 21.]. Elérhető: <http://www.scimagojr.com/>
- [19] Soós S. Az Impaktfaktor után – mi történik a hazai tudományos kibocsátással a Scimago Journal Rank bevezetésével? Hatások az „impaktfaktoros” publikációk körében.

Magy Tud. 2017(5):583–93.

[20] Hirsch JE. An index to quantify an individual's scientific research output. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2005. november 15.;102(46):16569–72.

[21] Fiala D. Current index: A Proposal for a dynamic rating system for researchers. *J Assoc Inf Sci Technol*. 2014. április 1.;65(4):850–5.

[22] Schreiber M. Restricting the h-index to a publication and citation time window: A case study of a timed Hirsch index. *J Informetr*. 2015;9(1):150–5.

[23] Pan RK, Fortunato S. Author Impact Factor: tracking the dynamics of individual scientific impact., Author Impact Factor: tracking the dynamics of individual scientific impact. *Sci Rep Sci Rep*. 2014;4, 4:4880–4880.

[24] Harzing A-W. A longitudinal study of Google Scholar coverage between 2012 and 2013. *Scientometrics*. 2014;98(1):565–575.

[25] Sidiropoulos A, Katsaros D, Manolopoulos Y. Generalized h-index for Disclosing Latent Facts in Citation Networks. *arXiv:cs/0607066*. 2006. július 13.; Elérhető: <http://arxiv.org/abs/cs/0607066>

[26] Scopus. Using Scopus article metrics [tutorial video] . [megtekintve 2018. január 8.]. Elérhető: <https://tutorials.scopus.com/EN/Metrics/index.html>

[27] Lindahl J, Danell R. The information value of early career productivity in mathematics: a ROC analysis of prediction errors in bibliometricly informed decision making. *Scientometrics*. 2016. december 1.;109(3):2241–62.

[28] Bordons M, Fernández MT, Gómez I. Advantages and limitations in the use of impact factor measures for the assessment of research performance. *Scientometrics*. 2002. február 1.;53(2):195–206.

[29] Priem J, Taraborelli D, Groth P, Neylon C. Altmetrics: a manifesto – altmetrics.org . 2010 [megtekintve 2018. január 9.]. Elérhető: <http://altmetrics.org/manifesto/>

[30] Harnad S. Post-Gutenberg galaxy: The fourth revolution in the means of production of knowledge. *Public-Access Comput Syst Rev*. 1991;2(1):39–53.

[31] National Academies Press. In: Wikipedia . 2017 [megtekintve 2018. január 19.]. Elérhető: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=National_Academies_Press&oldid=813877288

[32] Journal of Clinical Investigation. In: Wikipedia . 2018 [megtekintve 2018. január 19.]. Elérhető: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Journal_of_Clinical_Investigation&oldid=818267776

[33] Roemer RC, Borchardt. Introduction to Altmetrics. *Libr Technol Rep*. 2015. július;51(5):5–10.

[34] Altmetric. [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://www.altmetric.com/>

[35] PLOS ONE: accelerating the publication of peer-reviewed science . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <http://journals.plos.org/plosone/>

[36] Biomed Central. BMC, research in progress . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://www.biomedcentral.com/>

[37] Frontiers. Frontiers: Peer Reviewed Articles - Open Access Journals . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://www.frontiersin.org/>

[38] Cooper K. Alexa: Keyword Research, Competitor Analysis, & Website Ranking . Alexa Internet. [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://www.alexa.com/>

[39] Thelwall M, Vaughan L, Björneborn L. Webometrics. *Annu Rev Inf Sci Technol*. 2005 1.;39(1):81–135.

[40] Almind TC, Ingwersen P, Danmarks Biblioteksskole C. Informetric analyses on the World Wide Web: A methodological approach to „internetometrics“. Copenhagen: Royal School of Library and Information Science. Centre for Informetric Studies; 1996.

[41] Mingers J, O’Hanley JR, Okunola M. Using Google Scholar institutional level data to

evaluate the quality of university research. *Scientometrics*. 2017.;113(3):1627–43.

[42] CSIC. Ranking Web of Universities . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <http://www.webometrics.info/en>

[43] van Eck NJ, Waltman L. Network visualization: Fine-tuning layout techniques for different types of networks. 5th International Workshop on Social Network Analysis (ARS'15), 2015. [megtekintve 2018. január 20.]. Elérhető: <https://www.slideshare.net/NeerJanvanEck/network-visualization-finetuning-layout-techniques-for-different-types-of-networks>

[44] ThomsonReuters. ResearcherID.com . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: [http://www.researcherid.com/Home.action?](http://www.researcherid.com/Home.action?returnCode=ROUTER.Unauthorized&Init=Yes&SrcApp=CR)

[returnCode=ROUTER.Unauthorized&Init=Yes&SrcApp=CR](http://www.researcherid.com/Home.action?returnCode=ROUTER.Unauthorized&Init=Yes&SrcApp=CR)

[45] MTMT. Magyar Tudományos Művek Tára. [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://www.mtmt.hu/>

[46] Google Tudós . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://scholar.google.hu/>

[47] ORCID . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://orcid.org/>

[48] ImpactStory. ImpactStory . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://impactstory.org/>

[49] Academia.edu - Share research . [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://www.academia.edu/>

[50] ResearchGate: Share and discover research . ResearchGate. [megtekintve 2018. január 24.]. Elérhető: <https://www.researchgate.net/>

[51] Van Noorden R. Publishers threaten to remove millions of papers from ResearchGate. *Nat News* . 2017. október 17. [megtekintve 2018. január 20.]; Elérhető: <http://www.nature.com/news/publishers-threaten-to-remove-millions-of-papers-from-researchgate-1.22793>

tudomanymetria.hu

Dr. Sipos Anna Magdolna

Dr. Nagy Miklós Mihály

Bikádi Katalin

 tudomanymetria.hu

 info@tudomanymetria.hu

 [Tudománymetria.huhú](https://www.facebook.com/Tudomanymetria.huhú)

 +36-20-433-24-35

Irodalomterápia Litvániában – egy birštonasi konferencia margójára

Dr. Béres Judit

Könyvtári Intézet Kutatási és Szervezetfejlesztési Osztály

beresjudit76@gmail.com

2017. október 20-án zajlott a harmadik litván irodalomterápiás konferencia *Biblioterapija. Knyga gali prakalbinti ir gydyti 3* (Biblioterápia. A könyv beszél és gyógyít) címmel. Az esemény nem pusztán azért érdekes a számunkra, mert sok szempontból előremutató, a magyar irodalomterapeuták számára is jó gyakorlatokat, megvalósítható ötleteket felmutató konferencia volt ez, hanem azért is, mert történelmi pillanatokot írtunk: végre megalakult a Litván Irodalomterápiás Társaság. E cikk szerzőjét az a megtiszteltetés érte, hogy meghívott előadóként lehetett jelen ezen a nagy eseményen, s amellet, hogy élvezhette a litván kollégák vendégszeretetét, módja nyílt megismerni egy kiváló nemzeti irodalomterápiás gyakorlatot.

Az irodalomterápia térhódításának Litvániában immáron közel 30 éves története van, vagyis igen hosszas előkészítése volt annak, hogy a terület iránt érdeklődőket tömörítő civil szerveződés végre megalakulhatott. Miután Litvánia a volt szovjet tagállamok közül elsőként kiáltotta ki függetlenségét 1990. március 11-én, megteremtődött az a szellemi légkör, amelyben a művészetterápiák alkalmazása előtt is megnyílt a lehetőség. Ekkortól lehetett szabadon beszélni a művészetterápiák, azon belül az irodalomterápia szükségességéről és a területen működő facilitátor kompetenciáiról.

Az első irodalomterápiás műhelyeket alig több mint két év múlva a Litván Humanisztikus Pszichológiai Társaság szervezte a szintén Litvániában működő Egzisztenciális Terápia Kelet-Európai Társaságával karöltve. A filozófus Jurgis Dieliautas, a pszichológus Julius Kvedarauskas, az író Tomas Čepatis, valamint a költő, író, pszichiáter, pszichoterapeuta Jūratė Sučylaitė volt a költészetterápia (vagy ahogy ott gyakran hívják, *interaktív biblioterápia*) első litván úttörője. A litván biblioterapeuták között ismerősen cseng a könyvtáros, kutató, egyetemi oktató Daiva Janavičienė neve is, aki a könyvtárosképzésbe vezette be a biblioterápiás technikákat, s ajánlotta őket a majdani gyakorló könyvtárosok figyelmébe.

Kisebb projektek keretében közel 20 éve tartanak költészetterápiás csoportokat a litván könyvtárakban, pszichiátriákon, a pedagógus továbbképző központban és az onkológiai központban. A terapeuták olykor eszmét is cseréltek egymással, fölmerült az egyesületalapítás szükségessége is, de mostanáig senki sem akarta felvállalni a megszervezését.

A Litván Irodalomterápiás Társaság megalakulásának közvetlen előkészítője az a doktori disszertáció, amely a társaság első elnökének, a már említett Jūratė Sučylaitėnek az irodalomterápia területén szerzett tapasztalatait foglalta össze, s 2011-ben került megvédésre a Vilniusi Pedagógiai Egyetemen *Fejlesztő költészetterápia mint a depressziós és skizofrén betegek támogatásának eszköze* címmel. A már szintén említett könyvtáros Daiva

Janavičiene időközben könyvet is publikált a biblioterápiáról. 2006-tól az irodalomterápia könyvtárosképzésben való népszerűsítése mellett beindult a segítő szakember-képzésbe való integrációja is azzal, hogy a Klaipeda Egyetemen ápoló alapszakon lett választható a költészetterápiás kurzus, majd a foglalkozásterapeuta alapszakosok számára is elérhetővé vált a *Kreatív módszerek a rehabilitációban* című kurzus. Újabban a komplementer orvoslás és alternatív gyógyászat mesterszakon is elérhető az *Interaktív biblioterápia* választható kurzus.

A konferenciák sora is komoly szerepet játszott az irodalomterápia litván elterjedésében és intézményesülésében. A Klaipeda Egyetem 2016-ban és 2017-ben is nemzetközi szemináriumokat szervezett, ahol az irodalomterápia és a terápiás írás olyan nagynevű szakemberei számoltak be tapasztalataikról, mint Juhani Ihanus, Victoria Field, Michael Maltby, Tony Wall vagy Karolina Maanmieli.

A Birštonas Városi Könyvtár két évente szervez nagy érdeklődésre számot tartó biblioterápiás konferenciákat, amelyek a területen tevékenykedő vagy a téma iránt pusztán érdeklődő könyvtárosok, szociális munkások, pszichológusok, pszichiáterek tapasztalatcseréjének fontos interdiszciplináris fórumai. Birštonasnál alig lehetne alkalmasabb helyszínt találni arra, hogy a test és a lélek ápolásáról, a kultúra és a gyógyítás, a művészet és a mentálhigiéne kapcsolatáról folytassunk eszmecserét, illetve promotáljuk az ebben rejlő lehetőségeket.

Birštonas szépségei

A kisváros régóta nevezetes gyógyvizéről, valamint csodálatosan szép, tiszta és csendes természeti környezetéről. Benediktas Balinskis orvos 1846-ban figyelt fel a helyi források vizének gyógyító erejére, s kezdte el tudatosan alkalmazni azzal, hogy saját pácienseit Birštonasba küldte gyógyvízkúrára. A birštonasi források vizét már ekkor is kétféle módon, fürdőként és ivásra is alkalmazták, attól függően, hogy az adott forrás vize milyen

koncentrációban tartalmazott ásványi anyagokat. 1854-ben megépült Birštonasban az első olyan gyógyszálló, amely már a gyógyvízkúra alkalmazására koncentrált. 1924-ben a litván Vörös kereszt is szerepet vállalt abban, hogy a gyógyszálló felújításra, a szolgáltatás pedig bővítésre kerüljön, ekkor a gyógyvizes fürdők mellett gyógyiszapos és sóterápiás szolgáltató egységek épültek ki, amelyek a mai napig alapját képezik a helyi gyógy- és wellness szolgáltatásoknak.

Birštonas gyógyvizes forrásai

Rengeteg gyógyulni és felüdülni vágyó litván és külföldi vendég fordul meg itt az év legkülönbözőbb szakaiban. A látogatónak feltűnhet az is, hogy a gyógyvízkultúra intézményesülése mellett mennyire erős a helyi lakosok összetartása, ami egyrészt a városka gyógyvizei és természeti környezete iránti büszkeségre, másrészt az egészséges életmódra, táplálkozásra, a hitközösségre, valamint a gazdag kulturális és családi atmoszférán, egymás segítésén alapuló társasági-közösségi életre épül.

Ennek a kulturális életnek immáron szerves része a rendszeresen, két évente megrendezésre kerülő irodalomterápiás találkozó, amely alkalomról alkalomra egyre nagyobb számú érdeklődő közönséget vonz. Az első birštonasi irodalomterápiás konferencia hét évvel ezelőtt, 80 fő részvételével került megrendezésre, a másodikon már 100, a harmadikon már 160 érdeklődő vett részt. Legutóbb a hatalmas érdeklődés miatt korlátozni kellett a résztvevők létszámát, mert a helyszínül szolgáló, csodás szecessziós épületben működő kulturális központ, a Kurhauzas Hall nem alkalmas nagyobb tömeg befogadására. Mindenképpen megemlítenéd a városi könyvtár igazgatónője, Alina Jaskūnienė, akinek nyitottsága, a biblioterápiát nagy meggyőződéssel támogató attitűdje fontos motorja ezeknek az eseményeknek.

A 2017-es harmadik konferencia előadásai is azt bizonyították, hogy az eltelt 20 év irodalomterápiás gyakorlata szilárd alapokon áll, s a legkülönbözőbb segítő szakmákban és em-

berekkel dolgozó szakemberek tevékenységi területein kiforrottak az alapvető technikai és programjai. Nehéz lenne egy előadást kiemelni, annyira sok jó ötlet és gyakorlat került bemutatásra.

Többek között bemutatkozott a vilniusi megyei könyvtárhoz tartozó Adomas Mickevicius Könyvtár „könyvet receptre” (*Literatūrinę vaistinę*) programja, amelynek keretében a könyvtárosok – a mai Egyesült Királyságban bevett gyakorlatnak megfelelően, ahol háziorvosok, metálhigiénés szakemberek és könyvtárosok működnek együtt – kísérleti, preskriptív biblioterápiás szolgáltatást[1] működtetnek, azaz az olvasó aktuális élethelyzetéhez, problémájához illeszkedő szépirodalmat ajánlanak (cím- és szerzőségi adatokkal, rövid tartalmi összefoglalóval) a kizárólag e célra szerkesztett és nyomtatott, személyre szólóan kitöltött receptkártyákon.

Könyvek receptre

A témakörben számos publikációt jegyző Daiva Janavičiene[2] bemutatta a *Biblioterapijos studija* biblioterápiás oldalt[3], amely a sok orientáló információ mellett egy kisebb tematikus adatbázis formájában, az egyes témaköröknek, élethelyzeteknek, problémáknak megfelelően igazítja el az olvasót az olvasmányok között, éppen úgy, ahogy az informális biblioterápia jobbára könyvtáros képviselői nemzetközi szinten is széles körben teszik tematikus, gyakran annotációkat is tartalmazó biblioterápiás olvasmánylistáikon.[4]

Ennek kapcsán fölmerült a Pécsi Tudományegyetem biblioterápiás szakirányú továbbképzésének hallgatói által jelenleg építés alatt álló biblioterápiás adatbázis készítésében való együttműködésünk is, vagyis az adatbázis tartalmának többnyelvű tartalmakkal való gazdagítása, nemzetköziesítése.

Nagyon érdekes volt még Traku Könyvtárának bemutatkozása, amely a terápiás kutyák gyermekkönyvtári alkalmazására tett kísérlet szép példája volt. A könyvtár a gyermekek olvasóvá nevelésében, a gyermekkönyvtári programok színesítésében, a gyerekek könyvtár-

ba szoktatásában alkalmaz terápiás kutyát (hozzaértő tréner kíséretében), akivel a gyerekek nem nagyobb közös programokon, hanem „négy szemközt” (a tréner felügyeletében) találkozhatnak. A *Skaitymas su šunimi* kísérleti projekt lényege, hogy a gyerekek egyenként, kétszemélyes helyzetben mesélhetnek, felolvashatnak az ezt békésen hallgató, simogatható, szeretgethető golden retriever kutyának. A meghitt együttlét, a másikkal való mesélés, felolvasás helyzete és intim légköre azoknak a gyerekeknek is nagy élményt tud szerezni, akiknél a magatartási, pszichés vagy egészségügyi problémák, esetleg az olvasás iránti érdeklődés hiánya megnehezítené vagy megghiúsítaná a könyvtár használatát. Az olvasásra egyébként nem túlzottan nyitott fiúk olvasóvá nevelésében, könyvtárba csábításában például kiemelkedő sikereket értek el ilyen módon.

*Olvasás a kutyának**

Az októberi konferencia fénypontja az volt, amikor a konferencia szervezői, előadói és nézői szavazással határoztak a Litván Irodalomterápiás Társaság létrehozásáról. Közülük kerültek ki azok is, akik a szervezet bejegyzési folyamatában aktív részt vállaltak. Ennek eredményeképpen, 2017. december 15-én a társaság hivatalosan is bejegyzésre került, s megkezdte tevékenységét. Az első elnök szerepét elvállaló költő, író, pszichiáter, pszichoterapeuta Jūratė Sučylaitė az Amerikai Egyesült Államokban, elsősorban a NAPPT (*The National Association for Poetry Therapy*) és John Fox jóvoltából képződött tovább költészetterápiás irányban, majd aktív szerepet vállalt a módszer pszichiátriai betegek körében és pszichoterápiában való alkalmazásának litvániai bevezetésében.[5] Ennek elismeréseképpen már 2004-ben megkapta az úttörőknek járó Arthur Lerner-díjat.

Az új vezetés és tagság sok nagy feladat előtt áll, ami a szervezet működési kereteinek megteremtését, s nem utolsósorban a biblioterapeuta-képzés alapjainak a kidolgozását illeti. A magyar fél jelenléte abban ösztönözhetette őket, hogy ötleteket merítsenek, s azonosítani tudják a legfontosabb tennivalókat és kihívásokat, amihez a 2010 óta működő Magyar Irodalomterápiás Társaság, valamint a Pécsi Tudományegyetem kétéves biblioterápiás

szakirányú továbbképzése szolgáltatta az inspiráló tapasztalatot. Sok sikert, tartalmas működést kívánunk nekik!

Jūratė Sučylaitė portréja

Jegyzetek

[1] A könyvet receptre (books on prescription) modellről lásd bővebben: Béres Judit: „Azért olvasok, hogy éljek” Az olvasásnépszerűsítéstől az irodalomterápiáig. Pécs, Kronosz, 2017. 138–148. p.

[2] Daiva Janavičiene angol nyelven elérhető írásai pl. Features of Bibliotherapy Books. Bibliotheca nostra: śląski kwartalnik naukowy. NR 3: Biblioterapia (37) 2014. 10–18.p. (Instytut bibliotekoznawstwa i informacji naukowej uniwersytetu Śląskiego, biblioteka główna akademii wychowania fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach biblioteka uniwersytetu Śląskiego); Bibliotherapy in Lithuanian Public Libraries: Service Identification and Analysis. Torunske Studie Bibliologizsne. Torun: Nicolajus Copernicus University, 2012. 157–173.p. Bibliotherapy process and type analysis: review of possibilities to use it in the library. Bridges / Tiltai, 2010, Vol. 53 Issue 4, 119–132.p.

[3] <http://www.biblioterapijosstudija.lt/terapines-knygos/>

[4] Az olvasmányajánló biblioterápiás listákról lásd bővebben: Béres, i.m. 17–18. és 136–138. p.

[5] Jūratė Sučylaitė számos e témakörben megjelent publikációja közül néhány angolul is elérhető pl. Poem as a tool for self cognition and self-creation. Education in a Changing Society, 1, 19-27, 2016; Elderly People Communication in Literature Learning Environment. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 2015, 191, 953–957.p.; Nurses’ spiritual learning at university. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 2013, 89, 199–204.p.; Transformative learning in language arts as a method of guidance and counseling. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 2012, 51, 948–956.p.

*<http://www.trakubiblioteka.lt/lt/renginiu-kalendarius/educacinis-uzsiemimas-skaitymas-su-sunimitrakai/1061?sqid=954a0a5101a134fa31a4c293abdd7fecfd444ece>

Szemenyeiné Rideg Ágnes

Fejér Megyei Szent György Egyetemi

Oktató Kórház

- Orvosi Könyvtár -

E-mail: library@mail.fmkorhaz.hu

34 éve vagyok könyvtáros. Ebből 2 év közművelődési könyvtári kitérő után 32 éve kórházi könyvtárosként dolgozom. Ennyi idő alatt sok kollégát megismertem és engem is megismertek. Számomra fontos, hogy úgy fordulhatok egy kollégához, hogy nem csak egy név.

Úgy látom, a mai világban egyre jobban elidegenednek egymástól az emberek. Annak ellenére, hogy ma már bárkit, bárhol el lehet érni a világban, fontosnak tartom, hogy minél több személyes találkozásra kerüljön sor.

Bízom benne, hogy azokkal a kollégákkal is lehetőségem lesz a közvetlen kapcsolatok kialakítására akiket még nem ismerek. Megtisztelő a felkérés, hogy lépjek Beke Gabriella nyomába, helyére.

Remélem, hogy a közreműködésem segíteni fogja a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége tevékenységét!

In memoriam Balogh Margit (1950-2017)

Hosszú betegségét türelemmel viselve, 2017. május 12-én elhunyt Balogh Margit, a MOKSZ egyik alapítója, alelnöke majd elnöke. Sokan és még sokáig fogjuk hiányolni, hiszen ismertük, szerettük. Ha van valaki, akit a munkája és az általa képviselt szervezetek iránti feltétlen elkötelezettség mintaképének tekinthetünk, akkor az ő volt. Talán azért is mondhatjuk ezt, mert munkáját és a könyvtáros szakma képviselését küldetésnek tekintette, ennél fogva legtöbb lépését a szenvedélyes szolgálat vezérelte. Egyszerre volt határozott és segítőkész. Véleményét sohasem titkolta, sőt markánsan képviselte, de mindig a jobbítás szándékával tette ezt. Igaza mellett úgy tartott ki, hogy nem kereste a konfliktust, de nem is tért ki az összeütközések elől.

Életének meghatározó eseménye volt, amikor szülőhelyéről, Csongrádról Budapestre került, ahol szakmai pályáját két intézmény határozta meg: 1970-től az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ (OMIKK) munkatársa volt, 1992-től pedig a Mozgássérültek Pető András Nevelőképző és Nevelőintézetének könyvtárát vezette.

Balogh Margit nemcsak a Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetségének volt alapító tagja, hanem a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Műszaki Könyvtáros Szekciójának is. 1976-tól vett részt a Szekció munkájában, utóbb vezetőségi tagként, majd két cikluson át elnökként. Ne felejtjük el, hogy sokáig a Szekció részeként működött az orvosi könyvtárosokat képviselő csoport. A szakmai közösségekért végzett munkájának fontos állomása volt a Magyar Könyvtárosok Egyesületében betöltött elnökségi tagsága is.

Szakmai életútja, közösségi szerepvállalása és emberi magatartása példamutató volt.

Emlékét megőrizzük.

*Koltay Tibor
az Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár
(MEDINFO) korábbi munkatársa,
a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Műszaki Könyvtáros Szekciójának
volt vezetőségi tagja, majd egy cikluson át elnöke
Eszterházy Károly Egyetem Tudástechnológiai Intézet*

A folyóirat célja:

Az Orvosi Könyvtárak folyóirat célja aktuális orvosi könyvtárosi, könyvtárszakmai és egészségügyi témájú információk közzétele. Ezen belül megjelentet eredeti és összefoglaló közleményeket, beszámolókat, híradást ad szakmai képzési lehetőségekről, úti jelentéseket, MOKSZ tagkönyvtárakat érintő híreket közöl, valamint az orvos és könyvtáros szakma képző intézményeinek hallgatói számára publikálási lehetőséget biztosít, közli a hallgatók írásait, illetve azok kivonatát. A kéziratok elbírálásának, illetve elfogadásának joga a szerkesztőséget illeti. Az eredeti közlemények elbírálása peer-review rendszerben történik.

Kéziratok beküldése:

A kéziratokat a szerkesztőség a gracza.tunde@lib.pte.hu e-mail címen fogadja. Az eredeti közlemények Orvosi Könyvtárakban való publikálásának feltétele, hogy a cikk korábban még nem jelent meg és az Orvosi Könyvtárakhoz való benyújtással egy időben máshova még nem került beadásra, valamint a kézirat benyújtását valamennyi szerző jóváhagyta és a közlemény a Helsinki deklaráció (1975, revízió 2008) előírásainak megfelel.

Az eredeti közlemények szerkezete:

A címlapon magyar és angol nyelvű cím, szerző(k) neve és munkahelye(i) (a szerző neve mellett felső indexszel jelölve); magyar és angol nyelvű összefoglaló max. 80-80 szó terjedelemben, megfogalmazásában a közlemény lényegét megragadó és annak szerkezetét követő; magyar és angol nyelvű kulcsszavak (max. 4-4); rövidítések jegyzéke (angol nyelvű rövidítések lehetőség szerinti lefordításával); szöveg (bevezetés, cél, módszer, eredmények, discussio/megbeszélés); irodalomjegyzék (Vancouver stílus); táblázatok, ábrák; táblázatok és ábrák jegyzéke; levelező szerző elérhetősége.

A Szerkesztőség címe: 7624 Pécs, Szigeti út 12.

A megjelent közlemények tartalmáért a szerzők felelnek.

For the content of the articles the authors are responsible.

Füge márciusban... fotó: Gracza Tünde

Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetségének
negyedévenként megjelenő hivatalos lapja

ISSN 2061-036X (nyomtatott)

ISSN 2061-0378 (online)

Honlap: <http://moks.org>

Facebook: <https://www.facebook.com/orvosikvtarak>

Kiadja: A Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetsége

1125 Budapest, Diós árok 3.

Tel: +36 30 5888203

Lapigazgató:

Dr. Palotai Mária, PhD – MOKSZ elnök

E-mail: moks.orvosikonyvtarak@gmail.com

Szerkesztőbizottság:

Dr. Gracza Tünde

E-mail: gracza.tunde@lib.pte.hu

Kárpáti Zoltánné Tölgyesi Ágnes

E-mail: tolgyag@bmkk.eu

Pogányné Dr. Rózsa Gabriella

E-mail: prg1971.05.29@gmail.com

Szerkesztőség címe:

7624 Pécs, Szigeti út 12.

E-mail: gracza.tunde@lib.pte.hu

Adószám: 18230082-1-42

Nyomtatásban megjelenik 50 példányban

DOI: 10.18424/OK.2018.1

